

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ühiskonnateaduste instituut

Lojaalsusvalikute ruumiline kontseptsioon ajakirjanduse näitel.

Magistritöö

Marten Juurik
Juhendaja: Halliki Harro-Loit, PhD

Tartu
2014

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	4
Uurimistöö lähtekohad	6
Uurimise eesmärk	7
Uurimise algus: moraalne arutamine	8
Sotsiaalteaduslikud mõjutused	10
Eluilm struktuurne jaotus	11
Distsants ja moraalne neutraliseerimine	12
Lojaalsuskonflikt.....	13
Metodoloogia	14
Põhistatud teooria.....	14
Metodoloogiliste terminite selgitus.....	15
Mis on põhistatud teooria?	16
Uurimistöö käik.....	19
Andmed ja nende kogumine	20
Andmete analüüsimine.....	21
Andmete üldistamine	22
Meetodi piirangud	23
Uurimistöö käik.....	25
Distsants.....	25
Moraalsete valikute ruum.....	26
Mis see on?.....	26
Valikud ja valimine	28
Miks on see vajalik?.....	31
Lojaalsusvalikute ruum	33
Lojaalsussuhted ja lojaalsuskonflikt	33
Distsantsiga seotud kategooriad	37
Ajakirjanduse lojaalsusvalikute ruumi osalised	37
Lojaalsusruumi jaotusest.....	39
Horisondi astmelisus piirkondlikus väljaandes.....	43
Horisondi astmelisus riiklikus väljaandes.....	46
Vastutussuhte tagasisidestav potentsiaal.....	49
Ajakirjaniku ambivalentne positsioon	52
Allika ambivalentne positsioon.....	56

Kauge lähedus	59
Tehniliselt vahendatud kaugus	60
Lojaalsusvalikute kontseptsioon	64
Diskussioon	69
Kokkuvõte	71
Abstract	73
Kasutatud kirjandus	74

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö teemaks on lojaalsuskonfliktid moraalsete valikute kontekstis. Kõige üldisemalt asetub siinne magistritöö probleemistikku, mis tekib teoreetilise eetika kokkupuutel selle praktilise rakendamisega. Konkreetsem probleemiasetus puudutab eetilist käitumist ning otsustamist.

Lojaalsus on üks moraalsete valikute langetamisega seotud kategooriaid väärtuste ja eetiliste printsiipide kõrval. (Christians et al., 1991) Samas on lojaalsustele ajakirjanduseetikas väärtustega võrreldes pööratud küllaltki vähe tähelepanu, seda nii praktilises kui ka teoreetilises eetikas. Seetõttu tundusid lojaalsused ning lojaalsuskonfliktid köitva probleemina. Lisaks huvile tuleneb selline teemavalik ka minu praktilisest tegevusest kommunikatsioonieetika valdkonnas.¹ Umbes aastane tihedam kokkupuude praktilise eetikaga on tõstatanud mitmeid küsimusi ja probleeme, mis varasemalt pole olnud minu jaoks aktuaalsed.

Kuna erialases töös ja õpingutes puutusin kokku sageli eetiliste dilemmaide lahendamisega, kujunes üheks keskseks probleemiks minu jaoks vastuolu abstraktse kaalutlemise ja päriselus tehtud otsuste vahel. Miks on nii, et valikud, mis tunduvad mõeldes selged ja üheselt mõistetavad, muutuvad konkreetsetes situatsioonides siiski niivõrd segaseks või keeruliseks? Eriti huvitas mind see, kuidas konkreetne inimene, näiteks hea sõber või ülemus, suudab mind veenda või panna tegutsema minu põhimõtete vastaselt. Konkreetsemalt valisin fookusesse lojaalsuskonfliktid, kuna sel juhul avalduvad valiku langetaja ning tema seosed teiste inimeste või osapooltega selgemalt.

Probleem seisneb eelkõige selles, et lojaalsuskonfliktide käsitlemiseks puudub ühtne selgitav teooria. Seetõttu on siinse uurimistöö eesmärgiks jõuda paremale arusaamisele sellest, kuidas võimalikud lojaalsused otsustele või valikutele mõju avaldavad. Konkreetsemaks eesmärgiks on jõuda selliste üldiste kategooriateni, mis võimaldaksid kirjeldada ja analüüsida ruumi mõjusid lojaalsusvalikutele. Selle tulemusena on töös valminud lojaalsusvalikute ruumiline kontseptsioon.

Magistritöö aluseks on põhistatud teooria meetod, mis võimaldab käsitleda seni põhjalikumalt või süsteemselt käsitlemata valdkonda ning luua lähtuvalt andmetest uued kategooriad ja kontseptsioonid. Samuti on põhistatud teooria

¹ Umbes aasta jooksul olen läbi viinud mitmeid seminare ja loenguid kommunikatsiooni ja informatsiooni eetiliste tahkude osas. Lisaks olen veidi vähem kui aasta tegutsenud Tartu Ülikooli eetika keskuses dilemma meetodi kasutamisega meditsiinieetika ja hariduse valdkonnas.

andmestik küllalt vaba ning kogu meetod jätab piisavalt ruumi uurija tõlgendamistele. Samuti on see üks väheseid meetodeid, mis võimaldab liikumist üksikult üldisele ning sel viisil luua üksikute tähelepanekute, situatsioonide ja intervjuukatket põhjal üldistusi, mis peaksid kehtima laiemalt kogu uuritavale valdkonnale. Sellisteks andmeteks olen valinud enda tähelepanekud ja märkmed seminaridest, dilemmade lahendamisest ning vaatlustest ajakirjandustoimetustes, samuti intervjuukatked ajakirjanduseetika alastest Ühiskonnateaduste Instituudi lõputöödest.

Magistritöö alguses esitan enda uurimise peamised teoreetilised lähtekohad. Kuna põhistatud teooria meetod eeldab võimalikult väheste eelnevate mõistete ja käsitluste kasutamist, kirjeldan vaid neid käsitlusi, mis mind käesoleva magistritöö tegemisel enim on mõjutanud ja mille mõjust olen teadlik. Järgneb metodoloogia osa, mis selgitab põhistatud teooria meetodi põhimõtteid ja loogikat. Töö põhisisu on esitatud meetodi peatüki järel, kus on välja toodud analüüsi tulemusel tuletatud kategooriad. See on peamiselt analüütiliste üldistuste tulemusi kirjeldav peatükk. Töö lõppu lisan üldistava kokkuvõtte kõigist töös käsitletud kategooriatest ja näitan joonisel, kuidas on kategooriad omavahel seotud. Töö lõppeb diskussiooniosaga, milles käsitlen põgusalt välja töötatud kontseptsiooni rakendamise- ja täiendamisevõimalusi.

Uurimistöö lähtekohad

Käesolev magistritöö on justkui vahekokkuvõte senisest induktiivsest protsessist, mille tulemuseks on moraalisfääri ruumiliste kategooriate sõnastamine ning põhistamine. Nende sõnastamiseni ei ole ma jõudnud sugugi kiiresti ega lihtsa vaevaga. Viimase kahe ja poole aasta jooksul, mil ma eetikateemadega tihedalt kokku olen puutunud, ei tundunud ruumi küsimus mulle kõnekas esimesed poolteist aastat. Rohkem tähelepanu pöörasin ruumile alles kokkupuutel Michel Foucault käsitlesega jaotustest ja ühendustest. Distanti mõiste muutus minu jaoks oluliseks aga kokkupuutel Zygmunt Baumani käsitlesega vastutuse distantseeritusest. Siinses magistritöös esitatud kategooriateni jõudmine on olnud pikk ja aeglane protsess, mida aeglustasid veelgi minu pidevad kahtlemised kõigi oma seniste mõtete ja seoste kasulikkuses ja mõttekuses.

Üldiselt asetub magistritöö uurimisteema poolest sotsiaalteaduste ja moraalifilosoofia vahele. Sotsiaalteaduste poolelt on magistritööl kokkupuude ajakirjandusteooriaga ning üldisemalt ka kommunikatsiooniteooriaga selles osas, mis puudutab teoreetilist käsitlust kommunikatiivsest tegevusest. Moraalifilosoofia poolelt puutub töö põgusamalt kokku moraalse kaalutlemise ning erinevate kaalutlemisprintsipiidega. Lisaks neile on tööl kokkupuude ka praktilise eetikaga, kuna töö kaugem eesmärk on olla abiks päriseluliste valikusituatsioonide käsitlemisel ja analüüsimisel.

Kuna käesolev magistritöö on suures osas teoreetiline ja metodoloogiline, siis on mõlemal siinse töö seisukohast oluline roll. Uurimiseks kasutatav põhistatud teooria meetod eeldab uurimise alustamist vaid andmetega ning jätab teoreetilise kirjanduse uurimise uurimistöös alles lõpufaasi. (Stern 2007) Sellisest seisukohast võib järeldada, justkui eeldaks põhistatud teooria meetodi rakendamine loobumist teoreetilistest lähtekohtadest. Siiski tunnistavad põhistatud teooria metoodikud Kearney (2007) ja Reichertz (2007), et uurija ei alusta kunagi täiesti puutumatuna varasemast teooriast, vaid ta võtab uurimistöösse kaasa oma varasemad teadmised ja kogemused. Need varasemad teadmised mängivad olulist rolli andmete tõlgendamisel, nende üldistamisel ja järelduste tegemisel. Seega eeldab uurija kui tõlgendaja roll ühelt poolt võimekust uute andmete üldistamiseks ning teisalt ka oma varasemate teadmiste teadvustamist, kuna need mõjutavad otseselt tõlgendamist.

Need varasemad teadmised on antud magistritöö raames mänginud olulist rolli, kuna minu kogupuude moraalsete valikute valdkonnaga sai alguse kohe pärast bakalaureusetööd ning selle perioodi vältel. Selle aja jooksul ei olnud siiski kordagi mu eesmärgiks luua üht konkreetset teooriat, mille paikapidavust kontrollida. Pigem oli algusest peale eesmärgiks valdkonnaga kohaneda ja eetiliste dilemmade lahendamise osas kogemusi koguda. Kogemuste kogumisega paralleelselt toimus omakorda tähelepanekute ja märkmete kogumine. Nendele tähelepanekutele toetus suuresti kogu minu varasem mõttearendus eetiliste valikute osas. Kuna kõnekaid või mulle olulisena tunduvaid² tähelepanekuid oli esialgu vähe, liikus ka kogu mõttearendus üksikult üldisele, püüdes leida üksikuist juhtumitest olulisi või kasulikke ühisjooni, mis aitaksid selgitada või kirjeldada teisigi juhtumeid.

Keskendumisel üksikjuhtumitele oli teinegi põhjus. Nimelt puudub eetiliste valikute langetamist selgitav ühtne teooria. See-eest leidub mitmeid erinevaid käsitlusi ja aspekte, mille kaudu on moraalseid valikuid kirjeldatud. Üldistades võib erinevad lähenemised jagada kaheks: normatiivseteks ning deskriptiivseteks. Esimesed neist on seotud filosoofiaga ning käsitlevad kas normide põhjendatust või konfliktsete normide seast eelistatute leidmiseks. Deskriptiivsed on pigem sotsioloogilised käsitlused inimese käitumisest, mis võivad varieeruda moraalipsühholoogiast kasvatusteadusteni. Meediavaldkonnas on normatiivsed käsitlused puudutanud eelkõige teoreetilisi moraalseid kategooriaid, näiteks ajakirjaniku autonoomia ja vastutus (Singer) või ajakirjanduse läbipaistvus (Phillips). Mõlemal juhul on aga käsitluste keskmes eelkõige väärtused ning küsimus lojaalsusest on jäänud tähelepanuta või on samuti taandatud väärtustele: näiteks lojaalsus avalikkusele kui väärtus või lojaalsus allikale kui väärtus. Selliselt muutub lojaalsus samatähenduslikuks truudusega. Antud töös olen aga lojaalsust mõistetud laiemalt kui teatud kohustust teise osapoole ees.

Uurimise eesmärk

Siinse magistritöö eesmärgiks on tuletada kategooriad, mis oleksid aluseks eri lojaalsuste käsitlemiseks ning nende võimaliku mõju hindamiseks. Sel viisil oleks võimalik ületada subjektiivse valiku juhuslikkuse piir ning näidata, mis viisil võiksid

² Seega on seda sorti lähenemine paratamatult subjektiivne, kuna paljusi sõltuvad tähelepanekud nende tegija eelistustest, teadmistest ja huvidest. See tähelepanekute suur sõltuvus tähelepanekute tegijast on ühtlasi üks selle meetodi peamistest kritiseeritavatest tahkudest.

teised osapooled isiku valikuid väliselt mõjutada. Selliseks aluseks olen võtnud moraalsete valikute ruumilise käsitluse, mille tuumkategoriaks on distantis. Distanti kategooriast lähtuvalt saab vaadata moraalse valiku langetaja ja teiste osapoolte positsioone ning nende asetumist üksteise suhtes. Nende suhete aluseks on siinses käsitluses vastutus³, nii et orientatsioon näitab vastutussuhte suunda ning distantis kaugust otsustaja ja tema vastutusobjekti vahel. Keskne eeldus on, et suurem distantis muudab vastutussideme nõrgemaks ning jätab otsustajale rohkem vabadust olukorras, kus sama otsus oleks lühema distantisi korral vastutussuhetega koormatud ja piiratud.

Siinjuures tahaksin rõhutada veel kord, et minu eesmärgiks ei ole luua teooriat. See, mida olen siinses magistritöös käsitlenud moraalse distantisina, on parimal juhul käsitletav Glaseri (2007: 100) kirjeldatud tuumkategoriana (*core category*), mitte aga iseseisva teooriana. Sellest lähtuvalt tuleks hinnata siinses magistritöös käsitletud teemasid ja esitatud skeeme samuti tagasihoidlikumalt kui püüet kirjeldada eetilisi valikuid senisest erinevalt. Selleks et siinses töös pakutud kategooriad saavutaksid teooria taseme, tuleks neid üldistada ja sobitada kõikvõimalikest valdkondadest lähtuvalt, kus moraalseid valikuid langetatakse. Samuti tuleks siinseid kategooriaid kohandada väärtustele, kuna antud töös on fookuses eelkõige lojaalsusvalikud.

Uurimise algus: moraalne arutlemine

Moraalne arutlemine (*moral reasoning*) on käsitlus moraalsete valikute langetamisest, mis ulatub otsapidi moraalipsühholoogiasse ning teiselt poolt moraalifilosoofiasse. Moraalne arutlemine pöörab tähelepanu sellele, kuidas inimene mõtleb ja langetab otsuse "õige" ja "vale" vahel. (Christians 1991) Süsteemne käsitlus selliste otsuste langetamisest jaotab sellise otsuselangetamise omakorda osadeks. Üheks võimalikuks meetodiks on nn. Potteri kast, mis eristab moraalse arutlemise situatsioonis definitsioone, väärtusi, printsiipe ja lojaalsusi. (*ibid*: 4) Selline jaotus pöörab tähelepanu erinevatele kategooriatele, millest väärtused ja printsiibid on tihedamalt seotud moraalifilosoofiaga.

Samuti on moraalse arutlemisega seotud Resti (1994) mitmeetapiline eetilise käitumise mudel. Selle kohaselt on eetiline käitumine otsustuste jada, kus eetiliselt

³ Lojaalsuste seost vastutusega mainib ka näiteks Christians (1999: 22), kui ta võrdsustab kohus tused ühiskonna ees sotsiaalse vastutusega. Ta nimetab ühiskonda üheks olulisimaks lojaalsuseks ning sotsiaalset vastutust üheks olulisimaks vastutuseks.

sobiva käitumise realiseerumiseks peab käituja olema edukas iga Resti välja pakutud komponendi osas. Tema loodud mudel on järgmine:

1. **moraalne tundlikkus** (*moral sensitivity*) tähistab inimese võimekkust tajuda mingit situatsiooni konfliktisena, näha selle eri osapooli, samuti eri lahendusi ning kuidas need konflikti osapooli mõjutavad.

2. **moraalne hinnang** (*moral judgement*) on otsustusprotsessi see osa, mis valib ühe lahenduskäigu välja kui moraalselt eelistatu. Tegemist on eelkõige arutleva ning kaalutleva oskusega, mis sõltub suuresti otsustaja eelnevaist teadmistest eetikast ja sellest, mis on õige.

3. **moraalne motiveeritus** (*moral motivation*) on otsustusprotsessi osa, milles otsustaja seab moraalselt õige valiku või väärtused kõrgemale teistest võimalikest valikutest. Motivatsioon teha eetilisel õige valik võib seega sõltuda juba otsustaja enese isiksusest, staatusest, tema sotsiaalsest keskkonnast ja muust sellisest. Selles etapis valib otsustaja endale sobiva lahenduskäigu eelnevas etapis selgunud moraalselt eelistatava lahenduse ning kõikvõimalike teiste lahenduste seast.

4. **moraalne iseloom** (*moral character*) tähistab otsustaja meelekindlust või ka julgust viia moraalselt eelistatud lahendus täide.

Moraalsele arutlemisele toetuvad mitmed erinevad käsitlused sellest, kuidas inimesed moraalseid otsuseid langetavad, kuid sageli on need väärtuste kesksed. Nii otsib Christians (1991; 2011; 2013) universaalseid norme meediaeetikas ning Hanitzsch (2013) otsib universaalseid ajakirjanduslikke väärtusi. Sellised normid ja väärtused on tihedalt põimunud moraalksete valikute üle mõtlemisega, kuna nii normid kui ka väärtused mõjutavad lõpliku valiku langetamist. Ka lojaalsused on moraalse valiku tegemise seisukohast olulised. Christians (1991: 6) kirjutab isegi, et "vastutustundliku meedia otsinguil on selgus ülimate lojaalsuste osas kõige olulisema tähtsusega". Sealsamas tõdeb aga Christians, et sageli piirdub professionaalses eetikas valiku langetamine viitega mõnele moraalsele printsiibile, mille puhul pööratakse tähelepanu vaid selle õigustatavusele. Ja kuigi Christians rõhutab lojaalsuste olulisust, on suurem osa meediat puudutavast eetilisest teooriast ja vastavatest uuringutest siiski keskendunud pigem väärtustele ja printsiipidele.

Otsus uurida lojaalsusvalikuid tulenes suuresti sellest, et seni on meediaeetilistes uuringutes pööratud neile pigem vähe tähelepanu. Samuti puudub üldistatud teooria lojaalsusvalikute käsitlemiseks. Sellest tulenevalt hakkaski mind huvitama, kuidas erinevad osapooled mõjutavad indiviidi moraalseid valikuid.

Sotsiaalteaduslikud mõjutused

Tähelepanu pööramine teistele osalistele valiku langetamisel nihutab kogu uurimisfookuse filosoofia pärusmaast sotsiaalteaduste omasse: olulised pole enam niivõrd moraalne argumentatsioon ega moraalsed väärtused, vaid keskele kohale asetub otsustaja sotsiaalne keskkond ja selles toimijad.

Sotsiaalse keskkonna probleem on oluline just neis situatsioonides, mida saab kirjeldada lojaalsuskonflikti kaudu. Kui eeldada, et otsustajal on teatud eriline positsioon ühe olulise osapoole suhtes ning hoopis teistsugune positsioon teise osapoole suhtes, siis millest või kellest lähtub lõplik valik. See probleem on lähedane Shannon Bowen (2004) esitatud kriitikale Potteri kasti kohta: otsustaja teeb valiku kõige olulisemate osapoolte vahel, mitte aga kõigi osapoolte vahel. Bowen (2004: 77) järgi võivad otsuse langetamisest kõrvale jääda otsustaja ise, organisatsioon, profession või ühiskond. Kuna lõplik otsus sõltub igast konkreetsest otsustajast ja tema eelistustest, peab Bowen Potteri kastil põhinevat lähenemist eetilistele valikutele juhuslikuks ja ta lisab, et ka igasugune eetiline-teoreetiline rõhuasetus professionaalsusele ja korporatiivsele vastutusele ilma konkreetsete viideteta olulistele osapooltele on kasutu ja vähese eetilise treeninguga otsustajate puhul isegi ohtlik.

Selline arusaam, et individuaalne otsus on lõplikult subjektiivne ja individuaalsetest eelistustest lähtuv, on ka peamine probleem, miks igasugune käsitus moraalsete otsuste tegemisest niipea, kui vaatevälja asub individ. See individuaalsete eelistuste juhuslikkus, nagu Bowen sellele viitab, on sageli ka ületamatuks piiriks moraalsete valikute kirjeldamisel. Selle alla mahuvad kõiksugu seisukohad, mida võtab kokku põhimõte, et päriselu on palju keerulisem.

Individuaalsete valikute ja kaalutlemiste osas tekib seega küsimus: kas inimese lõplik otsus on täiesti subjektiivne või võib selle juures siiski välja tuua ka mingid mõjud, mis on ühesugused kõigile otsustajatele? Lojaalsused on sel juhul võimalik valik, kuna lojaalsused on ühed vähesed moraalse otsuse juures olulised

aspektid, mis avaldavad oma mõju väliselt. Motiivid, väärtused, isikuomadused on kõik suuresti seotud indiviidi siseeluga. See-eest lojaalsuste puhul on valiku objekt või siht väline – reaalne isik või kollektiiv. Isegi kui valik nende vahel on indiviidil vaba, siis vähemalt valitavad pooled on indiviidile väliselt ette antud⁴ ning võivad anda indiviidile märku, kui neile üks või teine indiviidi valik meelepärane ei ole.

Eluilma struktuurne jaotus

Sotsiaalse konteksti osas on antud magistritöö seisukohast olnud mul kolm olulist mõjutajat. Esiteks on minu mõtlemist mõjutanud Jürgen Habermasi (1985) käsitus kommunikatiivsest tegevusest ja eluilma struktuurset jaotusest. Struktuur võimaldab tõmmata piirid teatud ruumiosade vahele distantsist tulenevalt. Situatsiooni tuuma moodustab tegelik ulatus (*actual reach*), sellest kaugemal asub potentsiaalselt taastatav (*restorable*) või saavutatav (*attainable*) ulatus. (Habermas: 128) Siinkohal tuleb täpsustada, et sellist jaotust olen kasutanud vaid piiratud ulatuses kui kasulikku jaotust ruumiosade kirjeldamiseks. Antud juhul ei ole minu uurimisteema otseselt seotud teadmiste sotsioloogia ega subjektiivse maailmatajuga. Oluline on just asjaolu, et sotsiaalselt konstrueeritud eluilmas toimivad kategooriad ja osapooled asuvad subjektist eri kaugustel. Teatud konstruktsioonid jäävad alati väljapoole potentsiaalset ulatust. Habermas on seda kommunikatiivse situatsiooni tausta või konteksti käsitlenud *horisondi* mõiste kaudu. (*ibid*: 123-124) Sel viisil asuvad kogu eluilma sotsiaalsed ja kultuurilised teadmised ning normid iga kommunikatiivse situatsiooni taustal ning olenevalt situatsioonist ja problematiseerimise tulemusel võivad konkreetset teadmised kujuneda kõneaineks. (*ibid*: 124)

Sellisest jaotusest võib eeldada, et lisaks teadmisele ja normidele võivad ka konkreetsest situatsioonist puuduvad isikud olla osa sellisest horisondist ja avaldada teatud mõju situatsioonile kaudsel viisil. Veelgi enam, võib eeldada, et eksisteerib terve hulk selliseid osapooli, kes on alati vaid horisondil ning ei saa kunagi olla situatsioonis otsesed osalised. Seda põhjusel, et teatud konstrueeritud kogukonnad jäävad alati teisele poole potentsiaalset ulatust. Ühiskond ei saa siseneda ühegi

⁴ Kahtlemata on ka sotsiaalsed normid väliselt indiviidile mingil määral ette antud, nii et ka ses osas pole indiviidi valik täiesti vaba. Väga lihtsustatult on aga peamine erinevus selles, et keeld "ära valeta" või tõde kui väärtus ei saa inimesele tänaval vastu jalutada või pahase sisuga kirja kirjutada. Need interaktsioonid on internaliseeritud ja aktualiseerivad ühe või teise väärtuse teadlike (mõtlemine, kaalutlemine) või mitteteadlike protsesside tasandil.

subjekti aktuaalse ulatuse sfääri, samuti mitte avalikkus, noored, vanad, eestlased, mulgid või muud sellised kogukonnad.⁵ Kui inimesele on seatud moraalne kohus mõne sellise konstrueeritud üldise kogukonna ees, siis ei saa see kogukond kunagi siseneda selle inimesse eluilmale otseselt, vaid see jääb alati osaks tema sotsiaalsete situatsioonide horisondist.

Seega asuvad teatud moraalse vastutuse osapooled alati kaugemal kui teised: üldistatud kogukonnad on alati kaugemal kui konkreetsed isikud. Samuti isik, kes pole konkreetses situatsioonis osaline, asub sel ajahetkel otsustaja horisondil. Eelneva eristuse – taastatav ulatus (*restorable reach*) ja saavutatav ulatus (*attainable reach*) – alusel võib eeldada, et teatud mittekohalolevad aga tuttavad isikud kuuluvad pigem esimesse ning isikud, keda otsustaja kunagi kohanud ei ole, kuuluvad pigem teise.⁶ Kui eeldada, et taastatavas ulatuses olevad osapooled on otsustajale lähemad kui saavutatavas ulatuses olijad, siis saab ka konkreetsete isikute osapoolte eristada lähemaid ja kaugemaid isikuid. Seda distantssi võimalikku erinevust käsitlen pikemalt töö hilisemates peatükkides.

Distants ja moraalne neutraliseerimine

Tulenevalt Baumani vedela modernsuse (*liquid modernity*) käsitlusest olen kasutusele võtnud distantssi mõiste kui moraalselt vastutust vähendav asjaolu. (Bauman & Lyon) Bauman on sellist vastutuse hägustumist nimetanud adiaforiatsiooniks – see tähendab mingi asjaolu muutumist moraalselt neutraalseks. Selline moraalsete asjaolude neutraliseerimine toimub Baumani järgi siis, kui kasvab distantss tegutseja ja tema tegude tagajärgede vahel. (Bauman & Lyon: 76) Konkreetsemalt ütleb Bauman, et "distantseeriva, kauge, automatiseeriva" tehnoloogilise progressi tulemuseks on meie tegude progresseeruv vabanemine moraalsetest piirangutest. (*ibid*)

Seda distantseerimist on kirjeldanud Bauman ka fraasiga "nad täidavad vaid oma kohust" (*ibid*: 76), mis viitab taaskord tegutsemisele tagajärgedele mõtlemata. Samuti viitab ta Hannah Arendtile kirjeldades "hõljuvat" vastutust, mis avaldub bürokraatias. Sellise vastutuse hõljumise tulemusena kujunevad teatud valdkonnad, mis ei ole kellegi vastutusel. (*ibid*)

⁵ Selliseid suuri kogukondi võib pidada B. Andersoni järgi kujuteldavateks kogukondadeks.

⁶ Kui just tegemist pole teatud väga kõrgete võimukandjatega, kellega isikliku kohtumise täenäosus on väike.

Baumani distantseerimise käsitlus kujunes antud magistritöö fookuseeritust lojaalsustele silmas pidades väga kasulikuks. Kuigi algselt ei olnud Baumani käsitlused mulle tuttavad, haakus vastutuse hägustumine ja distantseeritus koheselt lojaalsusvalikute teemaga, kuna ka lojaalsussuhete aluseks on osapoolte vastastikused kohustused ning vastutus nende kohustuste täitmise suhtes. Ühtlasi kujunes distantseerimise antud magistritöö raames tuumkategoriaalsaks, millest lähtuvalt ja millega seonduvalt olen tõlgendanud kogu moraalsete valikute teemat.

Lojaalsuskonflikt

Moraalsete valikute osas on individid seotud nii abstraktsete ideedega kui ka teiste inimestega: nii nendega, keda tema otsus otseselt puudutab, kui ka nendega, kes asuvad eemal, kuid kellega on individil teatud eriline suhe. Eeldusel, et individil esineb kohustusi erinevate osapoolte ees, võibki kujuneda valiku osas probleem – kellest lähtuda ehk kellele olla lojaalne? Seega ei ole antud juhul lojaalsuse all silmas peetud väärtusi ega voorust, näiteks lojaalsus riigile⁷ või lojaalsus kui teatud moraalne meelekindlus. Mõnes mõttes on see spetsiifiline lojaalsuse käsitlus, kuna hoiab selle lahus selle normatiivsest tõlgendusest või sisust. Antud juhul on vaatluse all vaid suhted ise, mitte nende normatiivne hindamine.

Samuti võib eeldada, et eksisteerivad erilised vastutuspõhised suhtetüübid, mis olenemata konkreetsetest individidest, on teatud ulatuses kõigile sellistes suhetes osalejatele sarnased ning avaldavad neile sarnast mõju. Sellised on näiteks lapse lojaalsus vanematele ja vastupidi, sõbra lojaalsus teisele sõbrale, töötaja lojaalsus tööandjale. Antud töös on peamiseks selliseks tüüplojaalsuseks ajakirjaniku vastutus allika ees ning ajakirjaniku vastutus avalikkuse ees.

⁷ Lojaalsus riigile kui indiviidi ja riigi selline suhe, mis seab indiviidile teatud eeltingimused, mis tema valikuid mõjutavad; mitte aga lojaalsus riigile kui teatud ihaldatav eesmärk või hoiak, mida kõigis heades kodanikes kujundada.

Metodoloogia

Siinse magistritöö metodoloogia tugineb suuresti põhistatud teooria lähenemisele. Kogu käesoleva töö temaatiline ülesehitus on järginud üldiselt põhistatud teooria induktiivset (ja abduktiivset) lähenemist. Põhjus, miks otsustasin sellise üksikult üldisele liikumise kasuks, peitub suuresti selles, et vastupidiseks liikumiseks puudus hea ja ühtne alus. Nagu eespoolgi mainitud, puudub eetiliste valikute tegemise osas nende valikute tegemist selgitav teooria. Samuti puudub üldisem käsitlus lojaalsustest. Sellest tulenevalt ei olnud mul võimalik alustada koheselt teooria või sellest tuletatud hüpoteeside kontrollimisega, vaid selline üldistatud aluskäsitlus oli vaja eelnevalt luua või konstrueerida.

Üldiselt näeb selline lähenemine ette pidevat võrdlemist ning uute ja erinevate valdkondade võrdlusesse lisamist. Kogu analüüsi aluseks on tuumkategoria. Analüüs seisneb selle kategooria võrdlemises teiste kategooriatega ning põhistamine seisneb nende kontseptsioonide/kategooriate pideval võrdlemisel uute andmetega erinevatest valdkondadest. Sellisest üldisest kokkuvõttest tulenevalt olen struktureerinud ka magistritöö järgnevad osad, alustades uuritava fenomeni määratlemisest ja tuumkategoria nimetamisest. Seejärel liigun andmete võrdlemise juurde ning alles seejärel võrdlen oma tuumkategoria ja sellega seotud kontseptsioonide haakuvust teiste teoreetiliste käsitlustega. Sarnast struktuuri on soovitanud kasutada ka Stern (2007: 122), kuna see haakub hästi põhistatud teooria meetodi rakendamise loogikaga, et uurimist tuleb alustada võimalikult väheste uuritavat puudutavate eelarvamustega.

Põhistatud teooria

Meetodi valiku olen teinud aga kasulikkusest lähtuvalt. Kuna minu eesmärgiks ei ole olnud ühtse teooria loomine, siis ei ole mõistetavalt ma ka algusest peale teadlikult põhistatud teooria meetodit rakendanud. Pigem mõistsin ma alles tagantjärei kogu oma senise tegevuse üle reflekteerides, et sel on olnud palju ühist põhistatud teooria lähenemisega. Uurimistöö lähtub peamiselt põhistatud teooria loojate Straussi ja Glaseri sõnastatud põhimõttest, et taiplikkus ja kujutlusvõime (*insight and imagination*) on teadusliku uurimise võtmeomadused (Bryant & Charmaz: 35) ning

Glaseri tõdemusest "kõik on andmed"⁸ (*ibid*: 44) ehk et uurija on andmete valimisel küllaltki vaba.

Metodoloogiliste terminite selgitus

Järgnevalt annan väga lühidalt ülevaate peamistest metodoloogilistest terminitest, mida erinevad põhistatud teooria metoodikud kasutavad. Selline selge eristus terminite vahel ei eksisteeri alati meetodi käsitlustes, kuna erinevad autorid kasutavad termineid erinevalt ning mõnikord ka eri termineid sarnases tähenduses.

Kategooria on teooria kontseptuaalne element (*Bryant & Charmaz*: 604), mis on üldistatud andmetest. Kategooria on kogu erinevatest sündmustest, mida kategooria looja käsitleb võrdsetena. Eelkõige on tegemist analüütilise ühikuga, mis aitab nähtusi klassifitseerida. Kategooria seos uuritava nähtusega ilmneb aga **indikaatorite** kaudu. Indikaatorid viitavad kategooria eri dimensioonidele, läbi mille on kategooria selgitatav ning selle alla käivad tegevused kirjeldatavad.

Tuumkategooria on kogu uurimise keskmes olev fenomen või nähtus, millele loodav teooria tugineb ning millega on kõik teised kategooriad seotud.

Kategoriseerimine on kõige üldisemalt tegevus, mille käigus koodidest tuletatakse või üldistatakse kontseptsioonid. Selle käigus uurija valib välja koodid, mis on teistest olulisemad, või abstraherib koodides avalduvatest korduvustest analüütilised kontseptsioonid. (*ibid*: 604) Kategoriseerimise juurde kuulub ka kategooria tunnuste ja selle toimimistingimuste määratlemine. Kõige olulisemad teoreetilised kategooriad teevad uurijad oma teooria kontseptsioonideks. (*ibid*)

Kontseptsioon on üldistus üksikjuhtumitest, mis säilitab juhtumite kõige olulisemad sarnasused ning eemaldab väheolulised erinevused. Kontseptsioon on tähenduselt lähedane nii ideele kui ka teooriale. Erinevalt ideest on kontseptsioon seotud konkreetse andmete kategooriaga ning ei ole pelgalt intuiitivne. Erinevalt teoriast on kontseptsioon väiksema haaravuse või üldistatusega. Kontseptsioonid on peamised teooria koostisosad. (*ibid*: 606)

Kuna kategooria viitab metodoloogilisele ühikule ning kontseptsioon üldistatud analüütilisele ühikule, siis meetodi rakendamisel need kaks ühikut võivad kattuda.

⁸ "All is data" on Glaseri on mõneti provokatiivne seisukoht, mis väljendab teatud ükskõiksust või hooletust andmete kvaliteedi, hulga või täpsuse osas ning keskendub vaid sellele, mis uurijale on lähtuvalt eesmärgist vajalik või kasulik. (*Bryant & Charmaz*)

Kodeerimine on andmete ja kategooriate sidumine. Erinevalt kontentanalüüsist peaks põhistatud teoorias ka koodid tulenema andmetest abduktiivse tuletamise teel. Kodeerimisega on seega seotud nii koodide loomine kui ka andmete jaotamine olemasolevate koodide alusel. (*ibid*: 606)

Aksiaalne kodeerimine (*axial coding*) on kodeerimise eritüüp, mille eesmärgiks on andmete kodeerimine lähtuvalt mingist valitud kategooriast. Sel juhul on kodeerimise eesmärgiks luua kontseptsioonid, mis andmetega klapiivad ning mis aitaks neid paremini mõista. Sellest kodeerimise keskmesse valitud kategooriast võib saada tuumkategooria. (*ibid*: 603)

Konditsionaalne maatriks (*conditional matrix*) on kodeerimisvahend, mille eesmärgiks on näidata graafiliselt tegevuse mikro- ja makrotasandi tingimuste asetust ja kokkupuutekohti. (*ibid*: 607)

Pideva võrdlemise meetod (*constant comparison method*) on üldistatud käsitlus Straussi ja Glaseri nõudmisest pidevalt andmeid ja kontseptsioone omavahel võrrelda ning samuti võrrelda tulemusi teiste valdkondade andmetega. Pidev võrdlemine moodustab analüüsi põhiosa. See on induktiivne protsess, mis loob andmete ja andmete, andmete ja kategooriate, kategooriate ja kategooriate ning kategooriate ja kontseptsioonide võrdlemise tulemusel abstraktseid üldistusi. Sel viisil saavad andmetest kontseptsioonid ja kontseptsioonidest teooriad. (*ibid*: 607)

Mis on põhistatud teooria?

Põhistatud teooria on kõige üldisemalt meetod, mille eesmärgiks on andmetest tuletada teooria. See tuletamine ei ole juhuslik, vaid lähtub süsteemsest ja pidevast andmete võrdlemisest teiste andmete ning uurija tähelepanekutega. Sellist üldlevinud arusaama põhistatud teooria meetodist nimetavad Charmaz ja Bryant põhistatud teooria mantraks. (2007: 32) Mantraks just seetõttu, et selline käsitlus on kõige levinum ning korduvam. Samas rõhutavad nad, et selline käsitlus on kitsas ning lähtub põhiliselt vaid A. L. Straussi ja B. G. Glaseri 1967. aastal ilmunud "The Discovery of Grounded Theory" lugemisest. Charmaz ja Bryant on aga seisukohal, et Straussi ja Glaseri kirjeldatud meetodit tuleks käsitleda komplekssemalt, toetudes Straussi ja Glaseri hilisematele täiendustele ning samuti paljude erinevate põhistatud teooria kasutajate kogemustele.

Charmaz ja Bryant paigutavad põhistatud teooria loomise ajajärku, mil domineeris kvantitatiivsete uuringute eelistamine sotsiaalteadustes, mistõttu oli üheks põhistatud teooria meetodi loomise eesmärk luua kvalitatiivne uurimismeetod, millel oleks kindel alus. Põhistatud teooria taotletav süsteemsus peaks tagama kvalitatiivse uurimise korratavuse, nähtavuse ja mõistetavuse. (*ibid*: 33) Põhistamine on seotud empiiriliste andmetega ning see annab meetodile objektiivse ja positivistliku suuna. Objektiivse seetõttu, et meetodi süsteemsus ja seotus andmetega muudavad selle tulemusel loodava uue teadmise või teooria vähem sõltuvaks uurija subjektiivsetest eelistustest. Positivistliku seetõttu, et põhistatud teooria meetod eeldab terviklikku ja uurijast eraldi seisvat reaalsust, mis on uuritav ning mõistetav. Põhistatud teooria mantra seostavad Charmaz ja Bryant just sellise andmetekeskse, objektiivse ja positivistliku käsitlusega.

Põhistatud teooria algse tuuma võtavad kokku järgnevad punktid (Charmaz & Bryant: 47):

1. Põhistatud teooria eesmärgiks on teooria avastamine andmete põhjal, mis on süsteemselt kogutud. Uurija ei alusta juba valmis teooriaga, vaid alustab oma uurimisega ning laseb teoorial välja kasvada andmetest.
2. Teooria tihe seotus andmetega muudab selle püsivamaks või vähemalt osaliselt püsivaks, kuna ei uued andmed ega uued teooriad suuda täielikult kaotada esialgse teooria seost selle aluseks olnud andmetega ning selle teooria selgitavat mõju.
3. Lisaks andmetele (*data*) on uurija päralt ka sissevaated (*insights*), kuid neist tuletatavad üldistused tuleb samuti seostada andmetega, et ei kaoks teooria side empiirilise maailmaga.
4. Teooria peab olema uutele andmete esile kerkimisel pidevalt täiendatav.
5. Uurija peaks enne uuringuga alustamist toetuma võimalikult vähestele eelnevalt määratletud ideedele. Selliselt on uurija andmete tõlgendamisel vaba ja ei lähtu juba eksisteerivatest hüpoteesidest ega eelarvamustest.
6. Selline meetod jätab ruumi uurija loomingulisusele kategooriate nimetamisel, võrdluste tegemisel, küsimuste küsimisel ning uudsete, realistlike skeemide tuletamisele.

Mõnevõrra laiem tõlgendus põhistatud teooria meetodist võtab arvesse ka uurija rolli teooria loomisel. Oma hilisemates töödes on Strauss koostöös Corbiniga rõhutanud nii uurija seost andmete kogumise kui ka nende analüüsimisega. (*ibid*: 47)

Selline hoiak tähendab omakorda mõningast lahknemist objektiivsust taotlevast andmetekesksest arusaamast põhistatud teooria meetodist. Sarnasel alusel eristavad Charmaz ja Bryant **objektiivset põhistatud teooriat** ning **konstruktivistlikku põhistatud teooriat**. (*ibid*: 51) Objektiivne põhistatud teooria viitab algsele 60ndatel kujunenud põhistatud teooria käsitlusele, mis pööras erilist rõhku selle süsteemsusele, empiirilisele ning selle tulemusel loodud teooria otsesele seosele välise reaalsusega. See-eest konstruktiivne põhistatud teooria lähtub eelkõige uurijast kui tõlgendajast ning mõnevõrra nõrgemast realistlikust positsioonist: uurija siiski püüab esitada ja kirjeldada oma uuritavat heas usus ning esitab oma uuritavate reaalsusi. Teooria püüdleb reaalsuse poole, kuigi tunnistab perspektiivide ja osaliste positsioonide paljusust, ebakindlust ja poolikuid teadmisi. Selline teooria loob piiratud üldistusi ning loobub lõplikest ja universaalsetest definitsioonidest. (*ibid*: 50-52) Selliselt kohandatud käsitlus peaks Charmazi ja Bryanti järgi lahendama peamised meetodi epistemoloogilised probleemid.

Põhistatud teooria osas esineb teisigi käsitlusi, mis asetavad rõhu hoopiski järelduste tegemise protsessile. Reichertz (2007) on eelnevat Charmazi ja Bryanti kirjeldatud erinevust käsitlenud induktsiooni ja abduktsiooni erinevuse kaudu: kitsam tõlgendus põhistatud teooriast viitab induktiivsele meetodile, samas kui Reichertz näeb eelkõige hilisemates põhistatud teooria tõlgendustes viiteid abduktiivsele loogikale. (*ibid*: 215) Abduktiivsest loogika eeldab täiesti uute kategooriate/teadmiste loomist. (*ibid*: 225) Andmetest tehtavaid üldistusi ja kontseptsioone tuleb võrrelda teiste kontekstidega. Tuumkategooriat tuleb aeg-ajalt kohaldada uutele valdkondadele sobivaks. Kui uus situatsioon kodeeritakse olemasolevatesse kategooriatesse, siis on tegemist induktiivse protsessiga: sarnasuste leidmine ning sarnasuste alusel kategoriseerimine. (*ibid*) Kui aga olemasolevate kategooriate ja uute andmete sobitamisel tekib uus teadmine, näiteks uued kontseptsioonid või kategooriad, siis on tegemist abduktiivse protsessiga. Siinses töös esitatud kategooriad on suures osas abduktiivse mõtlemise tulemusel tekkinud, mistõttu olen siinses töös küllaltki palju keskendunud andmete asemel neist tehtud intuiitivsetele üldistustele.

Süsteemsuse huvides olen siinses magistritöös eristanud erinevaid analüütilisi ühikuid: andmed, kategooriad ja kontseptsioonid. Kuna aga puudub selge alus kategooriate ja kontseptsioonide eristamiseks, siis olen selle eristuse teinud üldistatuse ja seostatuse põhjal. Kuigi eelpool kirjeldatud meetod rõhutab vajadust siduda teooria ja päriselulised situatsioonid, siis ei toimu see vahetult. Päriselu ja teooria vahel

asuvad andmed, koodid, kategooriad, kontseptsioonid. Seejuures on just kontseptsioonid teooria koostisosadeks, mitte aga näiteks andmed või koodid. See-eest on andmetega otsesemalt seotud kategooriad, mis moodustuvad andmete kodeerimisel. Sellist liikumist üksikult üldise suunas ehk päriselust teooriasse olen järginud ka siinses magistritöös.

Uurimistöö käik

Väga lühidalt ja selgelt võtab põhistatud teooria meetodil toimuva uurimistöö järjestuse kokku Straussi põhistatud teooria nn. rusikareeglid. Need reeglid on lühidalt kokkuvõetuna järgmised (Strauss 1987, viidatud Kearney 2007 kaudu):

- **Uuritav nähtus**: esiteks tuleb valida uuritav fenomen/nähtus, mis tuleb nimetada. See on tuumkategooria, millest tulenevad kõik koodid/kategooriad.
- **Andmed ja nende kogumine**: teiseks tuleb valida andmed, mille kaudu tuumkategooria avaldub. Andmeid võib koguda kui ka tuletada enda või kellegi teise kogemusest.
- **Andmete analüüsimine**: seejärel tuleb andmed kodeerida ja alustada teoreetiliste memode tegemist. Pärast esmast kodeerimist tuleks leida mõni teine valdkond, millest tuumkategooria avaldumise kohta andmeid koguda. See loob uusi koode ning süvendab senist analüüsi.
- **Andmete üldistamine**: iga sammu puhul tuleks mõelda võrdlevalt ning silmas pidada olemasolevate koodide ja teoreetiliste memode täiendamise vajadust. Alati tuleb silmas pidada ka tuumkategooria seost uute võimalike koodidega ning olla nende selgitamisel võimalikult spetsiifiline.

Kui algselt oli minu uuritavaks nähtuseks lojaalsuskonflikt ning selle mõju indiviidi valikutele, siis õigepea kasvas lojaalsuskonfliktide käsitlest välja palju üldisem kategooria – distants – mis lojaalsuskonfliktide käsitlemisel osutus kasulikuks ja sobivalt üldiseks, et kirjeldada lojaalsuskonflikte kõige üldisemal tasandil. Seetõttu on lojaalsusvalikud siinse uurimistöö kontekstis pigem uurimise valdkond ning distants selle valdkonna kirjeldamisel tuumkategooria. Seega on minu uurimisteemaks, kuidas käsitleda üldistatud alusel lojaalsusvalikuid ning lahenduseks on kujunenud distantse kategooria.

Andmed ja nende kogumine

Lisaks uurija tõlgendaja rolli teadvustamisele on Phyllis Noerager Sterni (2007: 114-115) järgi põhistatud teooria puhul oluline veel silmas pidada, et tuletatud teooria on tuletatud andmetest ning see on seotud päris eluga, päris inimeste, päris situatsioonidega. Stern rõhutab just andmete laia tõlgendamist: nii uurija meeltega tajutu, tema varasemad teadmised ja elukogemus on käsitletavad andmetena. Sel viisil ei tõlgenda uurija vaid situatsiooni osalisi, vaid ka enda osa uurimissituatsioonis ja enda rolli uurijana. Andmete laiema käsitlemisega haakuvad ka Sterni põhimõtted, et andmete hulk ega täpsus pole kõige olulisemad. Andmete hulga määrab küllastatuspiiri saavutamine. (*ibid*: 117) Sel juhul tajub uurija, et uut infot ta enam valitud andmete kogumise meetodiga ei saa.

Andmete täpsuse osas soovitab Stern usaldada mälu ja intuitsiooni. Ta lähtub Glaseri ja Straussi nõuandest, et "koor tõuseb pinnale" ehk uurijale jäävad kõige olulisemad andmed meelde või ta märkab neid niigi. (*ibid*: 118) See tähendab Sterni järgi, et liigset rõhku ei tuleks panna sõna-sõnalistele intervjuude transkriptsioonidele ega detailsetele kirjeldustele. See kõik matab uurija ebaolulise info tulva alla ning kallutab uurijat tegelema pigem kirjeldamise kui teooria tuletamise ja üldistamise ga.

Sellest tulenevalt on ka käesolevas töös põhirõhk andmete tõlgendamisel, mitte nende kogumisel. Kuna minu eesmärgiks on tuletada kategooriad, mis oleksid kasulikud ja sobivad lojaalsusvalikute käsitlemiseks, siis olen keskendunud vaid neile andmetele, mis selliste kategooriate tuletamiseks on kõige viljakamad. Teisiti öeldult olen keskendunud vaid suurema andmehulga "koorekihile".

Andmete osas olen lähtunud suuresti põhimõttest *all is data* ehk liigitanud andmete alla nii isiklikud tähelepanekud seminaridest ja vaatlustelt kui ka intervjuukatkeid. Ühendavaks jooneks andmete osas on ajakirjanduslik praktika. Nii seminarid, vaatlused kui ka intervjuukatked käivad ajakirjaniku valikute ja ajakirjanduse toimimise kohta. Seega moodustab ajakirjandus üldisema valdkonna, mille sees olen tähelepanu pööranud spetsiifilistele situatsioonidele, milles ajakirjanik on vastamisi mõne teise osapooliga. Intervjuukatked olen otsinud Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituudi varasemate lõputööde seast (Karu 2013; Kasenõmm 2011) lähtuvalt valdkonnast ja käsitletud teemadest, eesmärgiga leida uusi andmeid ajakirjaniku valikute kohta eri situatsioonides. Kearney (2007: 137) on sarnast andmete otsimist nimetanud teoreetiliseks valimiks. Kuigi selline võrreldavate

andmete otsimine võib toimuda ka esialgsest erinevas valdkonnas, olen piirdunud esialgsete andmete vähesuse tõttu ajakirjandusvaldkonnaga.

Andmete analüüsimine

Analüüsimise osas ei ole Sterni järgi põhistatud teooria meetod kuigi selge ega ühene, vaid iga autor eelistab oma viisi. (*ibid*: 119) Seetõttu on ka tema soovitusel andmete analüüsiks üldised suunised.

Siiski on võimalik tuletada mõningaid kasulikke analüüsimeetodeid erinevatest põhistatud teooria metoodikute kirjeldustest. Kõige üldisemalt toimub analüüs **pideva võrdlemise meetodi** teel. See eeldab andmete ja kategooriate pidevat omavahelist võrdlemist, et tagada nende omavaheline sobivus ja sel viisil välistada vasturääkivused loodavate kategooriate ja kontseptsioonide vahel. Seega moodustab analüüsi põhisisu andmetest tehtud üldistuste võrdlemine teiste üldistuste ja andmetega.

Lisaks on analüüsil abiks **aksiaalne kodeerimine** (*axial coding*) ehk andmete kodeerimine lähtuvalt tuumkategooriast. Üldistatult tähendab see, et andmete kodeerimisel ehk nende seostamisel kategooriatega tuleks lähtuda eelkõige tuumkategooriast. Antud töös olen seetõttu andmetest kategooriate tuletamisel silmas pidanud eelkõige distantse kategooriat.

Kolmas kasulik abivahend analüüsimiseks on **konditsionaalne maatriks** (*conditional matrix*), mis kujutab visuaalselt uuritava situatsiooni asetumist üldisemas konteksti. See on kasulik määratlemaks eri osapoolte paiknemine vaadeldava situatsiooni suhtes. Konkreetsemalt olen ma konditsionaalset maatriksit täiendanud Jürgen Habermasi (1985) kommunikatiivse tegevuse *horisoni* käsitlusega ning sel viisil tuletanud illustreerivad joonised valikusituatsiooni kujutamiseks.

Andmete analüüs on suuresti uurija teha ja korraldada ning konkreetset süsteemset protseduuride ahelat põhistatud teooria meetod ette ei anna. Oluline roll on andmetel, mis on samas küllaltki laialt defineeritud, ning nende tõlgendamisel, kus rõhk on olulisusel, mitte täpsusel. Siiski soovib Stern kontseptsioonide selgitamisel olla väga põhjalik, kuna teooria põhistamine toetub suuresti just uurija loodud tõlgendustele ja seostele ning nende arusaamatuks jäädes vajub justkui kogu esitatav teooria arusaamatuse tõttu kokku. (*ibid*: 121)

Andmete üldistamine

Selleks, et andmetest saaks kuidagi teooria, peab uurija oma leida üldistama. Glaseri (2007) järgi käib liikumine andmetelt teooriani kontseptsioonide kaudu. Analüüsi keskmes toimub andmete üldistamine: konkreetsetest kirjeldustest loob uurija üldistatud kontseptsioonid. Glaseri järgi on uurimistöö peamise kategooria ehk tuumkategooriaga (*core category*) seotud võimalikud viited, mida saab üldistada. Nende vihjamisi seotud üldistuste laiendamine toimub põhistatud kontseptuaalsete kategooriate loomise kaudu. (*ibid*: 105) Tulemuseks on kontseptuaalne üldistatus, mis ei ole kirjeldav, vaid abstraktne, ning mis on põhistatuse kaudu seotud andmete ja seega päriselu situatsioonidega. Põhistatud uurimistöö sisuks on pidev võrdlemine kategooriate omavaheline võrdlemine ning eesmärk on luua kontseptsioonid, mis on piisavalt üldised, et kehtida mitmete erinevate konkreetsete nähtuste kohta ning samas piisavalt konkreetset, et säilitada oma vastavus või sarnasus kontseptsiooni aluseks olevate andmetega.

Glaseri järgi on kontseptuaalsed üldistused rakendatavad ehk seostatavad konkreetsete situatsioonidega hoolimata nende kontseptsioonide abstraktsusest ja sellest tulenevast lahusolekust spetsiifilistest ajahetkedest, kohtadest ja inimestest. (*ibid*: 105) Selline rakendatavus on saavutatav põhistamise kaudu: kuna kontseptsioonid tulenevad päriselulistest situatsioonidest, säilitavad nad oma sideme päris eluga. Kuna neis kontseptsioonides on peidus üldistuse vihjed (*general implications*), siis hakkab uurija märkama loodud kontseptsioone erinevates situatsioonides ning kontseptsiooni kontekstualiseeritakse ja viimistletakse vastavalt uutele situatsioonidele. Mida laiem on kontseptsiooni rakendamise valdkond, seda üldisemaks see muutub, säilitades samas oma rakendatavuse või seotuse kõigi praktilise elu valdkondadega, mille konteksti on see kontseptsioon kohandatud. (*ibid*)

Seega on põhistatud teooria aluseks olevad abstraktsed kontseptsioonid ideaalis alati ka praktilise elu selgitamiseks või hindamiseks rakendatavad. Glaser (*ibid*: 106) rõhutab, et põhistatud teooria puhul ei kehti väga üldiste ja suurte teooriate kriitika, et neil on vähe seost uurimistööga või selle uuritava valdkonnaga. Kuigi Glaser on väga veendunud, et põhistatud teooria abstraktsus või üldisus ei ole vastuolus selle praktilisusega, ei anna ta kuigi selgeid juhiseid, kuidas neid kaht tingimust korraga täita. Ta annab vaid mõista, et kontseptuaalse kategooria on analüütiliselt üldistatav, kui see kategooria kehtib usutavalt suure hulga empiiriliste

tähelepanekute kohta. (*ibid*: 107) Seega tundub üldistamise peamiseks tingimuseks olevat võimalus usutavalt üldistada. See pole jällegi kuigi selge juhised.

Siiski annab Glaser üldistamise osas veel ühe juhtnööri. Eristama peab kirjeldavaid üldistusi ja kontseptuaalseid üldistusi. Pideva võrdlemise (*constant comparison*) eesmärgiks ei ole mitte sarnasuste ja erinevuste kirjeldamine, vaid sobivate kontseptsioonide loomine. (*ibid*: 105) Kirjeldavad üldistused aeguvad ja kaotavad seejärel oma sobivuse ja klapi (*fit*) kirjeldatavaga. See-eest kontseptsioonid, mis ise-eneest on juba üldistused kirjeldatavast, on sobitavad ja modifitseeritavad ning säilitavad oma klapi reaalsete situatsioonidega ka juhul kui päriselu praktikad või nende kontekst mõnevõrra muutuvad. (*ibid*) Sellest omakorda võib järeldada, et kontseptsioonide kasulikkuse peamiseks mõõdupuuks kujuneb nende rakendatavus ehk kuivõrd sobivad need reaalseid situatsioone selgitama.

Üldistamist peab Glaser aga formaalse teooria loomise eelduseks ning seetõttu uurimistöös vajalikuks. Seetõttu on Glaser kriitiline sellise suhtumise osas, mis peab üldistuste tegemist ohtlikuks või lubamatuks ning julgustab selle asemel keskenduma uute andmete kogumisele või detailsetele kirjeldustele. (*ibid*: 107-108) Samuti on põhistatud üldistustega vastuolus hoiakud, mis peavad väärtuslikuks eriliste üksikleidude erilise säilitamist ja nende üldistamise eest hoidmist. Samuti on Glaseri järgi ohtlik spekulatiivne üldistamine, mis ei lähtu andmetest ehk mis ei ole põhistatud. (*ibid*)

Seega on üldistamine vajalik samm teooriani, kuid jätab samas väga palju uurija teha ja otsustada. Ühelt poolt ei tohi üldistamine olla liiga kirjelduste keskne ehk liigselt andmetes kinni. Teiselt poolt ei tohi üldistamine olla spekulatiivne ehk andmetest täiesti sõltumatu. Olukorda ei muuda selgemaks ka *all is data* põhimõte, kuna ka uurija kogemus ja teadmine võib olla osa andmetest. Seetõttu muutuvadki oluliseks kontseptsioonid – need pole kirjeldused ning peavad samas olema andmetega seotud.

Meetodi piirangud

Põhistatud teooria meetodil on omad piirangud, millega tuleb nii meetodi kasutamisel kui ka siinse töö lugemisel arvestada. Suuresti on need seotud meetodi induktiivse lähenemisega, mis võib seada kahtluse alla andmetest tehtud järelduste paikapidavuse tegelikkusega. Seda kahtlust süvendab veelgi uurija tõlgendav roll.

Nende kahtluste hajutamine saab ilmselt tuleneda vaid meetodi sobivusest praktilise eluga. Ehk kui tuletatud kategooriad sobivad praktilise elu situatsioonide kirjeldamiseks ja selgitamiseks, siis on siinsete kategooriate tuletamine täitnud suures osas oma eesmärgi.

Samuti eeldab üldise teooria tuletamine väga laiaulatuslikku põhistamist. See tähendab, et üldise eetilisi valikuid käsitleva teooria loomiseks oleks vaja võrrelda moraalse distantse tuumkategooria sobivust kõigepealt kogu kommunikatsioonieetika valdkonnaga ning seejärel teiste valdkondadega. Alles siis, kui sinne tuumkategooria säilitab oma kirjeldava ja selgitava kasu ka teistes valdkondades rakendades, on piisavalt alust pidada seda käsitlust universaalseks.

Tulenevalt meetodi eripärast, mis paneb palju rõhku andmete tõlgendamisele ja uurija rollile selles, võib meetodi rakendamisel puudu jääda süstemaatilisusest ning täpsusest. Põhjus seisneb suuresti töö abduktiivses iseloomus, kuna andmetest tulenevalt tuleb luua täiesti uut laadi kategooriad. Samuti on andmete käsitlemine küllaltki vaba ning lähtub eelpool kirjeldatud põhimõttest, et kõik on andmed. Andmete valimisel olen lähtunud eelkõige nende kasulikkusest ja sellest, kuivõrd nad distantse tuumkategooriaga haakuvad. Andmete hulk pole küll suur, aga see-eest on töösse valitud andmetükid kategooriate tuletamise seisukohast väärtuslikud.

Uurimistöö käik

Distants

Reaalse elu keerukuse kirjeldamine tipneb sageli tõdemusega, et lõplik valik või otsus sõltub suuresti indiviidist ja on seega subjektiivne ja vähem või rohkem juhuslik. Ruumiliste elementide ja nende seas ka distantse määratlemine püüdleb vähemalt ideaalis teatud objektiivsema aluse poole, millest lähtuvalt saab selliseid valikuid kirjeldada n-ö "paar sammu" kaugemale sellest juhuslikkuse ja sattumuslikkuse piirist. Ehk teisiti öeldult: ruumiline käsitlus eetilistest valikutest võimaldab kirjeldada neid valikuid mõjutavaid asjaolusid valiku langetajast ja tema eelistustes sõltumatult. See aga tähendab, et ruumiline käsitlus ei aita otseselt selgitada, kuidas inimene käitub ehk millised valikud ta teeb, vaid võimaldab kirjeldada valikuteruumi ja valikute langetamise konteksti.

Valikute tegemise ruumi puhul muutub keskseks dimensiooniks kaugus ehk distants. Distantse kui ruumilise käsitluse tuumkategooria tugineb omakorda eeldusele, et valikusituatsiooniga seotud osapoolte suhteline kaugus avaldab tõepoolest teatud mõju valikule. Käesolevas töös on seda mõju käsitletud vastutuse kaudu: mida lähemal on osapool, seda aktuaalsem on vastutus selle osapoole suhtes lõplikus valikus. Selline mõjusuhe annab aluse kaardistamiseks üldiseid osapoolte positsioone ja nende paiknemisi üksteise suhtes. Selline distantsest lähtuv päriseluliste situatsioonide kaardistamine on võrreldav aksiaalse kodeerimisega: päriselulised situatsioonid, tähelepanekud või käitumisviisid on andmeteks, mida on kodeeritud osapoolte vaheliste vastutussuhete distantsest lähtuvalt. Tulemuseks on hulk väiksema ulatusega kategooriaid, mis üldistatud kujul üht või teist päriselulist nähtust kirjeldada aitavad. Nende kategooriate omavahelise võrdlemise tulemusel saab omakorda üldistada distantse kategooriat ning viia see järgmisele kontseptuaalsele ja senisest abstraktsemale tasemele.

Mainitud distantse vastutussuhte avaldatava mõju osas tuleb teha kaks täpsustust. Esiteks peaks see mõju olema ühetaoline kõikvõimalikele valikusituatsioonidele, mille suhtes on soov distantse kategooriat rakendada. Vastasel korral kaotaks distantse-kategooria oma kontseptualiseeriva eelise, mis võimaldaks selle alusel võrrelda analoogseid situatioone eri valdkondades. Seega on distantse mõju üldistatud minimaalse ühisosani, mis kehtib eri situatsioonides: see on

aktualiseerimine ja võimendamine. Aktualiseerimise vähenemisel jääb konkreetne osapool valikusituatsioonist välja, nagu jäävad ka kõik temaga seotud tagajärjed, normid ja väärtused – mitteaktualiseeritus tähendab mittemärkamist. Võimenduse vähenemisel muutub osapool moraalselt neutraalseks ning ta jääb moraalse kaalutlemise protsessist välja, nagu jäävad ka kõik selle osapoolega seotud tagajärjed, väärtused ja normid. Mittevõimendatus tähendab moraalse olulisuse puudumist. See ei tähenda, et distantsil ei võiks olla konkreetset valikusituatsioonis ka teistsuguseid mõjusid.

Teiseks avaldab distants sellist üldistatult ühetaolist mõju pöördvõrdeliselt: distantsi kasvades väheneb aktualiseeritus ja võimendatus. Eelduste kohaselt on vastupidisel protsessil vastupidine mõju, kuid probleemseks muutub liigne lähedus. Antud magistritöös ei ole ma sellele probleemile tähelepanu pööranud, kuid võib eeldada, et üllilähedus või võõra sattumine intiimsesse sfääri võib esile tuua hoopis teistsuguseid reaktsioone.⁹ Seetõttu olen distantsi muutuse mõju sõnastanud distantsi suurenemise kaudu, kuna algpositsioonist olenemata võib eeldada, et distantsi kasvades muutub kaugeneva objekti või subjekti aktuaalsus valikusituatsioonis väiksemaks.¹⁰

Kirjeldataud distantsi üldistatud ja kontseptualiseeriud mõjud ei ole aga siinse uurimuse lähtekoht vaid tulemuste üldistamisel kujunenud abstraktne kontseptsioon. See on distantsi-kategooria üldistatud käsitlus, mis võimaldaks seda rakendada mistahes valikusituatsioonide kirjeldamiseks või analüüsimiseks. Antud töös olen ma piirdunud aga moraalse valikute ruumi ja distantsiga, mistõttu jääb siin kirjeldataud üldise distantsi kontseptsioon põhistamata.

Moraalsete valikute ruum

Mis see on?

Kuigi antud peatüki pealkiri viitab suurejooneliselt moraalse valikute ruumile, tuleks sellesse terminisse suhtuda ettevaatlikkusega, kuna sel võib olla väga palju erinevaid konnotatiivseid tähendusvarjundeid. Ma ei eelda, et lahus kõiksugu

⁹ Samaselt võib eeldada, et igasugune lähenemine kutsub lähenetavas isikus esile teatud reaktsiooni, millest teadvustamine on vaid üks.

¹⁰ Muidugi tuleb ka sellisel juhul arvestada distantseerimise äärmusega, milleks on sideme täielik katkemine, teise osapoole kaotamine. Ka see küsimus jääb siinsest magistritööst välja.

muust ruumist on olemas mingi ruum või ruumiosa, mis on moraalne ja milles liikumine eeldab moraalseid valikuid. Samuti ei eelda ma, et ruumiosasid saaks eristada moraalsuse alusel, olgu see siis sisemise väärtuse või väliste hinnangute kaudu. Moraalsete valikute ruumi kontseptsioon viitab vaid üldistatult moraalsete valikute ruumilisele käsitlemisele.

Moraalsete valikute ruumi käsitlemise keskmes asub moraalne arutelmise käsitlus. Sellest tulenevalt võivaid inimese moraalseid valikuid mõjutada või suunata nii abstraktsed normid ja väärtused kui ka olulised osapooled, kelle suhtes on inimesel teatud kohustused. Kuna need olulised osapooled, nagu ka väärtused ja printsiibid, ei ole ajas ja ruumis fikseeritud, sõltub inimese moraalne kaalutlemise protsess sotsiaalsest, kultuurilisest ja ka füüsilisest kontekstist ja kaalutleva inimese paiknemisest selles. Lihtsustatult on seega tegemist käsitlusega, mis eeldab, et ka ruum on moraalseid valikuid mõjutav dimensioon.¹¹ See mõju ei tulene aga otseselt ruumist, vaid avaldub selle kaudu, kuidas valikutega seotud osapooled ruumis paiknevad.

Moraalsete valikute ruum on kontseptuaalne ruum. Samas pole see lahus füüsilisest ruumist, vaid need kaks on seotud. Moraalsete valikute ruumi jaotused laotuvad füüsilise ruumi jaotuste peale. Seega, mis on kauge füüsilises ruumis, on kauge ka kujuteldavas valikute ruumis, kuigi esimeses on kaugus kahe punkti vahel fikseeritav ja absoluutne suurus, teises aga suhteline. Seega pole moraalsete valikute ruum eristatud abstraktne ruumiosa, nagu näiteks kultuuriruum, majandusruum, poliitikaruum või teised sellised funktsionaalselt või temaatiliselt eristatud ruumid. Moraalsete valikut ruumis ei toimu teatud erilised moraalisfäärile omased protsessid, ei ole interaktsiooni moraaliruumi ja teiste ruumide vahel ning ei toimu moraalne kapitali jaotumist moraalisfääris tegutsejate vahel. Ehk lühidalt: moraalsete valikut ruum ei ole omaette ruum, vaid kontseptuaalne ja ruumiline vaade moraalsele valikutele. Seda võib mõista kui ka moraalseid valikuid mõjutavate asjaolude või osapoolte kujutletavat paiknemist ruumis. Kujuteldav ruum on vajalik seetõttu, et mitte kõik moraalseid valikuid mõjutavad asjaolud ei ole füüsilises reaalsuses eksisteerivad objektid, vaid need võivad olla tähendused, väärtused või ka

¹¹ Millised on need ruumi kategooriad, mis on moraalse valikute seisukohast olulised, käsitlen järgnevatel peatükkides.

kujuteldavad kogukonnad¹². Distanti käsitlemine vaid füüsilise distantsina muutuks probleemseks ka neil juhul, mil käsitle all on tehnoloogiline vahendatus ning globaalse ulatusega distantide näiline lühenemine.

Valikud ja valimine

Moraalse arutlemise ja seetõttu ka moraalsete valikute ruumi aluseks on kujutus autonoomsest ja ratsionaalsest inimesest, kes ei käitu etteantud viisil, vaid teeb vähem või rohkem teadlikke valikuid oma käitumise ja elu suunamiseks. Moraalne kaalutlemine on kitsendus, mis tõstab fookusesse eelkõige need valikud, mis on seotud moraalsete ja eetiliste asjaoludega. Ma väldin mõistet "eetika" eelkõige seepärast, et viimane seostub pigem filosoofilise haruga, mis tegeleb moraaliküsimustega, ja on seetõttu mõnevõrra kitsam kui mõiste "moraal". Samuti ei tähenda moraalsed valikud moraalselt õiged ja moraalselt valesid valikuid, vaid eelkõige moraalsete asjaoludega seotud valikuid. Kuivõrd õige üks või teine valik on, kuulub juba normatiivse eetika valdkonda ja ei ole siinse magistritöö teemast lähtuvalt oluline.

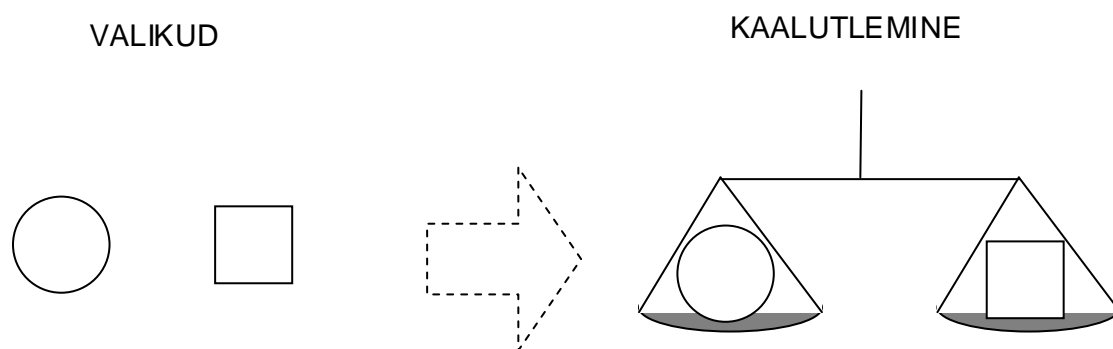
Allpool oleval skeemil (joonis 1) on visandlikult kujutatud moraalse kaalutlemise momenti. Vasakul asuvad kujundlikult visandatult kaks valikut, mis võivad omakorda seotud olla eri asjaoludega, näiteks eri osapoolte, printsiipide ja väärtustega. Valikute erinevuse rõhutamiseks on nad kujutatud erineva kujuga. Paremal on kujutatud valikute vahel valimist ehk valikuvariantide kaalumist. Selline moraalne valik on subjekti seesmine otsus, mis sõltub nii tema võimekusest märgata moraalse valiku seisukohast olulisi asjaolusid (moraalne tundlikkus) ning anda neile teatud väärtus või kaal (moraalne hindamine). (Rest 1994) Antud hetkel on kujutatud eelkõige motivatsiooni faasi, kus valikud on eelnevalt tuvastatud või märgatud, neile on eelnevalt teatud väärtus või kaal juba omistatud ning nüüd tuleb neid vaid omavahel võrrelda. Kaalu kujund¹³ on seejuures vaid sümboolne ja viitab mõneti idealistlikule kujutlusele sellest, kuidas ratsionaalselt mõtlev inimene oma otsuseid langetab.

¹² Viide B. Andersoni teose "Imagined Communities" käsitlemisele, mille järgi võivad indiviidi jaoks tähenduslikud kogukonnad olla sellised, kelle liikmetega indiviidi kunagi reaalselt ei kohtu ega kellega tal tutvussidemeid ei ole.

¹³ Kaalutlemise kujund on kasutusel nii normatiivses kui ka praktilises eetikas. Seda kujundit on näiteks Pevkur (2011) kasutanud printsiipide vahel valimise kirjeldamiseks. Üks printsiip ei saa teist tühistada, küll aga üles kaaluda. (*ibid*: 33) Samuti on kaalumise kujundit kasutatud ratsionaalsete valikute kirjeldamiseks ajakirjanduses. (Kepplinger, Ehmi 2006) Sel juhul tuleb otsustajal kaaluda näiteks erinevate uudisfaktorite uudisväärtust.

Geomeetrilised kujundid viitavad valikutele, näiteks väärtustele, mille vahel valida. Antud juhul pole konkreetsed väärtused olulised. Paremal on kujundatud võimalik kaalutlemine, kus kaks valitavat väärtust asetatakse üksteisega vastakuti ning neid hinnatakse üksteise suhtes. Eeldusel, et väärtuste märkamine, nende hindamine ja motiivide kaalutlemine on täiesti kaalutleja päralt, sõltub kaalutlemistulemus samuti suuresti vaid subjektiivsetest asjaoludest. Seega ei pruugi kaalumisel algselt võrdsena näivad väärtused ka võrdseteks jääda, kui kaalutleja peaks oma hinnanguid muutma – see tähendaks vasakul asuvate kujundite proportsioonide muutumist. Samuti tasub arvestada, et väärtuste kaalutlemine on vaid kujundlik lihtsustus ning on vähe tõenäoline, et igapäevastes situatsioonides sellised valikud väärtuste tasandile abstraheeritakse.

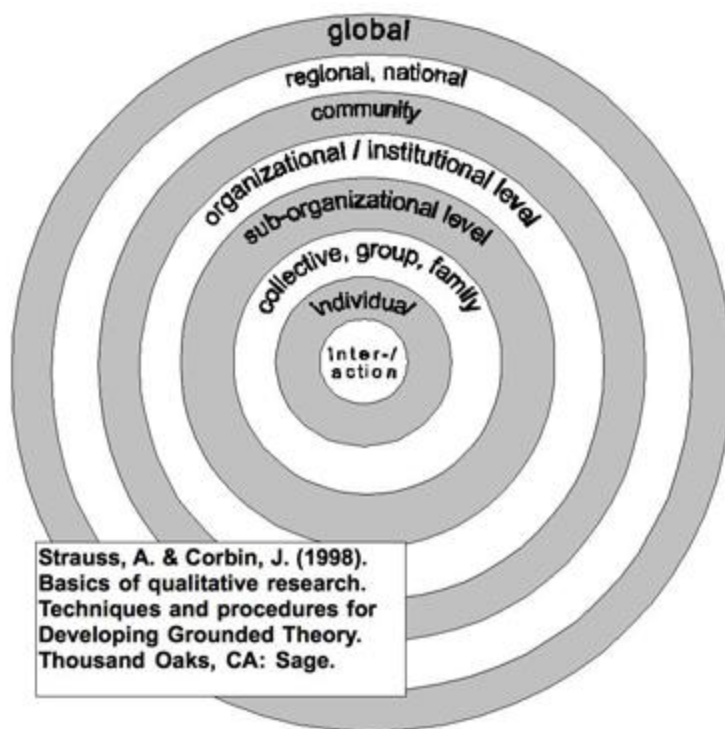
Kuna käesolevas magistritöös ei keskendu ma siiski väärtustele üldiselt, vaid käsitlen vaid vastutust ja kohustusi, siis võib esimest joonist tõlgendada ka näiteks kohustusvalikuna. Näiteks kui perekonnas on seatud lapsele kohustus olla hea laps emale ja kohustus olla hea laps isale. Antud juhul pole oluline, mida selline kohustus konkreetselt endast kujutab. Kuna aga üks vanem pole tingimata olulisem kui teine, on need kohustused käsitletavad võrdsena. Seega kui kujuteldavas olukorras nõuavad ema ja isa lapselt samal ajahetkel kumbki erinevat tegutsemist, siis on laps lojaalsusvaliku ees, kus tema kohustus kummagi vanema ees on teisega võrdne.

Joonis 1. Valik kui kaalutlemine

Ruumilise käsitluse kasulikkus avaldub siis, kui need lojaalsusvalikud asetada ruumi. Selleks olen appi võtnud Straussi konditsionaalse maatriksi (Strauss & Corbin 1998, viidatud peerthink.eu kaudu). Joonisel 2 on kujutatud selline maatriks, kus interaktsioonisituatsiooni ümber on kujutatud analüütilised eritasandilised tsoonid. Sarnane tsoonideks jaotamine on abiks ka vastutussuhete osapoolte paigutamiseks eri

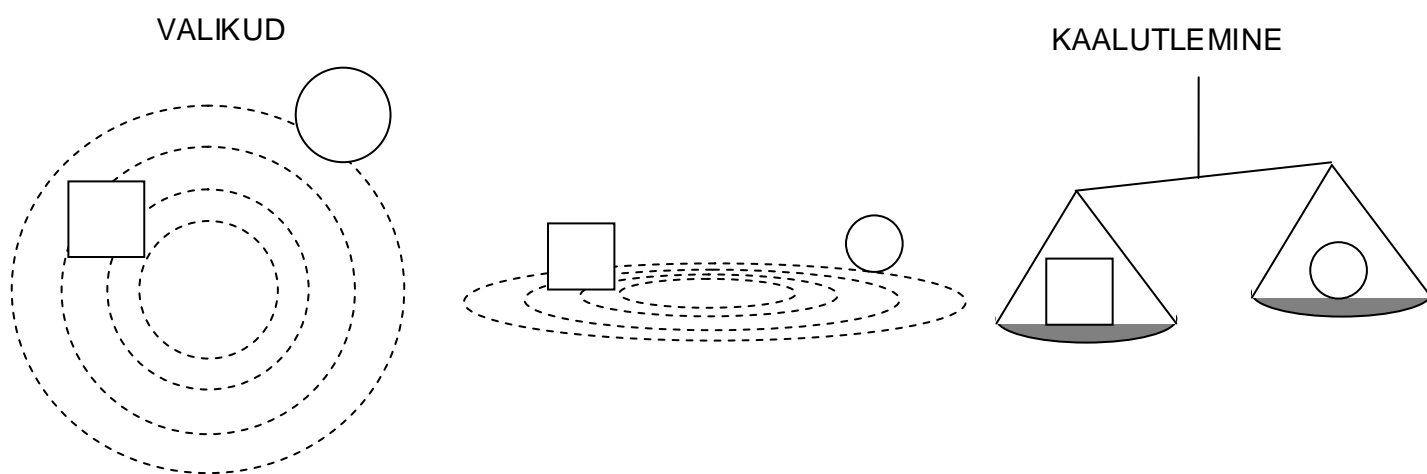
ruumiosadesse. Nii kuuluvad ajakirjandustoimetuse liikmed kollektiivsesse tsooni, toimetuse moodustab alamorganisatsioonilise tasandi, ajakirjandusettevõtte organisatsioonilise tasandi ning ajakirjandus institutsionaalse tasandi. Antud juhul ei ole niivõrd oluline konkreetne jaotus, vaid näidata osapoolte võimalikku jaotumist lähematesse ja kaugematesse tasanditesse.

Joonis 2. Konditsionaalne maatriks. (Pärit: *peerthink.eu*)

Lähtuvalt kujutatud konditsionaalsest maatriksist olen täiendanud esimest joonist ruumilise jaotusega. Visandlikult kujutavad sellist jaotust joonisel 3 asuvad katkendlikud ringid. Joonisel 3 on taaskord kujutatud kaht valikut, kuid need on asetatud katkendlike ringide alusel ruumiliselt eri positsioonidele. Katkendlike ringide näol on tegemist lihtsustusega Straussi konditsionaalsest maatriksist milles keskmine ring tähistab interaktsioonisituatsiooni tasandit, järgmine grupi või kollektiivi tasandit, järgmine institutsioonisisest tasandit, järgmine institutsioonide tasandit, millele järgnevad kogukonna, regiooni, riigi ja rahvusvaheline tasand. Kuigi konditsionaalne maatriks ei viita füüsilise ruumi jaotusele, vaid see on analüütiline vahend, võib sarnaste tasandite alusel välja joonistada ka ruumiosad füüsilises ruumis. Sel juhul viitab keskmine ring samuti interaktsioonisituatsioonile ning kõige välimine ring väga kaugel asuvatele ruumiosadele ja seal asuvatele osapooltele.

Joonisel 3 on seega vasakul oleval skeemil kujutatud kaht valikut, mis on asetatud ruumiliselt sinna, kus asub vastava valikuga seotud osapool. Kui taaskord vaadata kohustusi ja vastutust, siis võib näiteks kujutleda, et ristkülik sümboliseerib kohustust vanema ees olla hea laps ning ring kohustust riigi ees olla eeskujulik kodanik. Sel juhul paigutub koduses situatsioonis kohustus ema ees grupitasandisse ning kohustus riigi ees riiklikku tasandisse. See on muidugi väga suur lihtsustus sellise paigutumise asjaolusid käsitleva detailsemalt magistritöö järgmistes peatükkides. Illustreerimise mõttes peab hetkel selline lihtsustus piisama.

Joonis 3. Valikute ruumiline vaade.

Vasakul oleval skeemil on see paigutus kujutatud üldiselt, keskmisel skeemil aga vaatleja tasandilt vaadates. Keskmine skeem peaks kujundlikult edasi andma interaktsioonisituatsiooni keskmises oleva otsustaja vaatepunkti, kus üks valik on lähem ja teine kaugem. Joonisel on kasutatud distantsist tuleneva visuaalse moonutuse analoogiat, et edasi anda moonutust suhtelistes objektide suurustes: kaugemal olev näib väiksem, kui ta tegelikult on. Väga üldiselt ongi see moraalseste valiku ruumi keskne põhimõte: distants moonutab või mõjutab valikuid. Kui kaalutlemine toimub moonutatud objekte kasutades, võib ka tulemus olla erinev. Sellel võimalusele viitab joonis nr. 3 paremas servas olev skeem, kus kaalukaussidel on moonutatud suurusega kujundid.

Miks on see vajalik?

Visuaalne moonutus on vaid illustreeriv analoogia. Ma ei püüagi väita, et kaugemad kohustused või vastutused – mis juba iseenesest on üldistatud kujutlus –

tunduvad väiksemad. Oluline pole mitte niivõrd näiv suurus, vaid tõsiasi, et distants ja seega ruumiline asetus mõjutab objektide tajumist sõltumata subjekti hoiakutest ja eelarvamustest. Moraalse tundlikkuse vaatenurgast võib seega teatud moraalse asjaolu märkamine oleneda kuivõrd see asjaolu on suuremaks või väiksemaks moondunud. Seega ei peaks eeldama, et distants on automaatse mõjuga nähtus, mis kõik moraalsed suhted neutraliseerib, nagu Bauman seda on kirjeldanud, vaid et distantsi deaktualiseeriv ja neutraliseeriv mõju avaldub eelkõige moraalse tundlikkuse kaudu. Kui aga eeldada, et distantsi on võimalik teadlikult või teadmatult muuta, siis toob see endaga kaasa olulised tagajärjed moraalsele tundlikkusele. On võimalik, et teatud tegevused, mis suurendavad distantsi oluliste osapoolte vahel, võivad moonutada moraalsete valikute aluseks olevaid asjaolusid niivõrd, et need jäävad keskmise moraalse tundlikkusega inimesele märkamatuks: ta ei märka oma valiku eetilisi implikatsioone. Seega ei ole probleem mitte ainult moraalses tundlikkuses, vaid ka selles, et teatud tegevused ja tavad võivad moraalsel tundlikkust kas soodustada või vähendada.

Kui selline moraalsete valikute ruumi käsitus üldistada abstraktseks kontseptsiooniks, siis võib olla selle abil võimalik küllaltki selgelt näidata üht võimalikku vastust küsimusele, miks abstraktne ja ratsionaalne normatiivsete väärtuste kaalutlemine (joonis 1) ei vasta sellele, mis toimub päriselu situatsioonides. Ehk vastata küsimusele, miks päriselu valikud ei ole alati kooskõlas sellega, mida õigeks peetakse. Tõenäoliselt on selle probleemi käsitlemisel tarvis uurida ka teisi olulisi mõjutegureid, nagu aeg, teadmised või väsimus. Ruumiline käsitus seab rõhu vaid ruumilisele dimensioonile ning oluliste osapoolte asetusele üksteise suhtes. Seetõttu ei anna ruumiline käsitus lõplikku vastust eelpool esitatud küsimustele. Küll aga sobib ruumiline käsitus paremini vastama küsimusele: miks muutuvad valikud, mis kaalutledes tunduvad lihtsad ja selged, konkreetsete inimestega kokku puutudes niivõrd keerulisteks. Põhjus võib seisneda moonutuses, mida oluliste osapoolte liigne lähedus või kaugus endaga kaasa võivad tuua.

Ruumilise käsitusel on lisaks ka rakenduslik potentsiaal nii praktilise kui ka normatiivse eetika valdkonnas. Näiteks kommunikatsioonieetikas on võimalik pöörata tähelepanu kommuniqueerijate distantsile kommunikatsioonisituatsioonis ning distantsi loovatele ja vähendavatele võtetele. Üheks huvitavaks valdkonnaks võib olla tehniliselt vahendatud personaalne kommunikatsioon, mis toimub vahetu interaktsiooni asemel. Konkreetsemalt ajakirjandusvaldkonda silmas pidades tundub

ruumi osas huvitavad kaks juhtu: ajakirjanik, kes kunagi ei kohtu allikaga näost-näku (nt. veebireporter), või ajakirjanik, kes tööasjus pea kunagi ei lahku toimetusest või kes pea kunagi ei satu kaugemale mõnest suuremast linnast.

Lojaalsusvalikute ruum

Moraalsete valikute ruumilise kontseptsioonini olen jõudnud lojaalsussuhete käsitlemise kaudu. Seega olen uurimistöös keskendunud eelkõige lojaalsusvalikutele, mis põhinevad vastutusel ja kohustustel. Vastutus on vaid üks võimalik moraalne väärtus paljude teiste seas. Järgides aga põhistatud teooria loogikat, siis võib lojaalsusvalikute ruumi üldistamisel jõuda moraalsete valikute ruumi kontseptsioonini, mis koos moraalse arutlemise, moraalse arengu ja teiste oluliste käsitlustega moraalsest käitumisest võiksid ehk kunagi moodustada ühtse tervikliku teooria moraalsest käitumisest ja moraalsete valikute tegemisest. Kuigi kaugem siht võib olla selline üldine teooria, on käesolev töö siiski lojaalsusvalikute keskne.

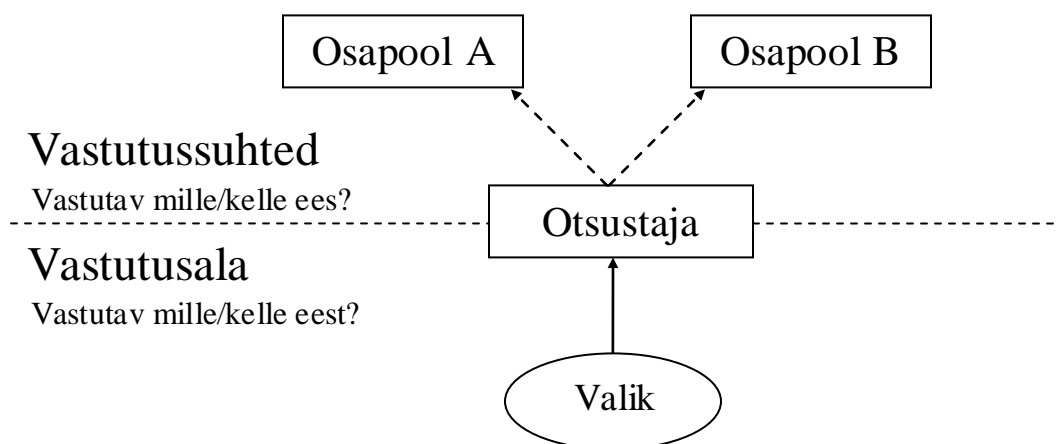
Lojaalsussuhted ja lojaalsuskonflikt

Lojaalsussuhted asetavad lojaalsuse kui väärtuse kahe osapoolte vahele selliselt, et lojaalsus kujuneb teatud vastutusel või kohustusel põhinevaks suhteks. Selline lojaalsus ei ole samatähenduslik truudusega, mida võib pidada sellise lojaalsussuhte austamiseks või sellest kinnipidamist. Lojaalsus viitab käesolevas töös vaid vastutusele eri osapoolte ees ning ei kätke endas normatiivset lisakomponenti, et sellest vastutussuhtest tuleb igal juhul kinni pidada. Seega on lojaalsuse tähendus antud juhul üldisem: see on vastutussuhe ilma pühendumuseta, kohustus lahus selle täitmisest.

Selline üldisem käsitlus on eelduseks, et saaks üldse rääkida lojaalsusvalikutest. Indiviidil võib olla erilisi kohustusi erinevate osapoolte ees. Need kohustused võivad käia sama valiku kohta või ka erinevate valikute kohta. Kui indiviidil on sama valiku osas kohustusi eri osapoolte suhtes, siis muutub aktuaalseks lojaalsusvalik. Kui osapoolte ees olevad kohustused eeldavad erinevaid valikuid, on tegemist lojaalsuskonfliktiga, kus valik tuleb langetada ühe või teise osapoolte kasuks.

Sellisena toimub ideaalsel juhul lojaalsusvalik moraalse arutlemise käsitluses. (Christians et al. 1991) Kui jätta selguse mõttes kõrvale erinevad väärtused, normid ja

printsüübid, mis samuti võivad indiviidi moraalselt valikut mõjutada, võib konfliktset lojaalsusvalikut kujutada järgnevalt.

Joonis 4: üldistatud lojaalsuskonflikt.

Joonisel 4 on skemaatilisel kujutatud lojaalsuskonflikti olukord. Kujutatud on valikusituatsioon, kus otsuse langetaja on vastutuse kaudu seotud kahe osapoolega. Vastutusala tähistab seda probleemi või küsimust, mille lahendamise eest on otsustaja vastutav: see võib olla seotud mingi konkreetse tegevuse või valikuga, mille kaudu muutub konflikt aktuaalseks. Nööled tähistavad vastutussuhte suunda. Otsustaja on vastutav oma vastutusalasle jääva tegevuse/valiku eest, mille suhtes on ta omakorda vastutav osapoole A ja osapoole B ees. Pidev nool näitab vastutusorientatsiooni, mis vastab küsimusele: vastutav mille eest?

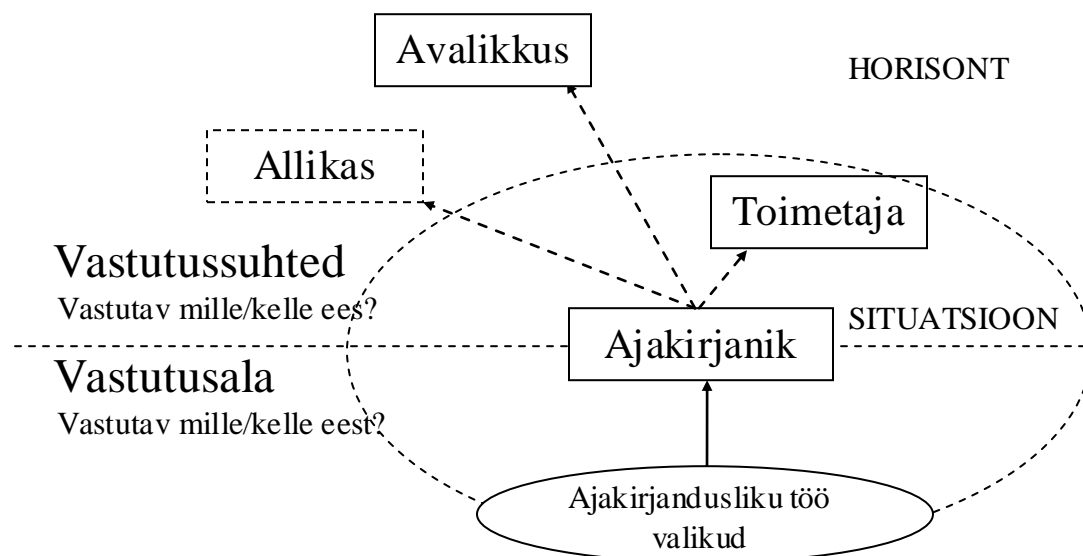
Katkendlikud nööled tähistavad vastutusorientatsiooni, mis vastavad küsimusele: vastutav kelle ees? See eeldab tavaliselt teist inimest või üldistatud osapoolt, kellega on otsustajal teatud eriline vastutussuhe ehk lojaalsussuhe. Sellised lojaalsussuhted põhinevad vastutusel ning need püsivad otsusest sõltumata: isegi kui otsustaja valik langeb osapoole A kasuks, ei tähenda see, et tema lojaalsussuhe osapoolega B lõppeks. Antud juhul on aga joonisel toodud valikusituatsioonis aktuaalsed osapooled, kes on otseselt seotud otsustaja vastutusvaldkonda jääva valikuga. Tõenäoliselt võib otsustajal eksisteerida hulganisti vastutussuhteid väga erinevate osapoolte ning vastutusvaldkondade osas.

Joonis 4 näitab vaid väga üldiselt lojaalsuskonflikti olemust. Kuna otsustaja on seotud mõlema osapoolega, siis on tõenäoline, et lõplik valik püüab saavutada

kompromissi. Sellisel juhul on tegemist justkui valikuga, mis püüab lojaalsusvalikut vältida. Ent ka sellisel juhul on valik tingitud lojaalsuskonflikti tingimustest, kus otsustaja on vastutav kahe osapoolle ees, kuid otsustab üht osapoolt teisele mitte eelistada. Skeem sobib ka sel juhul valikusituatsiooni konteksti kirjeldama, kuigi selget lojaalsusvalikut ei esine.

Joonisel 4 on vastutussuhted esitatud võrdse distantsiga. Samas ei pruugi see alati nii olla ning olenevalt valikusituatsioonist võivad eri osapooled asuda otsustajale lähemal või kaugemal. Kui ühendada lojaalsussuhted distantsi kategooriaga on tulemuseks vastutussuhete ruumiline jaotus. Ruumilise jaotuse aluseks on taaskord Straussi konditsionaalne maatriks (joonis 2), mida olen aga lihtsustanud ja eristanud selles vaid situatsiooniga lähedalt seotud tasandeid ning situatsiooniväliseid tasandeid. Sellise eristuse aluseks on Habermasi (1985: 123) eluilma ruumiline struktuur, mille osaks on ka *horisont* – ruumiosa, mis moodustab otsustussituatsiooni üldisema konteksti, kuid mis jääb situatsioonist alati väljapoole. Võttes arvesse nii otsustaja kui ka osapoolte võimekust ruumis ümber paikneda, on jaotus situatsioon–horisont kasulikum, kuna võimaldab paindlikumalt käsitleda konditsionaalse maatriksi tasandeid. Kuna valikusituatsiooni võib sattuda osapool erinevatest konditsionaalse maatriksi tasanditelt, siis ei saa situatsiooni piiritleda vaid individuaalse ja kollektiivse tasandiga. Samuti võivad kollektiivse tasandi osapooled otsustussituatsioonist täielikult puududa, mistõttu asetuvad nad indiviidi suhtes valikusituatsiooni horisondile.

Jaotust situatsioon–horisont olen kujutanud joonisel 5, mis kirjeldab võimalikku ajakirjanduseetilist konflikti, kus ajakirjanikul tuleb uudise osas valikuid tehes pidada silmas korraga üldistatud avalikkust ja konkreetset toimetajat. Vastutusvaldkonnaks on ajakirjanikul kõige üldisemalt ajakirjanduslik töö, mille osas tuleb tal pidevalt teha väiksemaid ja suuremaid valikuid. Konkreetsemalt sobib joonis kujutama näiteks situatsiooni, milles ajakirjanik peab langetama valiku loo pealkirja osas, kus toimetaja soovib huvitavamat pealkirja, kuid avalikkuse huvides oleks võimalikult täpne pealkiri. Sel juhul võib muidugi eeldada, et eksisteerib vähemalt veel üks oluline osapool – allikas – kelle suhtes seob ajakirjanikku näiteks vastutus mitte olla ülekohtune ega üleolev. Need on ajakirjanduseetilised normid, mis rakenduvad kirjeldatud situatsioonis. Samas on joonisel kujutatu piisavalt üldine, et kirjeldada mis tahes valikusituatsiooni, kus ajakirjaniku valikuga on seotud nii allikas, toimetaja kui ka avalikkus. Neid osapooli võib olenevalt situatsioonist olla rohkemgi.

Joonis 5: potentsiaalne ajakirjanduslik lojaalsuskonflikt.

Teine oluline joonise tahk puudutab osapoolte distantssi. Kuna avalikkus on kujutletav osapool, siis võib siin töös esitatud lojaalsusruumi jaotusest lähtuvalt eeldada, et avalikkus on vaikumisi alati valiku horisondil. Toimetaja on joonisel 5 lisatud aga situatsiooni ruumiosa sisse, mis võib tähendada, et ajakirjanik asub samal ajal toimetuse ruumides või lausa toimetaja ees. Sel juhul asub väljaspool valikusituatsiooni ka allikas. Kirjeldatud juhul võib osapoolte distantside erinevus olla küllaltki suur. Seda distantside erinevust tähistavad katkendlikud nooled. Katkendlik ringjoon tähistab aga valikusituatsiooni piiri: väljapoole jääv moodustab valikusituatsiooni horisondi.

Joonisel 5 kujutatud situatsioonis asub ainsana olulistest osapooltest situatsiooni tasandil toimetaja. Sel juhul on ajakirjaniku kohustused toimetaja ees aktualiseeritud ja võimendatud. Seda võib pidada n-ö normaalseks vastutussuhteks, kus vastutus toimetaja ees ületab ajakirjaniku moraalse tundlikkuse läve ning muutub moraalse arutluse protsessis aktuaalseks. Pelgalt ruumilise asetuse põhjal ei saa seda kindlalt väita, kuna nii moraalne tundlikkus kui ka hinnang olenevad individuaalsest ajakirjanikust. Küll saab sellest situatsioonist järeldada, et vastutusel põhinev lojaalsussuhe toimetajaga ei ole ruumiliselt kuidagi pärsitud. Sama ei saa tingimata öelda situatsioonist puuduvate osapoolte kohta. Kas ja kui võrd nad ületavad ajakirjaniku moraalse tundlikkuse läve, sõltub taaskord individuaalsest ajakirjanikust. Peamine erinevus toimetajast seisneb aga selles, et situatsioonivälised osapooled ja vastutuse nende suhtes peab ajakirjanik aktualiseerima ise, vastasel juhul võivad need

osapooled valiku kaalutlemisest välja jääda. Kui kauged osapooled ületavadki moraalse tundlikkuse läve, tuleb ajakirjanikul lisaks neile vastutussuhetele omistada kohane kaal. Ka sel juhul võib suurem distantis süvendada võimalust, et ajakirjanik ei hinda vastutussuhet kauge osapoolle suhtes kuigi oluliseks, kuna lojaalsussuhte riivega ei kaasne osapoolle riivet teadvustav tagasiside.

Käesolevas töös olen lojaalsussuhete käsitlemisel piirdunud peamiselt ajakirjandusvaldkonnaga, mis aga ei tähendaks, et lojaalsusvalikute ruumi käsitlust ei saaks rakendada teiste valdkondade lojaalsusvalikute kirjeldamiseks. Valdonna muutudes võivad muutuda oluliseks hoopis teised osapooled, kuid lojaalsusvalikute jaotumist ruumis saab sellegipoolest vaadata siinkirjeldatule sarnaselt.

Distantliga seotud kategooriad

Järgnevalt käsitlen peamisi kategooriaid, mis lojaalsusvalikute uurimisest ajakirjandusvaldkonnas esile kerkisid. Nagu korduvalt eespoolgi öeldud, ühendab kõiki toodud kategooriaid distantsi käsitus. Järgneva kategooriad on oma ulatuselt ja üldistusastmelt erinevad. Esialgu keskendun igale kategooriale eraldi, kirjeldades selle seost valitud andmeühikutega – olgu selleks tähelepanek päriselust või intervjuukatke. Kategooriate omavaheline võrdlemine toimub järgmises peatükis.

Ajakirjanduse lojaalsusvalikute ruumi osalised

Lojaalsusvalikute ruumi osalised on osapooled, kellega seob indiviidi teatud vastutussuhe. See aga ei välista, et osapoolte vahel võiksid esineda erinevate väärtuste põhised suhted, ent ka sellisel juhul tuleb mängu kohustus: kohustus kanda hoolt oma pereliikmete eest; kohustus kuulata vanemaid; kohustus sõpra aidata. Selliste kohustuste osas on individ vastutav. Seega võib eeldada, et indiviidi seob kõigi lojaalsusruumi osapooltega vastutusel põhinev suhe. See on erinevate osapoolte peamine sarnasus.

Lojaalsusruumi osalisi saab eristada kontseptuaalsel tasandil. Esiteks eksisteerivad konkreetsed inimesed, kellega indiviidil võivad olla spetsiifilised suhted, spetsiifilised kokkulepped, spetsiifilised kohustused. Teiseks eksisteerivad üldistatud osapooled – allikas, toimetaja, kolleeg, avalikkus, lugeja – kelle suhtes eksisteerivad indiviidil üldised ja ühetaolised kohustused. Olenevalt professionist võivad need

kohustused olla vähem või rohkem selgelt määratletud. Ajakirjandus on institutsioon, kus professionaalne eetika on olnud pikka aega arutelude keskmes ning teatud standardsed normid on juba välja kujunenud. Seega eksisteerivad üldistatud osapoolte suhtes ka teatud standardsed kohustused. Nende üldistatud lojaalsussuhete määratleb professionaalne eetika.

Professionaalsest eetikast tulenevate oluliste osapoolte jaotus on küllaltki sarnane professionist sõltumata. Christians (1991: 21-22) loetleb viis osapoolt, kelle suhtes normatiivne meediaeetika näeb ette kohustused.

1. Kohustus iseenda ees – see hõlmab isiku terviklikkust, südametunnistust ning isiklike huvisid. Seda võib käsitleda ka kui enda eest seismist.
2. Kohustus toetajate/klientide/tellijate ees – see hõlmab kohustust osapoolte ees, kes toetavad rahaliselt või muul moel professionaali tööd. Ajakirjandusvaldkonnas võib see tähendada nii tellijaid, reklaamikliente kui ka auditooriumit üldisemalt.
3. Kohustus ettevõtte või organisatsiooni ees – kõige üldisemalt tähendab see kohustusi tööandja ees, kuid see võib laieneda ka ühingutele, mille liikmeks ollakse.
4. Kohustus eriala kolleegide ees – see tähendab üldiselt seismist oma professiooni, selle põhimõtete ning kolleegide eest. Olenevalt situatsioonist võib näiteks reporter tajuda kolleegina teisi reportereid, kuid mitte toimetajat. (Christians et al. 1991: 22)
5. Kohustus ühiskonna ees – meedia jaoks tähendab see erinevate ühiskondlike normide austamist, nende seas ka privaatsuse ja inimväärikuse kaitsmist. Samuti hõlmab ühiskond ajakirjanduse kohustust teavitada avalikkust.

Küllaltki sarnane jaotus ilmneb ka Wiley (2000) käsitlusest personalitöötajate professionaalse eetika koodeksite analüüsist. Wiley loetleb samuti viis olulist osapoolt: tööandja, kliendid, ühiskond, kolleegid ja professioon. Erinevus tuleb iseenda väljajätmisest ning kolleegide ja professiooni eraldi väljatoomises. Kolmandate osapoolte osas on aga mõlemad jaotused küllaltki sarnased.

Olenevalt situatsioonist võivad loetletud normatiivsed osapooled enda all hõlmata küllaltki erinevaid konkreetseid osapooli. Nii näiteks kirjeldab Christians (*ibid*: 22), et kohustused ühiskonna ees võivad olenevalt olukorrast tähendada erilist vastutust laste, vanurite või teiste haavatavate ühiskonnagruppide ees. Seega tekib

küsimus, kuidas spetsiifilised ja konkreetsed osapooled omavahel kattuvad. Esiteks võib probleem tekkida sellega, millisesse osapoolte kategooriasse konkreetne inimene liigitada. Kuna ajakirjanduse näol on tegemist institutsiooniga, millel on küllaltki selgelt sissekujunenud toimumisrutiinid, siis üldjuhul on selge, kes on näiteks allikas ja kes mitte. Pigem on selline liigitamiseprobleem suurem valdkondades, kus professionaalne või institutsionaalne toimumine ei ole standardiseeritud või rutiinne. Teiseks võib probleem tekkida siis, kui konkreetne inimene hõivab mitme osapoolte positsiooni. Neid osapoolte positsioonide konflikte käsitlen põhjalikumalt "ambivalentse positsiooni" kategooriat käsitlevas peatükis.

Loetletud osapoolte osas tuleks teha teinegi täpsustus. Nimelt kujutab ühiskondlik osapool enda all erinevaid osapooli. Olenevalt rõhuasetusest võib eristada avalikkust, ühiskonda ja auditooriumit – neist viimane on omakorda osaliselt seotud klientide/tellijate tasandiga. Selline eristus ei pruugi tingimata päriselulistes valikusituatsioonides olla kuigi selge. Analüütiliselt on selline eristus aga vajalik, kuna nii avalikkus, ühiskond kui ka auditoorium peidab endas mõnevõrra erinevaid tähendusnüansse. Avalikkus viitab eelkõige avalikkuse huvi ideaalile ning ajakirjanduse normatiivsele kohusele avalikkust olulistest asjadest informeerida. Ühiskond ja kogukond viitavad osapooltele, kelle suhtes on ajakirjandusel eriline sotsiaalne vastutus. Auditoorium viitab osapooltele, kes on seotud konkreetse väljaandega ning kellest sõltub väljaande majanduslik käekäik. Neist esimesed kaks on pigem fikseeritud suurusega kujuteldavat osapoolt, samas kui auditoorium on olenevalt väljaandest küllaltki erineva suuruse ja määratlusega osapool. Sellele viitab ka joonisel 6 kujutatud horisondi astmelisus.

Lojaalsusruumi jaotusest

Lojaalsusvalikute teine oluline komponent on ruum ise. Ruumiosad on struktureeritud distantsi alusel selliselt, et lähemad ruumiosad moodustavad valikusituatsiooni vahetu keskkonna ning kaugemad ruumiosad muutuvad valikusituatsiooni üldisemaks kontekstiks. Sellise ruumiosade jaotuse aluseks olen ühelt poolt võtnud Straussi konditsionaalse maatriksi (joonis 2) ning teisalt Habermasi (1985) kirjeldatud eluilmade struktuuri¹⁴, mis eristab ruumiosasid ulatuse alusel.

¹⁴ Kuigi samas tuleb tõdeda, et ruumilise struktuuri osas toetub Habermas varasematele käsitlustele, eelkõige viitab ta Bergeri ja Luckmanni, Schützi ja Husserli fenomenoloogilistele käsitlustele. Habermasi käsitlus eluilmast tundub kõige kõitvam seetõttu, et see on süsteemselt korrastatud.

Situatsioonikeskme moodustab tegelik ulatus, sellele järgneb potentsiaalne ulatus ning sellele järgneb ruumiosa, mis jääb väljapoole ulatust. See-eest kõik, mis jääb väljapoole vahetut situatsiooni ehk kaugemale tegelikust ulatusest, muutub situatsiooni horisondiks. (*ibid*: 122-124)

Neid kaht ruumiosade jaotust võib käsitleda kui indiviidist sõltumatut jaotust, mille järgi jaotuvad osapooled lähtuvalt nende positsioonist ruumis üldiselt, ning indiviidist lähtuvat jaotust, mille järgi jaotuvad osapooled lähtuvalt sellest, kuidas nende positsioon asetub indiviidi suhtes. Nii näiteks kuulub esimese jaotuse alusel toimetaja kas grupi või alamorganisatsioonilisse tasandisse. Teise jaotuse alusel on toimetaja olenevalt olukorrast kas indiviidi valikusituatsiooni osa – asub tegelikus ulatuses – või jääb ta valikusituatsiooni horisondile.

Põhjus, miks kahe erineva jaotuse võrdlemine on kasulik, peitub selles, et konditsionaalne maatriks võimaldab osapoolte paigutumist käsitleda detailsemalt. See-eest eluilm sotsiaal-fenomenoloogiline jaotus võimaldab osapooli jaotada vaid kahte-kolme ruumiossa. Vaid viimasele toetumine võib jätta tähelepanuta mõned olulised osapooled ning vaid esimesele toetumine ei pööra piisavalt tähelepanu indiviidi liikumisele ruumis ning sellest tulenevalt eri osapoolte positsioonide pidevale muutumisele.

Samuti on kahe jaotuse võrdlemine kasulik seetõttu, et sel viisil ilmneb, et teatud ruumiosad jäävad suure tõenäosusega alati valikusituatsiooni horisondile. Sellised on ruumiosad, mis asuvad indiviidist kõige kaugemal: eelkõige globaalne, riiklik ning kogukondlik tasand. Kaugemates ruumiosades paiknevad lojaalsussuhete osapooled jäävad seega suuresti ajakirjaniku enda aktualiseerida. Kui ta seda ei tee, jäävad need kaugemad osapooled lojaalsusvalikute kaalutlemisest välja.

Üheks selliseks sageli unustusse jäävaks osapooleks võib olla rahvusvaheline auditorium. Nii näiteks juhtus 2012. aasta 6. septembril ilmunud Eesti Ekspressi lisas Kranaat ilmunud Buchenwaldi naljaga, mis leidis negatiivset tagasisidet rahvusvaheliselt. Kuigi nalja vastuolulist teemat silmas pidades oleks võinud rahvusvahelist negatiivset reaktsiooni oodata, ei paistnud loo avaldada otsustanud ajakirjanik sellele osapoolele tähelepanu pööravat või alahindas ta võimalikke reaktsioone. Seda näitab kas või asjaolu, et Eesti Ekspressi toimetuse avaldas nalja kohta käiva avaliku vabanduse, milles Sulev Vedler mainis korduvalt naljale osaks saanud rahvusvahelist tähelepanu. ("Avaldus seoses Kranaadis..." 2012) Seega võib

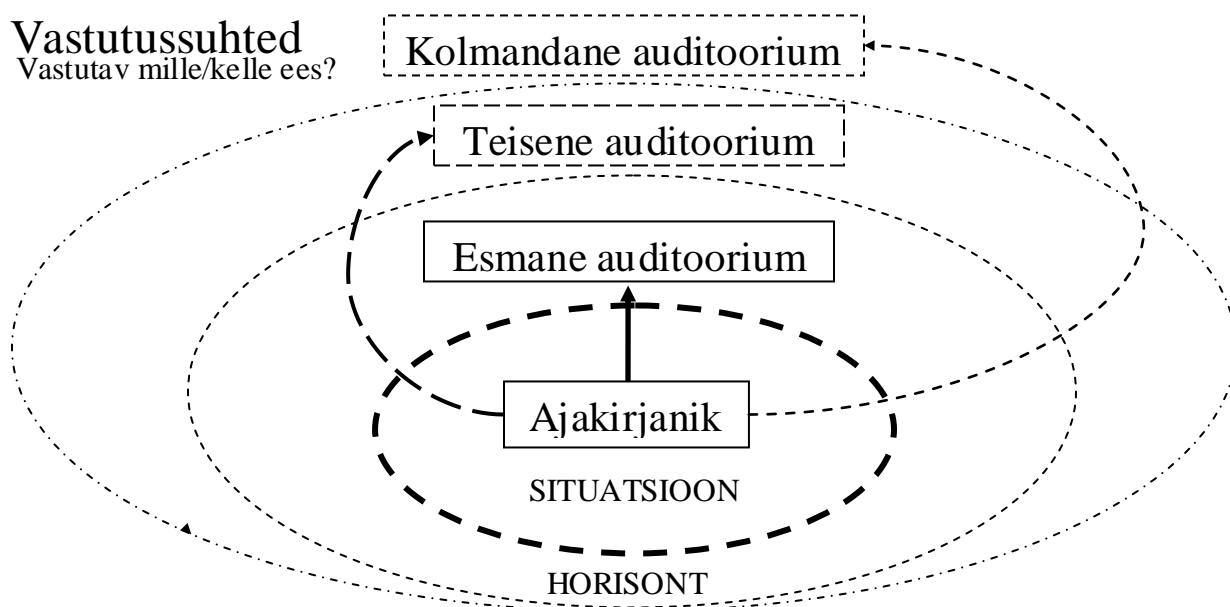
eeldada, et vabandamise peamine põhjus oli just rahvusvaheline tasand või rahvusvaheline avalikkus.

Kui hinnata nalja avaldamise tagamaid, siis ei saa kuidagi väita, et Kranaat ei oleks nalja avalikkuses vastuvõtule mõelnud. Sama nalja kasutasin ma mitmetes eetikateemalistes seminarides arutelud algatamiseks. Nendest seminaridest ilmnas, et enam kui pool seminaridel osalejaist sai aru, et nali on vastuoluline, aga ei võtnud seda väga tõsiselt. Sellist leigust võib ehk pidada Eesti auditoriumi eripäraseks suhtumiseks koonduslaagrite teemasse¹⁵ ning seda Eesti riikliku auditoriumi võimalikku reaktsiooni võttis Kranaat ilmselt ka arvesse. Samuti võis olla, et toimetust lähtus eelkõige konkreetse väljaande lisa lugejaskonnast ning eeldas, et huumorilisa lugejad on harjunud irooniliste naljadega. Kuidas iganes toimetust Buchenwaldi nalja avaldamise üle ka ei arutelnud, ei näinud nad ette rahvusvahelise avalikkuse reaktsiooni. Selle põhjus saab olla üks kahest: rahvusvahelise kogukonna osapoolt ei võetud üldse arvesse (deaktualiseeritus) või ei peetud seda võimalikku reaktsiooni piisavalt oluliseks (alavõimendatus kaalutlemisprotsessis). Üldistades taandub põhjus seega distantsele.

Rahvusvahelisele meediale mittemõtlemisel võib olla omakorda erinevaid põhjuseid, näiteks tajutav keelebarjäär või tõdemus, et Eesti meedias avaldatule pööratakse harva tähelepanu. Mõlemad viitavad omakorda teatud distantseerivale lõhele Eesti ja välismaise meedia vahel. Suure tõenäosusega on Eestis kirjutatud välismaisele auditoriumile vahendatud ning seega on Eesti väljaannete jaoks tegemist eelkõige sekundaarse auditoriumiga. Sellest ehk ka võimalik globaalse meedia ja auditoriumi sekundaarne positsioon valikute kaalutlemisel. Sekundaarset positsiooni võib veelgi süvendada asjaolu, et globaalse tasandi osapooltelt (globaalne meedia ja globaalne auditorium) ei tulene Eestis toimivale ajakirjanikule pea kunagi tagasisidet. Seega püsib globaalne tasand pea alati ajakirjaniku lojaalsusvalikute horisondil ning ei aktualiseeru ajakirjanikust sõltumata põhjustel seni, kuni välismeedia ei pööra Eestis toimiva ajakirjaniku tegevusele tähelepanu. Selline tagasiside puudumine võib aja jooksul deaktualiseeritust veelgi süvendada, kuni niigi kauge osapool kaotab indiviidi jaoks viimasegi olulisuse ning muutuda tertsiaarseks osapoolaks.

¹⁵ Selle põhjus võib omakorda peituda distantsis: koonduslaagrite teema ei ole Eestis ehk kogukondliku ja perekondliku tasandiga niivõrd seotud kui näiteks küüditamise teema. Samas Kesk-Euroopa osas võib eeldada vastupidist.

Sellist võimalikku astmelist distantseeritust on kujutatud joonisel 6. Sellel joonisel tähistavad peened katkendlikud jooned valikusituatsiooni horisondi mõttelist jaotumist astmete vahel. Auditooriumi näitel võib horisondi jaotada mõtteliselt kolmeks (või ka enamaks) astmeks. **Esmane auditoorium** kujutab endast otsest väljaande lugejaskonda, kellest ajakirjanik on teadlik ning kellele on väljaandes kirjutatu suunatud. Eestis on ilmselt esmaseks auditooriumiks kogu Eesti elanikkond, kui tegemist pole just kitsamale auditooriumisegmendile orienteerunud väljaandega. **Sekundaarne auditoorium** kujutab endast väljaande potentsiaalset lugejaskonda, kellest ajakirjanik võib olla teadlik, kuid kellele ei ole väljaandes kirjutatu suunatud. Sellest kitsendusest tulenevalt on ka vastutussuhe selle osapoolega nõrgem kui esmase auditooriumiga: arvesse lähevad pigem esmase auditooriumi huvid. **Kolmandane auditoorium** kujutab endast väljaande potentsiaalset lugejaskonda, kellest ajakirjanik ei ole teadlik. See hõlmab kõikvõimalikke välismaiseid juhulugejaid, aga näiteks ka uurijaid, kes näiteks sadakond aastat pärast lehenumbri ilmumist väljaannet loevad. Kolmandase auditooriumiga teadlik vastutussuhe puudub või on see minimaalne – näiteks nõue, et ajakirjanduslik sisu peab olema huvilistele kättesaadav olenemata ajast (arhiveerimine) ning päritoluriigist (kättesaadavus Internetis).

Joonis 6: valikusituatsiooni horisondi jaotus auditooriumi näitel.

Sarnane astmelisus on ülekantav ka horisondile endale. Otsustushorisondi astmelisus tähendab kokkuvõtvalt seda, et mitte kõik lojaalsusvaliku situatsioonis horisondile jäävad osapooled ei ole indiviidi jaoks alati ja ühtmoodi aktuaalsed ja

võimendatud. Olenevalt väljaande asupaigast ja eripärast võivad teatud osapooled olla ajakirjaniku jaoks olulisemad ja aktuaalsemad. Need osapooled, kes on otsustaja jaoks aktuaalsemad ja olulisemad, on esmased. Teised osapooled võivad olla aktuaalsed olenevalt olukorrast, aga need on vähemolulised. Kolmandased osapooled ei ole üldjuhul otsustaja jaoks üldse aktuaalsed, kuigi võiksid teoreetiliselt seda olla. Selliseid astmeid saab omakorda eristada nii globaalse (nt. ingliskeelne meedia vs muu), riikliku (nt. eestikeelne auditorium vs muu), kogukondliku (nt. maakonnakeskus vs ülejäänud maakond) kui ka organisatsiooni tasandil (nt. uudistoimetused vs muud osakonnad).

Horisondi astmelisus piirkondlikus väljaandes

Eelnevalt kirjeldatud (joonis 6) horisondil asuvate osapoolte jagunemine eri tasandite alusel on mõeldud ilmetamaks vastutussuhte aktualiseerituse sõltuvust osapoolte asukohast või paigutusest. Selline astmeline eristus on antud juhul mõeldud kõige üldisemate osapoolte – avalikkus, auditorium, ühiskond – sisemiseks eristamiseks, kuna need osapooled on kollektiivsed ning hõlmavad erinevaid konkreetsemaid osapooli või osapoolte rühmi. Seega ei pruugi globaalne tasand olla ainus, mille kaudu valikusituatsiooni horisondi astmelisus võib avalduda. Selline jaotumine võib esineda ka riikliku tasandi siseselt.

Kõige selgemalt avaldub selline auditoriumi piirkondliku väljaande puhul, kus üldine avalik huvi jääb kaalult alla kohaliku tasandi avalikule huvile. Nii näiteks käsitlevad kohalikud lehe- ja raadiotoimetused¹⁶ riiklikult olulisi teemasid kohaliku tasandi kontekstis – üldises statistikas tõstetakse esile kohalikku tasandit puudutavat; üldised probleemid seotakse kohaliku eluga. Sellisel juhul on esmane auditorium piirkonnas elav lugeja/kuulaja ning riiklik auditorium on teisene. See teisesus väljendub kas või selles, et piirkonna iseärasusi ja sealset elukorraldust ajakirjanduses pikalt lahti ei seletata. Selliselt asetub konditsionaalse maatriksi (joonis 2) kogukondlik tasand ettepoole riiklikust tasandist ning kohalik lugeja ettepoole mittekohalikust. Sarnaselt võib eestikeelne väljaanne seada eestikeelse lugejaskonna ettepoole venekeelsest lugejaskonnast. Melule ja elustiilile suunatud väljaanded võivad ettepoole seada nooremad lugejad.

¹⁶ Mõlemaga on mul isiklik kokkupuude praktika kaudu. Tegemist on minu isikliku kogemuse käsitlemisega.

Esmasus väljendub sel juhul mõnevõrra tugevamalt tajutavas vastutuses selle osapoole, antud juhul auditooriumiosa, suhtes. Ühtlasi võib see tähendada mõnevõrra suuremat moraalset tundlikkust esmase auditooriumi või ühiskonna segmendi suhtes ning väiksemat tundlikkust sekundaarse osas. Antud magistritöös ei käsitle ma seda, kuidas sellised rõhuasetuse erinevused kujunevad: need võivad olla nii teadvustatud kui ka teadvustamata valikute tulemusel kujunenud. Olenemata kujunemise põhjusest võimaldab selline valikusituatsiooni horisondi astmelisus selgitada seda, kuidas väljaande eripära – täpsemalt selle orienteeritus teatud auditooriumile – võib ajakirjaniku lojaalsusvalikuid riikliku või kogukondliku tasandi lõikes mõjutada. Järgnevad kaks katket pärinevad samalt intervjuueeritavalt ja illustreerivad piirkondliku lehe väiksemat distantssi kohaliku auditooriumiga.

"Ma ei ole nii kuri ajakirjanik, et ma iga hinna eest, et ma ei leiaks sinna mingit uut tsitaati või peaksin risti tema soovile vastu tegema. Meil on ikkagi väike leht ja väike maakond ja püüaks ikka inimestega kuidagi sõbralikumalt hakkama saada." (Kasenõmm: 81)

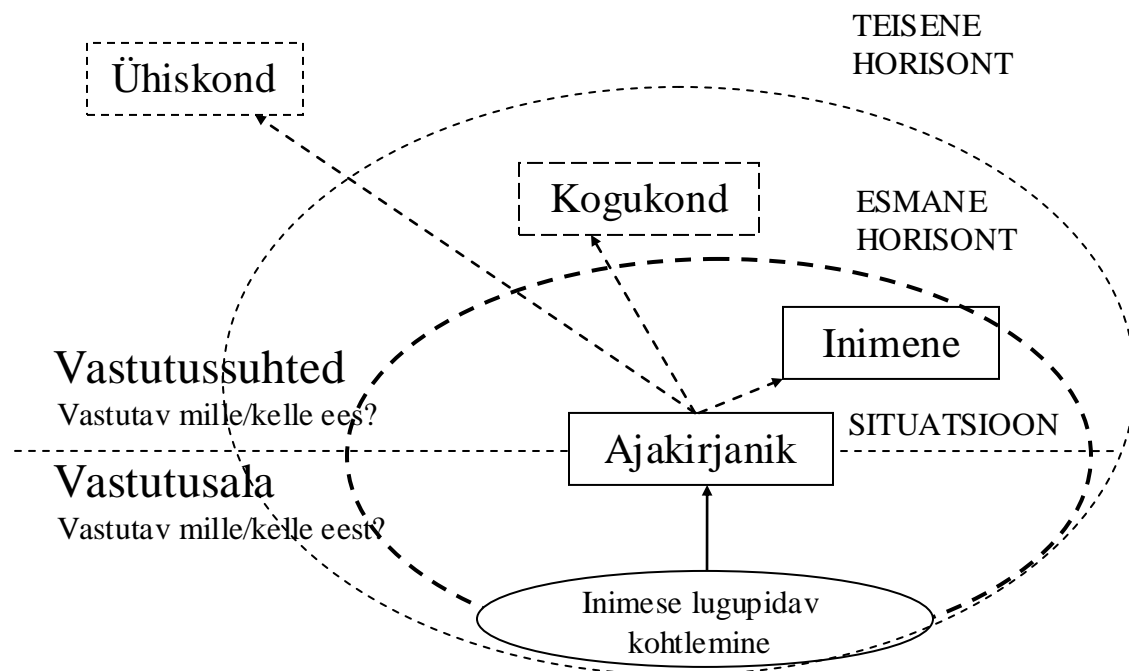
Ajakirjanik viitab otseselt väljaande seosele maakonnaga – "väike leht ja väike maakond" – ning sellest tulenevale vajadusele suhtuda inimestesse sõbralikult. Esmane auditoorium on seega "meie väikse maakonna" elanikkond, kelle suhtes tajub ajakirjanik endal olevat kohustuse saada sõbralikult hakkama. Kuigi jääb segaseks, mida sõbralikult hakkama saamine endast kujutab, viitab antud näide justkui teatud lisakohustusele: üldjuhul peab ajakirjanik saama inimestega sõbralikult hakkama, aga meil väikeses maakonnas, väikeses lehes tuleb püüda hakkama saada veel sõbralikumalt. Seega on väikeses lehes töötaval ajakirjanikul väikeses maakonnas inimeste ees teatud lisakohustus saada läbi veelgi sõbralikumalt. Vastutussuhetest on seega võimendatud ühiskondlik vastutus suhtuda lugupidavalt inimestesse. Seda illustreerib teine mõte samalt intervjuueeritavalt.

Näiteks eile mulle ei meeldinud, kuidas "Ringvaates" see Marko Reikop lihtsalt mõnitas ühte Läänemaalt pärit noorpoliitikut, kes selle "Riigimeeste" peale erutus ja kirja kirjutas. Ma tunnen seda poissi ka. Ja on broiler ja ma ei salli neid ja nad on rumalad ja karjeristid, aga samas nad on ka töökad ja nad teevad tööd. Ja nad kohtuvad üle maakonna inimestega ja nad on noored ja agarad ja no mis see teisi, vanu ja kogenud poliitikuid takistab valijatega kohtumast ja tööd tegemast?/.../ Ja siis see Reikop täiesti ettevalmistamatult lendas peale, et nüüd mul lihtsalt üks broiler siia tuleb ja lihtsalt mõnitan teda. Tal olid valed andmed ja minu meelest Reikop tegi ennast lolliks ja oleks

võinud hoopis sisukamalt seda asja teha, kui ta tahtis seda teemat käsitleda. Ei tohi inimest naeruvääristada. (Kasenõmm: 86)

Toodud näitest ilmneb, et ajakirjaniku jaoks on oluline, millise tasandiga on seotud ajakirjaniku kohustus suhtuda inimestesse lugupidamisega. Kui see kohustus asetub kogukondlikule tasandile – see on kohustus kogukonna ees – siis on ajakirjaniku lugupidamise kohustus võimendatud. See võib tulla erinevatest põhjustest: ajakirjanik kas tunneb kogukonnas inimesi paremini – "*ma tunnen seda poissi*" – või tajub ta kogukonna suhtes lisakohustust saada sealsete inimestega veelgi paremini läbi – "*meil on väike maakond*". Kui kohustus suhtuda inimestesse lugupidamisega asetub aga riiklikule tasandile – see on kohustus ühiskonna ees – siis kogukonnaga seotud lisakohustus ja sellest tulenev suurem vastutus justkui kaovad.

Kirjeldataud lugupidava kohtlemise kohustust on kujutatud joonisel 7: tegemist on situatsiooniga, kus sama käitumisviisi osas on ajakirjanik vastutav kolme eri osapoole ees. Lugupidamise kohustus võib tuleneda teisest inimesest endast – igat inimest tuleb lugupidavalt kohelda. Lugupidamise nõue võib olla seotud ka kogukonnaga – kohtle kõiki kogukonna liikmeid lugupidamisega – või ühiskonnaga – kohtle kõiki ühiskonna liikmeid lugupidamisega. Kuna kõik kolm vastutussuhet eeldavad ajakirjanikult sarnast valikut, võivad need eksisteerida samaaegselt konflikti sattumata. Kui aga üks oluline osapool peaks ajakirjaniku valikusituatsioonist välja jääma, kannavad lugupidamise nõuet teised osapooled.

Joonis 7: vastutussuhete eritasandiline jaotumine piirkondlikus väljaandes.

Joonisel 7 on kujutatud inimest ajakirjaniku tegelikus ulatuses. Sellisel juhul on distants inimesega kõige väiksem ning tõenäoliselt on teise inimesega seotud vastutussuhe ajakirjaniku kaalutlemisprotsessis aktuaalne ja küllaltki võimendatud. Kui inimene ei asu vahetus ulatuses, taandub ta valikuhorisonile ning võib oma mõju avaldada kaudsemalt. Kui aga inimene peaks lojaalsusvalikute situatsioonist täiesti välja langema – näiteks satub tema kätte kolmandalt isikult pärinev materjal talle tundmata inimese kohta – on ajakirjanikul kohustus inimest lugupidavalt kohelda kogukonna ja ühiskonna ees. Joonisel 7 on kogukonda kujutatud esmase osapoolena ning ühiskonda teisese osapoolena, kuna selline on üldiselt piirkondliku väljaande vastutussuhete rõhuasetus. Kuna lugupidamise kohustus on seotud mitme erineva osapoolega selliselt, et kõik kolm osapoolt eeldavad inimesest lugupidamist, siis on küllaltki tõenäoline, et see kohustus on ajakirjaniku jaoks aktuaalne olenemata konkreetsest lojaalsusvalikust. Kuna kõik kolm vastutussuhet eeldavat lugupidamise osas sarnast valikut, on valik vaid tinglik.

Horisondi astmelisus riiklikus väljaandes

Ühtlasi võimaldab horisondi astmelisus selgitada seda, kuidas kujuneb suhtumine, mille kohaselt pealinnas asuva toimetuse ajakirjanikud nimetavad

maakondlike korrespondente "tontideks" või Hiiumaad "ääremaaks"¹⁷. Sellisel juhul võiks eeldada, et esmase ühiskonna või kogukonna moodustab pealinn ja Harjumaa ning kaugemad Eesti piirkonnad on teisejärgulised, mille suhtes on ajakirjaniku moraalne tundlikkus väiksem. Astmelisus võimaldab selgitada, miks selline lugupidamine väheneb koos kaugusega Tallinnast¹⁸. Seega ei pruugi "ääremaa" suhtumine tuleneda mitte üleolevast suhtumisest, vaid Tallinna-välise Eesti asetumisest sekundaarse ühiskonna või auditooriumi kategooriasse, millega on ajakirjanikul alavõimendatud vastutussuhe. Äärmuslikumal juhul võivad teatud ühiskonnasegmendid või riikliku tasandi ruumiosad ajakirjaniku moraalse arutlemise protsessist distantsist tuleneva deaktualiseerimise tõttu üldse välja jääda.

Joonisel 8 on kujutatud võimalikku üleriigilise väljaande vastutussuhete jaotumist otsustushorisoni astmete kaupa ning kõrvutatud seda eespool kirjeldatud võimaliku auditooriumi astmelise jaotumisega. Vastusvaldkonnaks on joonisega 7 sarnaselt jäänud inimese lugupidav kohtlemine, erinevus tuleneb aga oluliste osapoolte jaotumise osas. Inimese asetumine situatsioonihorisonile tuleneb suuresti sellest, et konkreetse minu kogetud näite puhul on tegemist toimetusega, kus kokkupuude toimetuse ja selle välise ruumi vahel toimub vaid ajakirjaniku infokogumise ajal. Väljaspool seda on toimetuse välise suhtes küllaltki suletud. Eriti kontrastne tundub see suletus võrreldes regionaalse väljaandega, kus piirkonna inimesed tulevad toimetusse kohale ja räägivad väljaandest.¹⁹ Kuigi lõplik osapoolte paigutus sõltub konkreetsest situatsioonist, on küllaltki tõenäoline, et sisulise loo toimetamise faasis jäävad toimetusevälised inimesed situatsiooni horisonile.

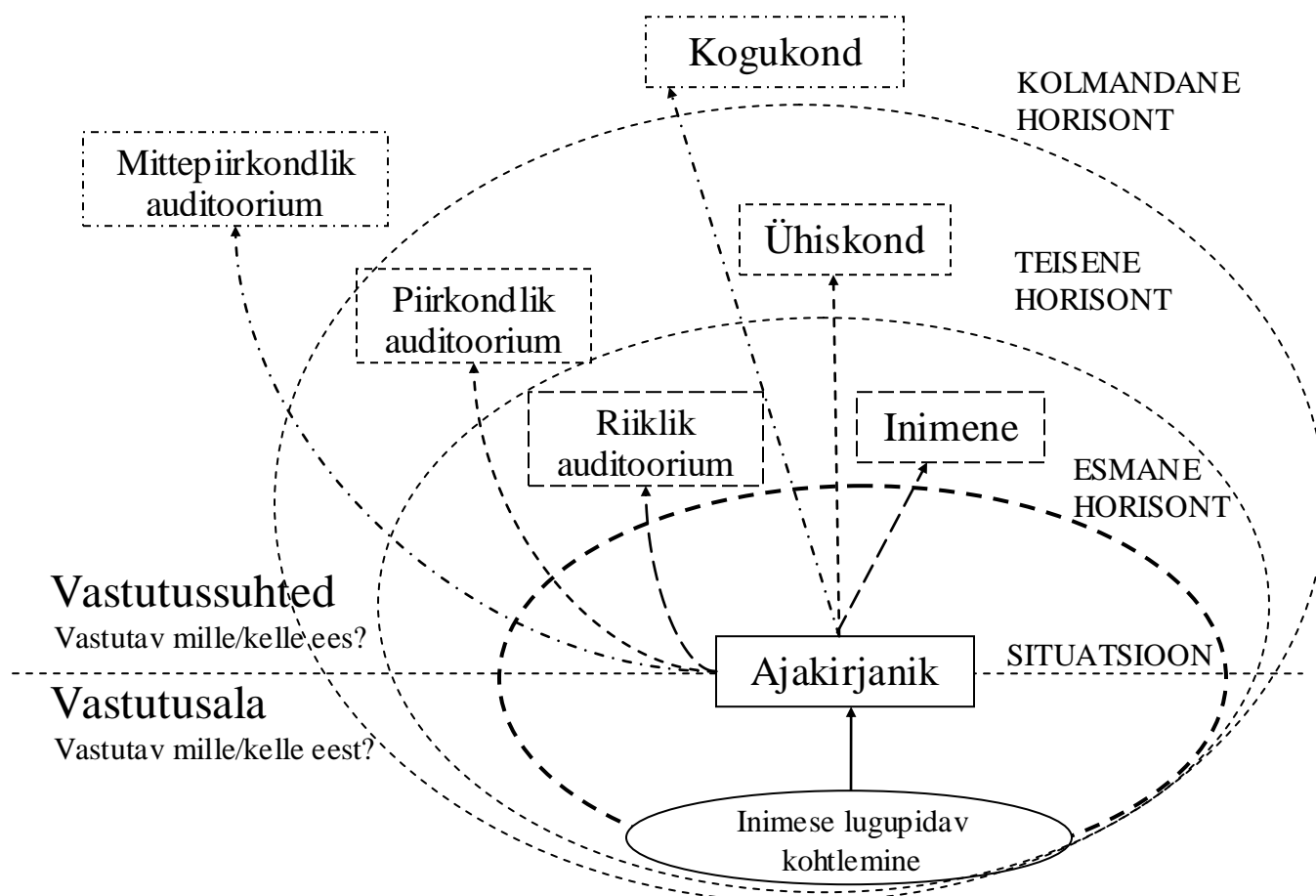
Joonisel 8 paigutub ühiskond teisesesse horisoni tasandisse tulenevalt inimese paigutumisest esmasesse tasandisse. Eelduste kohaselt on inimene võimalikus lojaalsusvalikus ühiskonnast eespool. Kogukond asetub kolmandasele tasandile, kuna riikliku ulatusega meedial selline lähedane kogukond puudub. Paralleelselt osapooltega olen toonud ka auditooriumi jaotumise samade astmeta kaupa. Riiklik auditoorium on võrreldav üldauditooriumiga ning hõlmab üldistatult kõiki riigi

¹⁷ Mõlemad pärinevad isiklikest tähelepanekutest praktika ajal. Need näited tundusid kummalised, seda enam, et need ei tundunud olevat halvustavad ega üleolevad.

¹⁸ Mitte-tallinlasena tajuin ma Tallinna toimetuses eriti teravalt igasugust Tallinn vs muu Eesti suhtumist. See võis tuleneda ka tõsiasjast, et üks toimetuse ajakirjanik ütles minu kuuldes valjult, et tema arvates on kõik tartlased imelikud ja talle ei ole Tartu kunagi meeldinud. Selle arvamusaavalduse paigutasin ma samuti Tallinn vs muu Eesti suhtumise alla.

¹⁹ Võrdsete ajavahemike jooksul sattusin riiklikus toimetuses peale paarile pahasele kõnele ning regionaalses toimetuses paarile kõnele ning kahele toimetust külastanud inimesele.

elanikke. Piirkondlik auditoorium tähistab Tallinna ja Harjuma elanikke. Mittepiirkondlik tähistab auditooriumi osa, mis on piirkondlikult piiritletud, kuid mis ei asu piirkondliku auditooriumi piirkonnas: see tähendab auditooriumi segmente maakondade kaupa väljaspool Harjumaad. Kolmandasele tasandile on need paigutatud eelkõige seetõttu, et on vähe tõenäoline, et riiklik ajakirjandustoimetis pööraks teadlikult eraldi tähelepanu näiteks Hiiumaa või Valgamaa auditooriumitele.

Joonis 8: vastutussuhete eritasandiline jaotumine riiklikus väljaandes.

Joonisel 8 kujutatud väljaande jaoks on nii kogukond kui ka piirkondlikud auditooriumid vähesel olulisusega, mis võib selgitada, miks sellises väljaandes võib kujuneda mõnevõrra vähesem tundlikkus pealinnast kaugemal asuvate piirkondade suhtes. Põhirõhk asub sellises väljaandes riikliku tasandi osalistel, kes on esindatud nii esmase (riiklik auditoorium) kui ka teise horisondi astmes (ühiskond). Riiklikule tasandile järgneb individuaalne (inimene) ning pealinnapiirkond. Alles seejärel tulevad ülejäänud Eesti piirkonnad ja sealsed kogukonnad. Kui selline vastutussuhete jaotus riiklikus väljaandes kehtib, siis on ka soodustatud Tallinn ja muu Eesti suhtumise kujunemine.

Kirjeldatu vastutussuhete valik illustreerib teatud rõhuasetust oluliste osapoolte vahel inimesest lugupidamise osas. Lugupidamise kohustus on küll aktuaalne konkreetsete inimeste suhtes, kes ajakirjaniku tähelepanu alla satuvad, ent on vähem aktuaalne kaugemate piirkondade ja sealsete kogukondade suhtes. Seega ei tähenda selline jaotus, et lugupidamine inimese suhtes riiklikus meedias oleks vähem oluline või vähem aktuaalne. Peamine erinevus võrreldes piirkondliku väljaandega seisneb aga selles, et piirkondlikus väljaandes on lugupidamine inimese suhtes tagatud kolme samasisulise vastutussuhte kaudu, samas kui riiklikus väljaandes on aktuaalsed vaid kaks vastutussuhet: ühiskondlik ja individuaalne. Abstraktsetes situatsioonides ei pruugi selline erinevus olla oluline, kuid päriselulistest kaalutlemissituatsioonides võib aktuaalne ja oluline lisaosapool saada valiku tegemisel määravaks.

Vastutussuhte tagasisidestav potentsiaal

Kui otsustaja teeb valiku üksi, võivad kõik teised osapooled asuda tema situatsiooni horisondil ning spetsiifiliste osapoolte relevantsus tema otsusele oleneb rohkem tema isiklikust mõttekäigust ja vähem teistest osalistest. Siiski võib aga eeldada, et teatud juhtudel võivad teised osapooled valikusituatsiooni sekkuda. See sekkumine võib olla otsene, näiteks käskude ja keeldude kaudu, või kaudne. Üheks selliseks kaudseks sekkumiseks on tagasiside. Nii võib ajakirjanik saada tagasisidet oma kolleegidelt, toimetajalt, allikalt või ka tööandjalt. Kuna tagasiside toimub valikusituatsioonist erineval ajahetkel, siis ei ole konkreetsetes lojaalsusvaliku langetamisel tagasisidet andvad osapooled tingimata situatsiooni osalised, vaid nad avaldavad oma mõju valikusituatsiooni horisondilt. Tagasiside mõju ei avaldu seega otseselt valikute mõjutamise kaudu, vaid tagasisidestava osapool ees eksisteeriva vastutussuhte aktuaalsuse ja võimendatuse kaudu. Näiteks võib toimuda uudistetoimetuse väline sekkumine uudistetoimetuse töösse just sellise tagasiside kaudu, kui organisatsiooni tasandi osapool²⁰ pidevalt ajakirjanikule meenutab, mida antud osapool ajakirjanikult eeldab. Selliselt toimub tagasisidestava osapool vastutussuhte taasaktualiseerimine.

Vastutussuhete kaudu ajakirjanikuga seotud osapooled on tagasisidevõimekuse poolel erinevatel positsioonidel. Kõige lihtsam on sellist

²⁰ Tallinna vaatluspraktika ajast jäi kõige eredamalt meelde igapäevane programmijuhi külastus, mille käigus ta loetles üles kõik, mis talle eelmise päeva uudistes meeldis ja mis mitte.

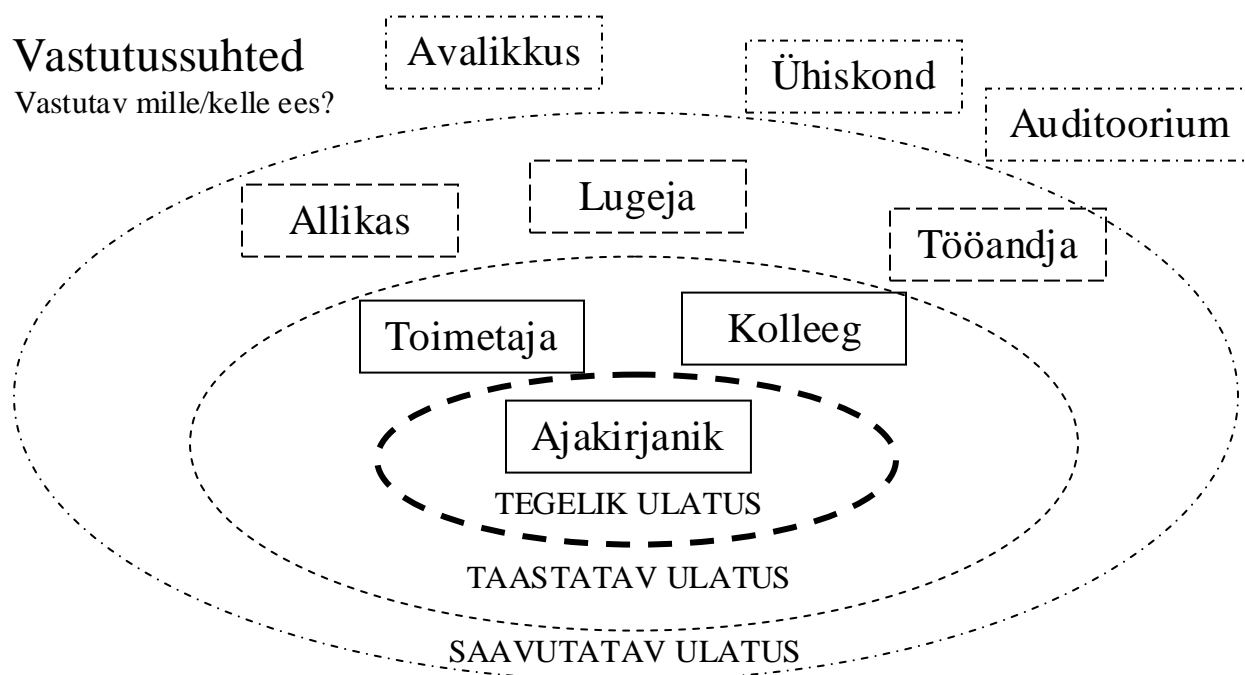
tagasisidet anda osapooltel, kes asuvad igapäevastes toimingutes valiku langetaja lähisel. Tagasiside võimalusi parandab muuseas ka juurdepääs ajakirjaniku valikute langetamise ruumi. Kui suurem osa sellistest valikutest teeb ajakirjanik näiteks toimetuse ruumides, siis parandab tagasiside võimalusi osapoolle ligipääs toimetuse ruumidesse.²¹ Ligipääsu alusel on aga teiste osapoolte ees selge eelis toimetajal ja ajakirjaniku kolleegidel, kuna neil on igapäevaselt võimalus ajakirjanikult pärida tema valikute kohta. See-eest toimetusevälistel osapooltel on selline pärimine ja ka tagasiside võimalus oluliselt piiratud.

Lähtuvalt eelpool kirjeldatud indiviidi kesksest ruumilisest jaotusest (Habemas 1985), saab eristada nelja ulatustasandit: tegelik ulatus, taastatav ulatus, saavutatav ulatus ja saavutamatu ulatus. Neist esimene moodustab valikusituatsiooni keskme, teine ja kolmas moodustavad potentsiaalse ulatuse ning neljas tähistab otsustushorisoni osa, kuhu indiviid kunagi ei jõua. Joonisel 9 on eelpool kirjeldatud peamised ajakirjanduslike lojaalsusvalikute osapooled jaotatud lähtuvalt neist neljast tasemest. Tegelikus ulatuses viibib ajakirjanik ise. Taastatav ulatus viitab ruumiosale, mis on indiviidile teada, milles ta on juba viibinud ning millesse jõudmine on ootuspärane ja võrdlemisi kergesti saavutatav. Ajakirjandusliku töö seisukohast kuuluvad sellesse ruumiossa kolleegid, toimetajad ja teised osapooled, kellega indiviid võib igapäevaselt ja korduvalt kohtuda. Saavutatav ulatus on selline ruumiosa, kuhu indiviid saaks potentsiaalselt jõuda, kuid mis pole igapäevaselt tuttav. Sinna kuuluvad osapooled, kellega kohtumine on võimalik, kuid kes igapäevases eluilmas indiviidiga ei kohtu. Sellisteks osapoolteks on tööandja, lugeja ja ka allikas, eeldusel, et indiviid ei kasuta igapäevaselt sama allikat. Saavutamatu ulatus märgib potentsiaali piiri, mille taha jäävad kõik need osapooled, kellega indiviid ei saa kunagi kohtuda: need on kõikvõimalikud kujuteldavad ja abstraktsed kogukonnad.

Oluline on silmas pidada, et selline jaotus lähtub mõneti ideaaltüüpilisest ajakirjandusliku töö korraldusest ning ei võta arvesse selliseid juhte, kui indiviid igapäevaselt suhtleb samade allikatega, kohtab pidevalt oma tööandjat või saab lugejate/kuulajate tagasisidet. Konkreetne osapoolte jaotus sõltub seega konkreetsest ajakirjanduslikust praktikast. Ühine on kõikvõimalikele jaotustele aga nende paiknemine ulatusel põhinevates ruumiosades. Sellest paiknemisest saab

²¹ Nii toimus see näiteks Tallinnas vaatluspraktikal külastatud toimetuses, kus toimetuse uks oli avatud kõigile organisatsiooni töötajatele. See-eest ligipääs organisatsioonivälistele osapooltele oli piiratud elektrooniliselt lukustatavate uste näol. Piirkondlikus väljaandes, kus samuti vaatlaval praktikal viibisin, võis aga iga soovija jalutada toimetuse ruumidesse ja lehetegijatega juttu ajada.

tuletada osapoolte potentsiaali indiviidile tagasisidet anda ja sel viisil tema otsust kaudselt mõjutada.

Joonis 9: ajakirjanduslike vastutussuhete ruumiline jaotus indiviidi ulatuse põhjal.

Vastutussuhte tagasisidestav potentsiaal on suurem neil osapooltel, kes igapäevaselt asuvad indiviidi läheduses ning väiksem neil, kes ulatuvad indiviidi tegelikku ulatusse harva. Keeruliseks muudab sellise jaotuse tehniliselt vahendatud tagasiside, mis võimaldab osapoolel oma nõudmisi reaktualiseerida füüsilises ruumis liikumata. Kontseptuaalses ruumis kuulub tehniliselt tagasisidestav osapool igal juhul indiviidi potentsiaalsesse ulatusse, sagedase läbikäimise korral isegi taastatavasse ulatusse.

Oluliseks muutub tagasiside potentsiaali kategooria siis, kui käsitlemisel on näiteks ajakirjaniku tööruum. Ühiskontoris on kolleegidel ja toimetajatel tagasisidestav potentsiaal suurem, kuna probleemide arutamine ja ettepanekute tegemine indiviidile toimub paralleelselt indiviidi valikute ja otsuste tegemisega. Sellises ühiskontori situatsioonis on toimetajad ja kolleegid osa indiviidi tegelikust ulatusest ning need osapooled on paratamatult indiviidi jaoks aktualiseeritud. Aktualiseerimist võib veelgi süvendada näiteks indiviidile esitatud nõudmiste tahvlile

kirjutamine.²² Toimetuse tagasisidestav potentsiaal on väiksem korrespondentide puhul ning vabakutseliste ajakirjanike puhul selline tagasisidestav mõju ilmselt puudub.

Kriitiline on vastutussuhete tagasisidestav potentsiaal nende osapoolte suhtes, kellega indiviid ei kohtu üldse või kohtub harva. Seega muutub oluliseks kontakt lugejaga, mis aktualiseerib ajakirjaniku jaoks kohustused lugejate ja auditooriumi ees. Lugejate kaudu võib toimuda ka ühiskondlike ja avalike kohustuste reaktualiseerimine. Kui selline protsess ei toimiks, sõltuks nende kaugete osapoolte ees vastutamine suuresti individuaalse ajakirjaniku moraalsest tundlikkusest ning isiklikest väärtus- või lojaalsushinnangutest.

Kirjeldatud reaktualiseerimine tagasiside kaudu ei toimu aga ilma probleemideta. Näitena võib tuua sellised tagasisideavaldused, mida konkreetne ajakirjanik või toimetaja ei võta tõsiselt.²³ Sellisel juhul on tagasisidestav mõju pärsitud ning kohustuste ja vastutuste reaktualiseerimine kas ei toimi üldse, toimib poolikult või deaktualiseerib kohustused antud osapoolte suhtes. Selline deaktualiseerimine toimub näiteks siis, kui lugejate kriitika pööratakse naljaks või see ärritab ajakirjanikku.

Ajakirjaniku ambivalentne positsioon

Ajakirjaniku ja allika suhe on ruumilise käsitlemise alusel ambivalentne, kuna selle suhte aluseks olev distant on vastuoluline. Ühelt poolt eksisteerib normatiivne käsitus ajakirjanikust ja allikast, mis eeldab ajakirjanikult distantseeritust – olla erapooletu, neutraalne, hinnanguvaba, mitte valida pooli. Kõik need nõuded on seotud omakorda objektiivsuse normatiivse ideaaliga.

Sellise hoiaku kõige ehedamaks näiteks on järgnev intervjuu katke ajakirjanikuga, mille teemaks on videoklipp, millel alaealised kiusavad õpetajat.

- *Mis te heli või pildiga teeksite?*
- *Ei, mina jätaaksin.*
- *Kõik lapsed ka peale?*

²² Isiklik kogemus Tallinna toimetuse vaatluselt tõestas tahvile kirjutamise toimimist. Ühel päeval, mil päevatoimetaja tahvlit hoolikalt ei täitnud, kujunes ka toimetuse töö segasemalt. Tahvli roll oli niivõrd tähtis, et selle mittetäitmise osas tegid reporterid päevatoimetajale etteheitvaid kommentaare.

²³ Toimetuse vaatlusel jäi silma, kuidas päevatoimetaja kuulas pahase helistaja ära ja tegi siis tema üle nalja. Tuli välja, et tegemist on pideva kaebajaga ning toimetaja ei võta teda tõsiselt. Üks reporter siiski ütles, et kaebajal on natuke õigus.

- *Jaa. Jaa. Aga mis seal siis imelikku on? Kes on korralik laps, mis temal on häbeneda? Ja kes on pätt ja lallab tunnis, kui ta on selline, siis mis teha? **Häbi tuleb üle elada, eksle.***
- *Aga alaealisuse moment. Lapsi on ilma nende enda teadmata filmitud...*
- *Klaarigu omavahel. Mina ei käi lastega siidikinnastega ringi. Ma arvan, et ei ole nii, et alles 14-või 18-aastaselt hakkavad nad vastutama. Mina leian, et inimene elab sellest hetkest saadik, kus ta sünnib, mitte, et alles 18 hakkab ta elama ja vastutama. **Ma arvan, et laps vastutab kõige eest.***

(Kasenõmm 2011: 93)

Toodud intervjuukatkes väljendab ajakirjanik täielikku ükskõiksust oma tegude tagamaade suhtes ning taandab need tagajärjed suuresti laste endi kanda, öeldes "häbi tuleb üle elada". Selliselt kaob ajakirjaniku vastutussuhe lastega ning seeläbi ka ajakirjaniku kohustus hoiduda alaealiste allikate kahjustamisest. Seega moondub vastutussuhe selliselt, et kogu vastutus jääb lapse kanda ning ajakirjanik on vastutusest prii. Vastutussuhtest ja seeläbi kehtestatud kohustusest vabanemise tulemusena muutuvad alaealised allikad ajakirjaniku jaoks vastutus-neutraalseks ehk moraalineutraalseks.

See neutraalsus ning vastutusest vabanemine on eelduseks, et ajakirjanik saaks alustada alaealiste sobivat kohtlemist, mida ta ise kirjeldab sõnadega: "Mina ei käi lastega siidikinnastes ringi." Tegemist on seega äärmuslikult erapooletu osaliste kohtlemisega, kus kergendust ei too isegi alaealisus. Selline kohtlemine on kooskõlas ajakirjanduse objektiivsuse ideaaliga, milles kellelegi ei tehta erandeid. Selle ideaali saavutamise tingimuseks on distantseeritus, seda isegi lastest.

Distantseeritus on aga ajakirjanikule oluline teiselgi põhjusel. Ajakirjanik on normatiivselt orienteeritud kõige kaugemale osapoolele – avalikkusele, samuti avalikule võimule ja avaliku elu tegelasele. Ajakirjandus teenib avalikkuse huve ning seisab lahus päriselust, mille suhtes peab ta pidevalt säilitama neutraalsuse ja distantsi. Samuti on ajakirjanike professionaalses eetikas normina kehtestatud (Eesti ajakirjanduseetika koodeks), et avaliku elu tegelase osas on rohkem lubatud: neile võib rohkem haiget teha, nende väarikust ja privaatsust rohkem riivata. Nende õigustatud rikkumiste korral ei saa ajakirjanikku pidada vastutavaks, kui ajakirjanik lähtub avalikust huvist²⁴. Ajakirjanikul on seega kehtestatud kohustus avalikkuse ees

²⁴ Need põhimõtted on kajastatud ka Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendites, näiteks kohtulahendis Von Hannover Saksamaa vastu, mis käsitlevad meedia huvi avaliku elu tegelaste vastu.

ning teatud erijuhtudel on ta vabastatud kohustustest avaliku elu tegelaste ees või vähemalt on need kohustused leebemad.

Ent ajakirjanikul on kolmaski nõue, mis eeldab temalt neutraalsust ja distantseeritust. Nimelt on normatiivselt kehtestatud ajakirjanikule nõue vältida huvide konflikti ning mitte kajastada teemasid, millega ta ise seotud on. See tähendab, et kõige lähem ruum või erasfäär on ajakirjaniku professionaalses töös erilise tähelepanu all, kuna see võib seada kahtluse ajakirjaniku sõltumatuse ja sellest tulenevalt tema objektiivsuse. Seega eeldavad ajakirjanikult distantseeritust inimestest nii objektiivsuse ideaalist tulenev nõue olla neutraalne, normatiivselt seatud kohustus vältida huvide konflikti kui ka avalikkuse huvi teenimine.

Sellise distantseeritusega samaaegselt kehtivad ajakirjanikule lisaks teistsugused vastutussuhted, kuna distantsinõudega samaaegselt on tal teatud kohustused allika ees – austada tema eraelu ja väärikust, hoida lubadusi, olla lugupidav, olla aus. Kuigi mitmed neist normidest on osa ajakirjanduse professionaalsest eetikast, on need pigem sotsiaalsed või üldinimlikud: see tähendab, et lugupidava kohtlemise kohustus on ajakirjanikul konkreetse inimese, kogukonna või ühiskonna ees. Kogukonna ja ühiskonna ees on ajakirjanik vastutav vaid seetõttu, et sellised normid on üldkehtivad. Kogu moraalse vastutuse tuum peitub aga siiski teises inimeses ning tema eriomases sisemises väärtuses. See tähendab, et nende kohustuste vastutuserientatsioon on suunatud teisele inimesele.

Seega rakenduvad ajakirjaniku suhtes vastuolulised vastutussuhted. Esiteks nõuab lojaalsus avalikkusele ajakirjanikult neutraalset suhtumist allikatesse ja teistesse kajastatavatesse inimestesse. Teisalt eeldab lojaalsus inimesele (samuti kogukonnale ja ühiskonnale) ajakirjanikult nende vastutussuhete väärtustamist. Esimene lojaalsus eeldab distantseeritust ja sellest tulenevalt kõigi teiste vastutussuhete neutraliseerimist. Teine lojaalsus eeldab pigem distantsi puudumist, et ajakirjaniku vastutus teise inimese ees püsiks valikusituatsiooni aktuaalne ja oluline.

Ühelt poolt peegeldub sellise vastuolu tagant tavaline lojaalsuskonflikt: ajakirjaniku valik puudutab kaht vastandlikku vastutussuhet ja osapoolt. Ühest lähtumine riivab teist vastutussuhet ja vastupidi. Teisalt on erinevalt tavalisest lojaalsuskonfliktist selles situatsioonis tegemist olukorraga, kus vastutusvaldkond puudutab ajakirjaniku vastutuspõhist valikut. Tegemist on seega eneseleviitava lojaalsuskonfliktiga, milles valikukohaks on ajakirjaniku positsioon inimese suhtes: kas distants ja neutraliseerimine või vastutussuhete aktualiseerimine.

Lihtsustades avaneb seega igakordsel uue allikaga kohtumisel ajakirjaniku ees positsiooni- või distanttsivalik. Neist esimene on distantseeritud, neutraalne, objektiivne ajakirjanik, keda kirjeldab järgnev katke.

- *Aga selline negatiivne taust...*
- *Aga mis teha? Aga mis teha? Kui ei ole mehel võtta positiivset tausta? Kas olen mina süüdi?*
- *Tal ka äkki mingi haridus?*
- *No.. ma ei mäleta täpselt, kuidas ma kirjutasin, võib-olla ma märkisin isegi tema haridust, aga **kas olen mina süüdi tema negatiivses taustas? Ei ole ju.** Ikka ainult tema ise.*
- *Et **avalikkuse huvi** oli see, mis pani niipidi otsustama?*
- *Ma arvan küll. See oli see argument **just nimelt**. Kui ta oleks endale tee äärde maja ehitanud, ei oleks mul mingit õigust öelda või kirjutada, et näe, litsimaja pidaja elab nüüd seal.* (Kasenõmm 2011: 95)

Toodud näites nõustub ajakirjanik väitega, et selline neutraalne hoiak teise inimesse tuleneb just avalikkuse huvist ehk seega teatud vastutussuhtest avalikkuse ees. Vastutussuhe mehe ees ajakirjanikul puudub, kogu vastutus lasub mehel endal. Selliselt neutraalselt ja distantseeritult positsioonilt saab ajakirjanik täita oma kohustust avalikkuse ees.

Teine valik tähistab mõnevõrra vastupidist positsiooni, millega kaasneb hooliv hoiak. Sellise hoiaku illustreerimiseks sobib järgnev katke.

- *Ja võib-olla mõnikord ka /.../, sa vaatad näiteks mõnda ametnikku, **ta on sulle sümpaatne**, ta on hea inimene, ta püüab ja teeb, aga ta töötab kuidagi naljakalt. Võiks efektiivsem olla, aga käib ja räägib “oi, kui palju tööd mul on, oi kui palju tööd mul on”, aga ise selle asemel, et siis tööd teha, ainult räägib sellest. /.../ Mõni teine ajakirjanik, /.../ kes temalt andmeid ei saa, on maruvihane ja mõtleb, et mis kuradi ametnik see selline on. **Aga ma armastan seda ametnikku, ma ei kirjuta talt halvasti.*** (Kasenõmm 2011: 85)

Hooliva hoiaku puhul on aktualiseeritud just ajakirjaniku vastutussuhe allika kui inimesega: ta lähtub isiklikust eelistusest ja sümpaatiast teise inimese vastu. Selliselt kaob aga neutraalsus, erapooletus ja distantseeritus, mis seostuvad objektiivsuse ideaaliga. Kui esimeses kohtleb ajakirjanik teist inimest allikana, siis teises kohtleb ajakirjanik allikat inimesena. Inimene tähendab sel juhul inimväärikuse

The diagram illustrates the 'VALIKUSITUATSIOON' (Selection Situation) model. At the center is an oval divided into two halves: 'ALLIKAS' (Source) on the left and 'INIMENE' (Person) on the right. Surrounding this central oval are several dashed boxes representing different entities: 'Avalikkus' (Public) at the top left, 'Toimetaja' (Editor) at the top center, 'Auditoorium' (Audience) at the top right, 'Ühiskond' (Society) at the far top right, 'Ajakirjanik' (Journalist) at the bottom center, and 'Kogukond' (Community) at the bottom right. A large dashed oval labeled 'VALIKUSITUATSIOON' encloses the central elements and 'Ajakirjanik'. A dashed line labeled 'HORISONT' (Horizon) is at the bottom. Arrows indicate relationships: a solid arrow from 'Avalikkus' to 'Toimetaja'; dashed arrows from 'Toimetaja' to 'Avalikkus' and 'Auditoorium'; a dashed arrow from 'Auditoorium' to 'Avalikkus'; a dashed arrow from 'Ühiskond' to 'Inimene'; a dashed arrow from 'Inimene' to 'Avalikkus'; a dashed arrow from 'Inimene' to 'Kogukond'; and a dashed arrow from 'Kogukond' to 'Inimene'.

Joonisel 10 on toodud võimalikud osapooled, kes võivad mõjutada ajakirjaniku otsust allikas–inimene konflikti lahendamisel. Kuna inimese käsitlemine allikana on seotud ajakirjaniku professionaalse tööga, on see valik seotud vastutussuhtega avalikkuse ees, kes on seega objektiivse ajakirjanduse üks peamiseid sihtosapooli. Toimetaja ja auditoorium on kujutatud allikas–inimene valikust lähtuvalt neutraalsetena, kuna need osapooled võivad olenevalt konkreetsest situatsioonist eelistada üht või teist valikut. Inimese käsitlemine inimesena on seotud eelkõige inimene ise, samuti kogukond ja ühiskond, kus võib teise inimesega seotud vastutussuhte austamine olla kehtestunud sotsiaalse normina.

Ajakirjaniku ambivalentse positsiooni avaldumise tingimuseks on allikas–inimene konflikt, mille tulemusena muutub ka allika positsioon ambivalentseks. Eelkõige väljendub see probleemides allika ja ajakirjaniku omavaheliste vastutussuhete konfliktis. Ilmekaks näiteks selles osas on järgnev katke:

- 56

rikkuma potentsiaalse tulevase allikaga või *sõbraga*, *tuttavaga*, kellega iganes; teiseks, miks ma pean siis selle inimese palvet mitte eirama, mitte kuulama, kui see ei too loosse väga suurt muudatus sisse, kui on lihtsalt selline asi, mida saab ära jätta. (Karu 2013: 63)

Toodud katkest ilmneb see, kuidas ajakirjaniku jaoks ei eksisteeri selget piiri allika ja tuttava vahel. Teine inimene võib olla potentsiaalne allikas või isegi sõber. Huvitav on just see, kuidas esimene argument rõhutab just seda isiklikku suhet teise inimesega, samas kui teine argument lähtub ajakirjaniku erialasest tööst. Need kaks tasandit – isiklik ja professionaalne – segunevad allika isikus, mis teeb omakorda nende inimeste osas valikute tegemise keeruliseks. Seda valiku keerulisust ilmestab järgnev intervjuukatke:

- /.../ oma tutvavatega ongi kõige raskem, kui sa pead kuskilt mingit skandaali välja pinnima või mingit asja välja imema, sa tead, et see asi võibolla ei olnudki tegelikult päris nii, aga see serveeritakse niimoodi. No oma tutvavatega on kindlasti kuidagi raskem ja hullem teha. **Nad kuidagi ootavad ka, et sa oleksid nende poolt, tegelikult sa ei saa ju pooli valida..**(Karu 2013: 93-94)

Sellest katkest ilmneb, kuidas ajakirjanik ise tajub seda isikliku ja professionaalse tasandi segunemist. Isiklikul tasandil on ajakirjanikul teatud vastutussuhe teise inimesega, oma hea tutvavaga, kelle ees on tal mitmeid kohustusi, millest üks on ka teise inimese või ka sõbra abistamine. Ajakirjanik tajub ilmselt just seda kohustust, kui ta ütleb: "Nad kuidagi ootavad ka, et sa oleksid nende poolt." Sellele inimlikule kohustusele seab ajakirjanik vastu aga professionaalse neutraalsuse ja erapooletuse normi: "Tegelikult sa ei saa ju pooli valida.." Konkreetne vastuolu tajumise viis ja selle lahendamine sõltub konkreetsest indiviidist. Antud juhul on huvitav, et vähese töökogemusega ajakirjanikuna valib intervjuueeritav toodud näites distantseeritud positsiooni. Sellisele valikule viitab sõna "tegelikult", mis justkui annaks lahenduse näiliselt lahendamatu olukorrale.

Kirjeldatud vastuolu sõber–allikas võib lahendada ka vastupidiselt eelmisele näitele. Nii on näiteks järgnevas intervjuukatkes ajakirjanik rõhutanud just sõbra eelistamist.

- No siin jookseb jälle see tundmise ja mitte tundmise piir. Kui ma oleksin Ott Leplandiga hästi hea sõber, siis ma kindlasti jätaksin mingid asjad enda teada, mis on kas meie sõprusringkonnast lekkinud või kuidagi

minuni jõudnud. Samas, kui ma teda isiklikult ei tunne, siis ma ikkagi teen oma tööd ja ikkagi teen ära need asjad, mis minuni jõuavad, vähemalt üritan neid teha. (Karu 2013: 95)

Toodud näites teeb ajakirjanik valiku lähtuvalt vastutussuhte osapoollest. Esmane lojaalsusvalik langeb sõbra kasuks, teine avalikkuse kasuks – kuna avalikkusest tuleneb nõue teha ajakirjanduslikku tööd ja edastada avalikkusele infot inimeste kohta. Vastutussuhe teise inimese suhtes, kes ei ole sõber, jääb seega ilmselt avalikkusest eelistuste hierarhias veelgi tahapoole. Seega ei lahenda sõprus allikas-inimene, vaid lisab sellele ühe lisadimensiooni, milleks on kokkupuude ajakirjaniku isikliku eluga.

Sageli ei esine allika ja ajakirjaniku vahel selget sõprussuhet, vaid eksisteerib midagi vahepealset. Järgnev katke illustreerib just sellist ambivalentsest "professionaalset tutvust".

- *Mingeid järeleandmisi ei ole tulnud teha, et pärast lugu jäi kuklasse tunne, et nüüd jätsin midagi ütlemata või midagi pehmendasin?*
- *Oh, ikka on. Vat see jälle sõltub loost ja mille peale sa lähed. Ma arvan, et mõne sellise küllalt neutraalse ja sõbraliku ja olukirjeldusliku ja meeleoluga loo puhul, on selline pehmendamine täiesti okei, sest sa ei peagi ju käima kogu aeg karvad turris ringi, et kuidas ma saan nüüd kõiki pureda, eks ole. Ega ajakirjanik ilma inimesteta ei tööta. Et sul on ka vaja mingit kogukonda ümber vaja ja tihti mõne sellise asja pehmendamine aitab sul seda kogukonda luua ja säilitada ja hoida. (Kasenõmm 2011: 98)*

Toodud näites rõhutab ajakirjanik vajadust teatud erilise suhte järele, mille alusel moodustavad tuttavad allikad "mingi kogukonna". Samuti viitab ajakirjanik eritingimustele – "küllalt neutraalse ja sõbraliku ja olukirjeldusega ja meeleoluga loo puhul" – mis korral on vastutussuhe allika kui inimese ees oluline. Selline käsitlus lubab eeldada, et inimene–allikas vastuolu lahendab ajakirjanik lähtuvalt situatsioonist, võttes arvesse ajakirjandusliku töö konkreetseid eesmärke. Seega võiks eeldada, et mittekonfliktsete lugude puhul langeb lojaalsusvalik inimese kasuks – põhjenduseks on vajadus luua tuttavate allikate kogukond. See-eest lood, mis ei ole neutraalsed ega sõbralikud, eeldavad lojaalsusvaliku langetamist avalikkuse kasuks ning sellega kaasneva neutraalse ja distantseeritud positsiooni kasuks. Huvitav on siinjuures just neutraalsuse aspekt: inimese kasuks langeb lojaalsusvalik juhul, kui

neutraalsus on saavutatav ilma, et ajakirjanik peaks end loo osapooltest distantseerima.

Viimasest näitest ilmneb, et ajakirjanduse lojaalsusvalik inimene–allikas vastuolu lahendamiseks võib tuleneda erinevatest motiividest, nii isiklikest kui ka professionaalsetest. Isiklikud motiivid puudutavad eelkõige sõprus- ja tutvussuhteid. Professionaalsed motiivid lähtuvad ühelt poolt allikate kasulikkusest – on tarvis mingit kogukonda allikatest – teisalt aga sõltumatuse taotlusest. See viimane eeldab, et ajakirjanik peab hoidma distantssi ühiskondlikult olulistest osapooltest.

- *Ma olen põhimõtteliselt vältinud sellist semutsemist, sõbratsemist, sest see paneb mul käed kohe kinni. Näiteks kutsuti mind Rotary'sse kui ajakirjanike esindaja. Ma ütlesin, et mina ei soovi. Kogu see kamp seal, ma ei saa neist ühtegi piuksu kirjutada, ei! Ma ei saa seda teha, ma pean olema sõltumatu.* (Kasenõmm 2011: 125)

Toodud näites ilmneb, kuidas ajakirjanik lähtub professionaalsest sõltumatusest isiklike tutvuste asemel. Veelgi enam, selline professionaalse sõltumatuse hoiak eeldab, et ajakirjanik säilitab pidevalt distantssi erinevate ühiskondlike osapoolte suhtes. Põhjenduseks on, et vastasel korral oleksid ajakirjanikul "käed kohe kinni". See fraas viitab potentsiaalsele lojaalsuskonfliktile, mis juhul ajakirjanik peaks valima avalikkuse ning tuttava või oma grupiliikme vahel. Sõltumatuse taotluse üheks eesmärgiks on seega ennetada allikas–tuttav vastuolu, millisel korral tekiks ajakirjanikul justkui soov eelistada oma tuttavat. Ent isegi sõltumatuse taotluse korral ei kao ajakirjaniku jaoks allikas–inimene vastuolu ehk allikas säilitab oma ambivalentse positsiooni.

Kauge lähedus

Ajakirjaniku ambivalentse positsiooni olemus peitub selles, et ajakirjaniku ja teise inimese vastutussuhe ei ole kunagi fikseeritud, vaid iga kohtumine uute ja endiste allikatega tõstatab ajakirjaniku ees taas selle lojaalsusvaliku. Kirjeldatud ambivalentsus avaldub ajakirjaniku ja allika suhetes alati ja uuesti igas ruumiosas, kus üheaegselt leiab aset kahe inimese kohtumine oma üldinimlike reeglitega ning allika ja ajakirjaniku kohtumine oma eripäraste reeglitega. Lisaks võib samas ruumis kehtida ka teisi ruumitüüpe ja neist tulenevaid reegleid: näiteks kohtumine tänaval või muus avalikus kohas võrreldes kohtumisega allika kodus. See ruum pole siiski määratud füüsiliste piiridega, vaid on hajuv ja liikuv – äärmiselt lihtsustatult see

ruumi kahestumine algab ja lõpeb intervjuuga. Selles ruumi kahestumise hetkes on ajakirjanik aga kimbatuses: tema distants teisest inimesest on samamoodi ambivalentne ja liikuv, objektiivsuse ideaali kohaselt peaks ta hoidma distantsi allika ja enda vahel. Teisalt töötavad sellele vastu füüsiline lähedus ning inimlik kontakt teise inimesega.

Sellist distantsi tajumise moonutust võib nimetada **kaugeks läheduseks**, mida on aga ajakirjanikul keeruline lahendada. Valides kas läheduse või kauguse teise osapoole suhtes, saavad kannatada tema kohustused ühe või teise osapoole ees. Jättes aga valimata, säilib ajakirjaniku jaoks tema ambivalentne positsioon ning vastutussuhete konflikt avalikkuse ja inimese vahel. Kauge lähedus iseloomustab seega situatsioone, milles esineb vastutusvalikute vastuolo, mida soovitakse samas vältida. Seetõttu võib kauge lähedus võtta väga erinevaid vorme, näiteks avalduda erinevates kommunikatsioonitehnikates, mis võimaldavad lähedast interaktsiooni samal ajal distantsi säilitades. Selliseks võib pidada ametlikkust, kantseliiti, teatud suhtlusreeglite rõhutamist, oodata või seista laskmist ja muid sarnaseid tehnikaid, mis taasloovad või rõhutavad erisust kahe interaktsioonisituatsioonis olija vahel ning deaktualiseerivad inimlikku vastutussuhet osaliste vahel.

Need tehnikad võivad olla omakorda saanud teatud kindla diskursiivse korra osaks, mida üks või teine distsipliin valdab ning oma uutele liikmetele edasi annab. (Foucault) Selliselt võivad piiride tõmbamist ja distantsi kehtestamist taastoota ka teatud diskursused või nende diskursuste kinnistumisel kujunenud diskursiivne kord. Just sellisel viisil kinnistub ilmselt objektiivsusideaalist tulenev distantseerituse nõudmine ajakirjanduses, kuna avalikkuse abstraktsest olemusest tingituna ei saa selline nõudmine tuleneda ajakirjanikule vahetult avalikkuselt, vaid vastutussuhe avalikkuse ees kinnistatakse ja aktualiseeritakse sotsiaalselt. See valdkond väljub aga antud magistritöö raamidest ning oleks põnev uurimismaterjal mõneks teiseks korraks.

Tehniliselt vahendatud kaugus

Võimalikke näiteid distantsi mõjust ja selle moonutamisest võib tuua ka tehnoloogilise vahendatuse kaudu. Järgnev intervjuukatke illustreerib seda.

"Mul on olnud üks mure küll, sellega, kui ma neid lõbusaid lugusid Raadio2-s tegin. Ma võtsin tänava pealt ka intervjuusid ja üks, kes mulle vastas, oli purjus. Ja siis ma mõtlesin tükk aega, kas ma saan seda kasutada. Aga kuna ma kuulasin seda

mitu korda ja ta rääkis tegelikult targemat juttu, kui need, kes kained olid, siis... no sealt ei saanud eriti aru, et ta purjus on. Mina teadsin, et ta on purjus, aga raadios ei saanud sellest aru. Ja siis ma kasutasin seda." (Karu 2013: 56)

Antud näide on illustratiivne selles osas, kuidas distantseerimine viib valikuni, mis ei lähtu inimesest, vaid võtab arvesse muid asjaolusid. Kui ajakirjaniku allikas on purjus, siis tekib küsimus valikute osas just seoses teise inimesega: teine inimene on moonutatud otsustusvõimega seisundis ning ta ei pruugi adekvaatselt hinnata oma sõnade võimalikku mõju ega tajuda oma kõnesituatsiooni ehk seda, et ta räägib ajakirjanikuga. Kahtlus – *"siis ma mõtlesin tükk aega, kas ma saan seda kasutada"* – tuleneb seega teisest inimesest, kelle suhtes on ajakirjanikul teatud erilised kohustused. Minu ja teise inimese vahel eksisteerib teatud üldinimlik moraalne normistik, mida pole ühtegi koodeksisse koondatud, kuid mis sellegi poolest eeldab teise mittekahjustamist ja lugupidamist. Selline nõue on kehtestatud reeglina ning selle reegli rikkumine vajaks tõenäoliselt põhjalikku põhjendamist.

See-eest ajakirjaniku ja allika vahel kehtestub teistsugune kohustus: mitte põhjustada põhjendamatuid kannatusi²⁵ või pidada lugu inimeste privaatsusest²⁶, väljaarvatud juhul, kui seda nõuab avalikkuse huvi. Olenemata konkreetsest normist on ajakirjaniku ja allika suhe seotud kolmanda osapooliga – avalikkusega – kes kahe inimese vahelise suhte muudab rollipõhiseks või institutsiooni ja inimese vaheliseks. See muutus tuleneb just mainitud kaalutlemiskoha lisamise kaudu, mis kaotab lugupidamise või mittekahjustamise reegli absoluutsuse. Ühtlasi kaasnevad sellega ka asjaolud, mis võivad reegli üles kaaluda. Need on seotud eelkõige avalikkuse huviga saada informatsiooni ning seega seotud eelkõige infoga. Seega asetub ajakirjaniku-allika suhte norm inimese-inimese suhte normi peale selliselt, et algne paindumatu reegel paindub.

Kui ajakirjanik on valiku ees, mida purjus allika jutuga teha, siis peegeldub selle dilemma tagant taaskord ajakirjaniku ambivalentne positsioon – ühtaegu asub ta allika privaatses sfääris ning teisalt kannab ta endaga kaasa potentsiaalset avalikkust selliselt, et kõik tema vahetus ümbruses võib saada avalikuks. Kahtlus või raskus valiku tegemisel tuleneb eelkõige teisest inimesest, kes on valikutesse põimunud ning

²⁵ Eelkõige on kahju-keskne norm Eesti ajakirjanduseetika koodeksis. Vastukaaluks Soomes on norm üldisem ning nõuab igatühe inimväärikuse austamist ning ei anna eksplitsiitselt selle riivamise osas kaalutlemisruumi. (Guidelines for Journalists)

²⁶ Privaatsuse osas on selline kaalutluskoht sisse jäetud näiteks Portugali, Poola, Saksamaa ja erijuhul ka Norra ajakirjanduskoodeksis. (*ethicnet.uta.fi*)

on kes on peamine osapool, kes võib valikust tulenevalt saada kannatada või mitte. See on füüsilises ruumis reaalselt eksisteeriv inimene, kes asetab ajakirjaniku kimbatusse. Kui oleksid vaid sõnad ilma inimeseta, poleks ka kimbatust.

Tehniline vahendatus realiseerub selliselt, et ajakirjaniku ees on vaid inimese hääl ja tema sõnad, aga mitte inimene ise. Inimene on vahendatud tehnilise lindistuse kaudu ning kaalutlemisele läheb vaid inimese esindaja, aga mitte inimene ise. Kõige ilmekam näide sellisest lahutamisest on järgnev lause: "*Mina teadsin, et ta on purjus, aga raadios ei saanud sellest aru. Ja siis ma kasutasin seda.*" Sellest ilmneb huvitav eristus, kus ajakirjanik tunnistab, et tema teab, et lindistuse taga on päris inimene, kes on muuseas purjus. Samas aga lindistusest endast ei ilmne, et selle taga on päris inimene, kes on purjus. See, kes räägib lindistuses, ei ole sama inimene, kellega kohtus ajakirjanik tänaval, kuna esimesel on puudu vähemalt üks omadus, mis oli olemas päris inimesel, keda ta kohtas tänaval. Selleks omaduseks on purjusolek. Vähemalt üks tükk pärisinimesest on tema tehnilises esinduses puudu. Kuna tegemist on aga helilindistusega, siis on vahendajal puudu ka kõik füüsilised omadused, samuti bioloogilised, eluloolised ja muud omadused, mis päris inimesest teevad päris inimese, kellel on teatud sisemini moraalne väärtus ning kelle suhtes teisel inimesel on teatud moraalsed kohustused.

Tehniline vahendatus tekitab seega olukorra, kus ajakirjaniku ees ei ole enam päris inimene, vaid tema vähendatud kujutis. Ajakirjaniku ees on seega võimalus kaalumisel lähtuda päris inimesest või tema tehnilisest vahendusest. Antud näites ilmneb, et ajakirjanik lähtus valikutegemisel lindistusest: "*Ma kuulasin seda mitu korda ja ta rääkis tegelikult targemat juttu, kui need, kes kained olid, siis... no sealt ei saanud eriti aru, et ta purjus on.*" Määravaks sai see, mis oli lindistusel – tark jutt ja ilmselt ka hääl – mitte aga see, kes oli lindistuse taga – teine inimene, kes oli purjus. Tarkus on omadus, mis käib lindistusel oleva jutu kohta. Samuti on see suhteline ning saavutab oma väärtuse vaid võrrelduna teiste lindistatud juttudega. Seega on vähemalt teoreetiliselt ajakirjaniku ees valida kahe dimensiooni vahel: pärisinimeste ja inimeste kujundite dimensiooni vahel.

Päris inimeste dimensioonis on üks inimene oma purjusoleku tõttu teistest erinev, kuna selline inimene on mõnevõrra haavatavam ning sellest tulenevalt on ajakirjanikul mõnevõrra suurem vastutus selle inimese ees: näiteks mitte kuritarvitada tema seisundit ning vastutada võimalike tagajärgede eest, mis tulenevad inimese

purjusolekust.²⁷ Inimeste kujundite dimensioonis on kujutised võrdsed. Antud näites tunnistab ajakirjanik, et purjus inimese jutt oli isegi targem kainete inimeste omast. Väitega "*no sealt ei saanud eriti aru, et ta purjus on*" kaob ka selle ühe inimese suhtes kehtinud erivastutus. Kujutiste dimensioonis puudub ajakirjanikul alus eeldamaks, et ühe lindistuse suhtes seob teda suurem vastutus kui teiste suhtes. Selline vastutuse tasandamine purjus ja kainete inimeste osas saab toimuda ilmselt vaid eeldusel, et päris inimesed ei mängi ajakirjaniku lõplikus valikus kuigi suurt rolli.

Selline päris inimeste kadumine ajakirjaniku valikute üle kaalutlemise situatsioonist ongi see, mis moodustab distantseerimise tuuma. Siiski tuleks selle osas teha kaks täpsustust.

Esiteks, inimese kujutis on lahus päris inimesest ning ka sellist lahutamist võib näha distantseerimisena. Siiski ei ole selline distantseerimine ajakirjaniku teadlik valik, vaid pigem teatud paratamatu nentimine, et kujutis ja kujutatav (või ka tähistaja ja tähistatav) ei ole üks ja seesama. Seetõttu ei viita ka Lyoni (Bauman & Lyon 2013: 13) moraalselt neutraalne inimese andmetest dublant (*data double*) teadlikule valikule või tegevusele, vaid pigem päris elu andmeteks tõlgendamise tagajärjele, mille üle üksikul inimesel puudub kontroll.

Teiseks, ajakirjaniku ees on kaks erinevat valikut. Kõige selgemalt paistab tema ees valik, mida teha lindistustega: millist kasutada, millises mahus, mis kontekstis. Teine, palju olulisem valik, seisneb selles, millest lähtub ta oma valikus. Kas ta võtab valiku aluseks need pärisinimesed, keda ta näost-näku kohtas, või võtab ta aluseks need inimeste teisikud, kes avalduvad lindistustest. See valik võib tunduda triviaalne, kui sellega ei kaasneks erinevus vastutussuhete intensiivsuses ning nende võimalik hägustumine.

²⁷ Samane suurem vastutus purjus inimese abistamiseks on tõenäoliselt igal inimesel, mitte ainult ajakirjanikul. Purjus inimene on mõnevõrra abitu ning võib seada end või teisi ohtlikku olukorda, vigastada end või teisi tahtmatult.

Lojaalsusvalikute kontseptsioon

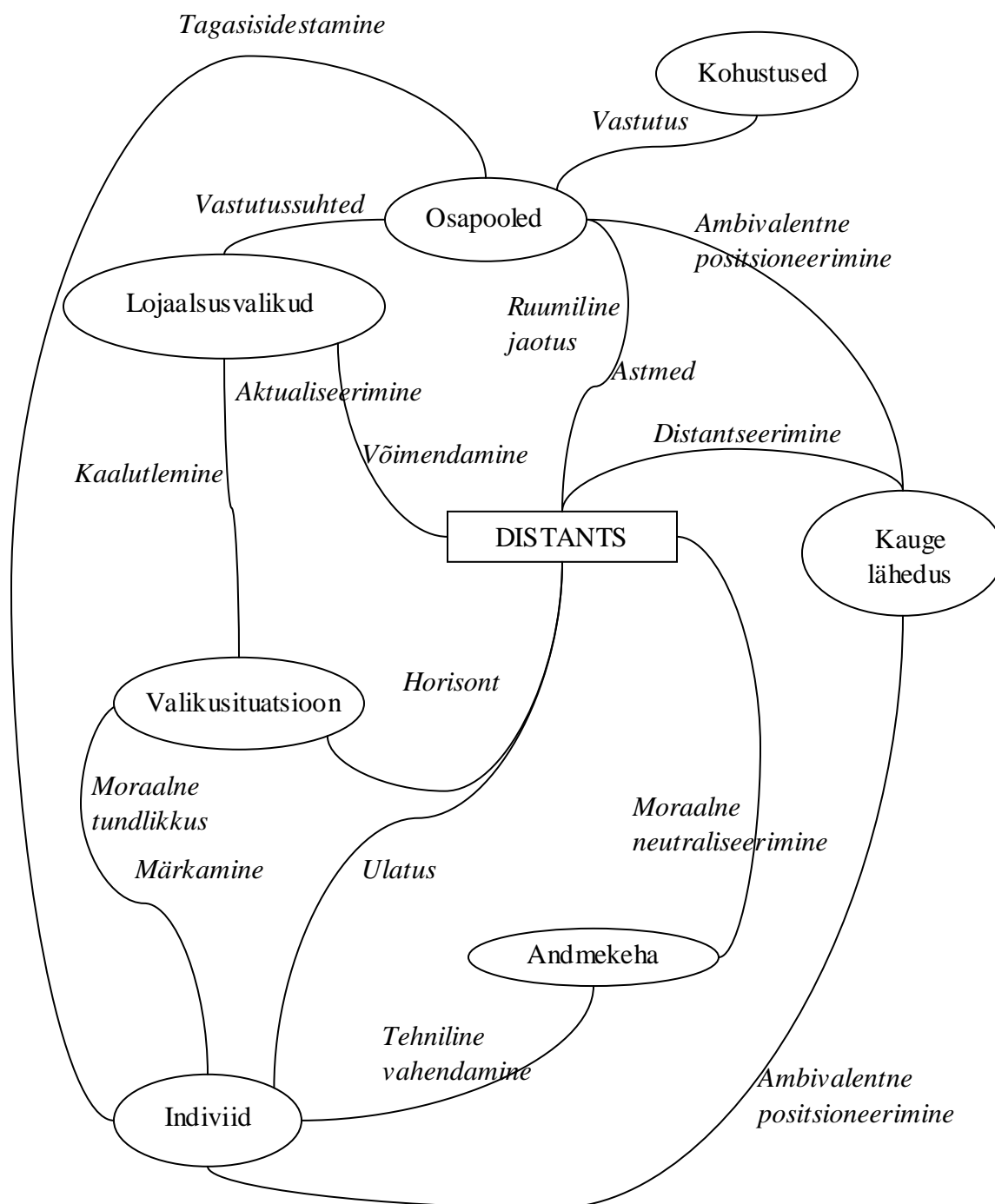
Lojaalsusvalikute ruumi kontseptsiooni tuumkategooria moodustab distants, mille kaudu on võimalik kirjeldada ja käsitleda nii lojaalsusvalikute ruumi kategooriate paigutumist kui ka selles ruumis toimuvaid võimalikke protsesse – näiteks tagasisidestamine, aktualiseerimine, neutraliseerimine, distantseerimine, märkamine. Seega ei ole lojaalsusvalikute kontseptsioon tingimata staatilise ruumi kirjeldamiseks mõeldud, vaid võimaldab arvestada ka teatud dünaamikaga ruumiosade vahel. Selline paindlikkus on vajalik kas või seetõttu, et lojaalsusvalikute ruumi kontseptsioon peaks olema rakendatav erinevates valdkondades rakendamiseks ning ühest valdkonnast või situatsioonist teise ülekandmisel võivad spetsiifilised tingimused küllaltki palju muutuda. Antud kontseptsioon on sellist asjaolude ja tingimuste muutlikkust silmas pidades teadlikult sõnastatud üldise ja abstraktsena, kuigi tehtud on seda ajakirjandusliku valdkonna raames.

Järgnevalt püüan skemaatiliselt kujutada eelpool käsitletud kategooriate omavahelisi seoseid ning sel viisil näidata, kuidas erinevad distantsiga seotud kategooriad moodustuvad ühtse terviku, mida võib nimetada lojaalsusvalikute kontseptsiooniks.

Kategooriate omavahelised seosed on toodud joonisel 11. Ringidena on toodud kategooriad, mille konkreetne sisu võib olenevalt spetsiifilisest olukorrast muutuda. Need on üldistatud kategooriad, mis käesoleva kontseptsiooni raames märgivad teatud fikseerimispunkte. Ringid on ühendatud joontega lähtuvalt nende omavahelistest kontseptuaalsest seostest. Ühendavate joonte ligi on kaldkirjas märgitud, mis moodustab selle seose olemuse. Üldiselt on nende puhul tegemist kas protsessi, tegevuse, mõju või jaotusega. Järgnevalt kirjeldan lühidalt joonisel 11 kujutatud kategooriaid ja nende seoseid.

Distants on tuumkategooria, millest lähtuvalt on kõik kategooriad üldistatud terviklikuks kontseptsiooniks. Kuigi lojaalsusruumi kontseptsiooni keskmes asub ruum, sobib distants lisaks vahemaadele ruumis kirjeldama ka protsesse – distantseerimine – kui ka hoiakuid – distantseeritud. Nii hoiakud kui ka protsessid on kirjeldatavad kontseptuaalse ruumi distantsi kaudu. Distantseerimine tähendab asetumist ruumis selliselt, et vastutussuhe teatud osapooltega katkeb. Distantseeritus tähendab sellist positsiooni, milles indiviidi ei seo vastutussuhted või milles need suhted on neutraalsed. Kontseptuaalne ruum tähendab kujuteldavat ruumi, milles saab

omakorda kujutleda liikumist ja paiknemist. Distantis ei viita otseselt füüsilisele ruumile, kuigi tuletatud kategooriad võimaldavad füüsilises ruumis toimuvaid päriselulisi situatsioone kirjeldada.

Joonis 11. Lojaalsusvalikute ruumi kontseptsioon.

Indiviid on välja toodud vaid kui valimisprotsessi keskne osaline. Üldiselt ei ole indiviidi rõhutamine vajalik, kuid indiviidi joonisele lisamine aitas kontseptsiooni osasid paremini üksteisega tervikuks seostada. Ühtlasi rõhutab see, et lojaalsusruumi

valikuid teeb indiviid. Tuletatud kontseptsioon ei eelda iseenesest, et indiviid selliseis valikuid ka teadlikult teeb. Kontseptsioon on mõeldud kirjeldamaks sellise valiku ruumilist konteksti sõltumata sellest, kas ja millise valiku indiviid lõpuks langetab. Keskendumine indiviidile tuleneb pigem sotsiaalse fenomenoloogia mõjutustest, millega puutusin kokku Habermasi kommunikatiivse tegevuse teooria vahendusel. Viimase tõttu on kontseptsiooni osaks saanud ka ulatuse mõiste, mis väljendab kõige üldisemalt indiviidi ja ruumiosade vahekorda selle alusel, kuidas indiviid antud hetkel tegelikult ja mõnel teisel ajahetkel potentsiaalselt paikneb.

Osapooled on koondnimetus kõikvõimalikele lojaalsusruumi osalistele, kelle suhtes indiviidil võivad vastutussuhted kujuneda. Need vastutussuhted realiseeruvad lojaalsusvalikute kaudu. Vastutussuhte teise poole moodustavad kohustused konkreetsete osapoolte ees. Nii võib ajakirjanikul esineda toimetaja ees kohustus esitada oma tööd õigeaegselt. Erinevad kohustused muutuvad indiviidi jaoks kehtivaks vastutuse kaudu ning kokkupuutel neid kohustusi jagavate osapooltega. Käesolev kontseptsioon eeldab seega, et kui maailmas oleks vaid üks inimene ja puuduksid teised osapooled, ei oleks sel indiviidil kohustusi, mille eest vastutada. Lisaks on võimalik osapooli jaotada nende ruumilise paiknemise alusel – sellest nende otsene kokkupuude distantiga. Lisaks võivad osapooled mõjutada indiviidi valikuid otseselt või siis kaudselt tagasiside kaudu.

Lojaalsusvalikud on koondnimetus valikutele, mis indiviid langetab vastutussuhete osas. Nende valikute tulemusel valib ta osapooli, kelle suhtes toimivat vastutussuhet peab indiviid oluliseks. Valiku aluseks on ratsionaalne kaalutlemine, kuid valik ei pruugi alati olla ratsionaalne ega teadlik. Kontseptsioon võimaldab kirjeldada lojaalsusvalikute tingimusi olenemata kaalutlemise protsessi ratsionaalsusest. Ruumiline käsitlus piirdub kaalutlemisprotsessi toimumise kirjeldamisel vaid teatud mõjude väljatoomisega. Distantiga seondult on kaks peamist kaalutlemist mõjutavat mõju aktualiseerimine/deaktualiseerimine ning võimendamine/neutraliseerimine. Aktuaalsus viitab, et teatud valik või sellega seotud asjaolud ületavad indiviidi moraalse tundlikkuse piiri ning lähevad seeläbi kaalutlemisprotsessis hindamisele. Võimendatus/neutraliseerimine viitavad sellele, kuivõrd antud osapooli või asjaolule kaalutlemisprotsessis kaalu juurde lisatakse või maha võetakse. Neutraalsetest asjaoludest võib kaalutleja olla küll teadlik, kuid kaalumisel ta neid arvesse ei võta.

Valikutsituatsioon on kujuteldav aegruumi osa, milles indiviid oma valikute üle arutleb ning neist sobivaima valib. Valikutsituatsiooni kuulub indiviid ning teised osapooled tema vahetus läheduses, ülejäänud olulised osapooled asuvad valikutsituatsiooni horisondil. Selle horisondi osas saab distantsist lähtuvalt omakorda eristada tsoone või astmeid. Valikutsituatsioonis relevantseid asjaolude valib indiviid lähtuvalt tema moraalsest tundlikkusest ning erinevate valiku seisukohast oluliste (sealhulgas ka eetiliste) asjaolude märkamisoskusest.

Kauge lähedus on antud töö raames käsitletud kui indiviidi ja osapoolte või kahe osapoolte vahelist asetumist selliselt, et ühtaegu eeldab osapoolte vaheline suhe distantsi säilitamist ja teisalt selle ületamist. Antud kategooria aitab ajakirjaniku ja allika suhtes pöörata tähelepanu varasemalt tähelepanuta olnud tahule – fikseeritusele. Seni, kuni ajakirjanik püsib vahendaja avalikkuse ja inimese vahel, ei pääse ta töös kirjeldatud avalikkus-inimene lojaalsuskonfliktist, mille tulemusena muutuvad ajakirjaniku ja allika omavahelised suhted ambivalentseks. Lahendus peitub ilmselt kirjeldatud olemusliku konflikti tunnistamises. Kui aga ajakirjanik peaks leidma mingi viisi, kuidas vältida edaspidi sellise positsioonivaliku igakordset kordamist, tekitab see koheselt küsimuse, kuidas on ta selle tasakaalu saavutanud. Ühtlasi kaasneb sellise fikseeritud lahenduse leidmisega võimalus, et see fikseeritus on saavutatud moraalse tundlikkuse arvelt: kui ajakirjanik ei taju enam igapäevaselt oma vastutussuhete dünaamikat ning ambivalentne positsioon asendub fikseerituga, võib juhtuda, et ajakirjanikul jäävad lisaks ambivalentsusele märkamata muudki moraalse valikute nüansid.

Andmekeha on kategooria, mis viitab erisusele inimese päriskeha ja tema andmetest dublandi vahel. Antud kontseptsioonis mängib andmekeha olulist rolli, kuna sageli on distants tehnoloogiliste vahendusprotsesside kaudu ületatav. Selliselt võib konkreetses valikutsituatsioonis olla ajakirjanikul käsitleda fotod või lindistused konkreetsest inimesest isegi juhul, kui ta ei ole päriselus seda inimest kunagi kohanud. Kuna kujutisel ja helisalvestisel esineb siiski teatud side päris inimesega, muutub inimese paigutamine probleemseks – osaliselt on ta valikutsituatsioonis osaline, osaliselt mitte. Andmekeha võimaldab selle vastuolu ületada selliselt, et andmete puhul langetab indiviidi suure tõenäosusega otsuse andmekehast lähtuvalt ning nende aluseks olev päris inimene võib jääda kaalutlusprotsessist välja. Kuna andmete ees on inimesel moraalseid kohustusi vähem kui päris inimese ees, on ka andmekehadega ümberkäimine mõnevõrra lihtsam. Selliselt võib indiviid langetada valikuid, mis

puudutab andmete aluseks olevat inimest ilma, et ta aktualiseeriks oma vastutussuhte päris inimesega.

Loetletud kategooriad moodustavad lojaalsusvalikute ruumi põhisisu. Kuivõrd need kategooriad päriselu situatsioonide kirjeldamisel abiks on, on vara öelda, kuigi magistritöö raames läbi töötatud andmete tõlgendamisel oli vähemalt distantssi kategooria küllaltki lihtsasti rakendatav. Ilmselt ei ole aga kõik loetletud kategooriad sama kasulikud. See ei tähenda aga, et need ei oleks vajalikud. Kõik joonisel 11 toodud kategooriad on magistritöös välja toodud sel põhjusel, et andmete sobitamisel distantssi kategooriaga tekkis mitmeid probleeme, mida loodud kategooriad aitasid lahendada. Kuna lojaalsusvalikute käsitlemisel on siin töös lähtutud üldistatud ja normatiivsetest osapooltest ajakirjanduses, siis nende osas on distantssi kategooria end valikute langetamise kirjeldamisel ammendanud. See aga ei välista võimalust, et päriseluliste olukordade konkreetsete lojaalsussuhete kirjeldamisel osutub vajalikuks mõni uus kategooria.

Diskussioon

Vähemalt esmapilgul tundub distantssi kategooria äärmiselt kasulik erinevate olukordade ja situatsioonide kirjeldamiseks. Sarnaselt Glaseri (2007) viidatule, näen ma distantssi tuumkategooriat kõikjal. Ühelt poolt on see eelduseks viljakaks päriseluliste situatsioonide tõlgendamiseks, ent teisalt tuleb silmas pidada võimalikku ohtu andmeid üle tõlgendada. Siiski on distantssi kategooria kommunikatsioonieetika ja infoetika valdkonnas heaks aluseks, millelt lähtuvalt eetilisi probleeme käsitleda, kuna mõlemad valdkonnad on seotud paljude osapooltega, ruumis liikumise ning paiknemisega.

Lojaalsusvalikute ruumi keskmes asub valiv indiviid, kelle valikute osas avaldab ruum teatud soodustavat või pärssivat mõju. Tegemist on pigem metaanalüütilise käsitlusega valikutest, kuna ruumiline käsitlus ei pööra kuigi palju tähelepanu valikute kaalumise protsessis toimuvale, vaid pigem sellise kaalutlemise tingimustele. Pidades silmas moraalse arutlemise lähenemist moraalse käitumise uurimiseks, võimaldab lojaalsusvalikute ruumi kontseptsioon arutlusprotsessile lisaks pöörata tähelepanu nüanssidele ja asjaoludele, mis moraalse arutlemise käsitluse fookusest jäävad kõrvale. Oma potentsiaalse kasulikkuse saavutamiseks tuleks siinset kontseptsiooni testida erinevates situatsioonides ning üldistada lojaalsusvalikud moraalsed valikuteks. Kuigi sellise üldistuse tulemuseks on veelgi abstraktsem kontseptsioon, võimaldaks moraalsete valikute ruumi kontseptsioon käsitleda lisaks vastutussuhetele ehk ka teistele väärtustele põhinevaid suhteid ja miks mitte ka ruumi mõju erinevatele normidele ning kaalutlemisprintsipidele.

Üheks kommunikatsioonieetika väljakutseks võib pidada distantssi ületamist kiire tehnoloogilise progressi ajastul. Kui lähtuda valikute kontseptuaalsest ruumist, siis võib tehnoloogiline vahendamine küllaltki põhjalikult muuta seda, kuidas inimesed oma vastutussuhteid teiste inimeste või oluliste osapooltega tajuvad. Kui ajakirjandus peaks muutuma veelgi enam *online*'i keskseks, võib sellega kaasneda inimliku kontakti kadumine ning moraalse tundlikkuse vähenemine. Eriti huvipakkuv on aga küsimus, millist mõju võib infohulk avaldada moraalsele tundlikkusele.

Sellest tulenevalt nihkub fookusesse lisadimensioon – aeg – mis võib sarnaselt ruumile moraalseid valikuid mõjutada. Kui üldiselt tunduvad kaalutlemine ja vaagimine pigem aeganõudvate tegevustena, siis võib kiiruse väärtustamine kujutada endast olulist väljakutset kaalutletud valikute tegemisele. Samuti võib aeg avaldada

mõju ruumilisele paigutusele, rõhuda efektiivsusele ning veelgi soodustada tehnoloogilise vahendatust. Seega tuleks moraalse käitumise selgitamise huvides ette võtta moraalsete valikute ruumi ühendamine aja dimensiooniga.

Lõpetuseks tuleks rõhutada veel kord, et käesolevas magistritöös tuletatud kategooriatest moodustuva lojaalsusvalikute ruumi kontseptsiooni väärtuslikkust ja kasulikkust saab hinnata lähtuvalt tuletatud kategooriate sobivusest praktilise elu olukordade kirjeldamiseks. Kui kategooriad osutuvad praktilises eetikas kasulikeks, leiab kinnitust ka siinsete kategooriate põhistatus. Kuna käesoleva töö raames tuletatud kategooriaid ei ole veel põhjalikult praktilise elu kirjeldamiseks ja analüüsimiseks kasutatud, seisab see töö suuresti veel ees. Sellest tulenevalt võib ilmned ka vajadus tuletatud kategooriaid kohendada või täiendada. Sellised täiendused on kahtlemata vägagi tervitatavad, seda enam, kui need aitavad siinset lojaalsusruumi kontseptsiooni veelgi üldistada või põhistada.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on ruumilise kontseptsiooni loomine ajakirjanduslike lojaalsusvalikute põhjal. Konkreetsemaks eesmärgiks oli tööl tuletada sellised kategooriad, mis võimaldaksid käsitleda lojaalsuseid ning nende osas valikute langetamist teatud üldistatud viisil. Sellise eesmärgi püstitamise aluseks on käsitus moraalse arutlusest. Lojaalsustele fokuseerimise põhjuseks on aga senise praktilise eetika ja vastavateemaliste uuringute liigne rõhuasetus väärtustele.

Magistritöös on kasutatud põhistatud teooria meetodit, et tuletada üksikuist andmetest üldisemad kontseptsioonid. Siiski ei ole käesoleva magistritöö eesmärgiks teooria loomine, vaid jõudmine üldiste kontseptsioonideni, mis töös seatud eesmärgi aitaksid saavutada. Uuritavaks valdkonnaks on töös lojaalsusvalikud ajakirjanduse valdkonnas.

Magistritöö tulemusel valmis lojaalsusvalikute ruumiline kontseptsioon, mille tuumkategooriaks on distants. Distantsist tulenevalt on võimalik kirjeldada lojaalsusvalikute ruumi osapooli ja nende paiknemist ning seeläbi hinnata ruumi võimalikku mõju indiviidi valikutele. Selline mõju avaldub indiviidi kaalutlemisprotsessile aktualiseerimise ja võimendamise kaudu. Üldistatult tähendab see, et distantsist tulenevalt võivad teatud olulised osapooled jääda kaalutlemisprotsessi indiviidi tähelepanu alt kõrvale või sattuda vastupidiselt tema tähelepanu alla.

Magistritöös välja töötatud kontseptsiooni kasulikkuse määrab suuresti selle rakendatavus praktiliste situatsioonide kirjeldamiseks ja analüüsimiseks. Senine kogemus distantsi kategooria rakendamisel on näidanud, et distantsi kontseptsioon haakub kergesti erinevate kirjeldatavate situatsioonidega. Peamiseks ohuks võib sel juhul kujuneda ületõlgendamine, mistõttu tuleks distantsi kontseptsiooni kasutada hoolikalt.

Käesolev magistritöö panustab praktilise eetika valdkonda sellega, et on loonud aluse senisest erinevaks lähenemiseks päriselu situatsioonide analüüsimisel. Tegemist on ruumilisel käsitlusel põhineva metaanalüüsiga, mis võimaldab kirjeldada individikeskse moraalse arutlemise kõrval ka moraalse valiku tingimusi ning neist tingimustest lähtuvalt hinnata nende võimalikku mõju langetatavale otsusele. Lojaalsusvalikute ruumiline kontseptsioon lubab eeldada, et teatud päriselu

ruumilised jaotused ja paiknemised võivad avaldada mõju indiviidi moraalsele tundlikkusele ning seeläbi mõjutada ka tema valikuid.

Ühtlasi võimaldab lojaalsusvalikute ruumi kontseptsioon selle üldistamist moraalsete valikute ruumi kontseptsiooniks ning samuti aja-dimensiooni sissetoomist. Selliselt oleks võimalik viia sinne kontseptsioon veelgi suuremale üldistatuse astmele ning sillutada teed moraalse käitumise teooriale.

Abstract

The topic of this thesis is the spatial approach to the choices of loyalty and it aims at creating a spatial concept of loyalty choices on the basis of journalistic practice. The aim of such a concept is to derive more specific categories, which would allow to address choices of loyalties in a generalized way. Such approach is based on the discipline of moral reasoning. The work is focused on loyalties due to the over-emphasis on values in the current approaches in practical ethics and relevant studies.

Grounded theory methodology was used to derive the general concepts and categories. The aim is not to create a theory but to set forth categories which would be helpful in explaining how the situation and its spatial components affect the choices of loyalty. The analysis is narrowed down to the field of journalism.

The current thesis resulted in a spatial concept of loyalty choices, in which the distance forms the core category. It is possible to describe the space and significant parties surrounding the situation of reasoning and thus arrive to some conclusion about the spatial effect on the individual and his choices. This means that the distance of some key parties may direct the individual's attention away from or bring to his attention some details of the situation which in turn may affect the decision.

The value of this masters thesis is determined through its utility and practical applicability for describing and analyzing situations . So far the implementation of the core category of distance has been easily used to describe and analyze various situations. Still, care should be taken to avoid over-interpretation.

This thesis contributes to the field of practical ethics by having created a basis for a different approach to describing and analyzing real-life situations. In its essence this approach is a spatial meta-analysis, which allows to describe moral reasoning, usually centred on the individual cognitive processes, in the terms of space and the conditions it sets for the significant parties of the situation. The spatial concept of loyalty-choices suggests that certain real-life spatial distributions and positions may influence an individual's moral sensitivity and thereby influence his moral choices.

The spatial concept of loyalty choices is also open to be complemented by the dimension of time. That way it would be possible to bring the concept of loyalty choices to an even higher degree of generalization and thus pave the way for a theory of moral behaviour.

Kasutatud kirjandus

- Anderson, B. (1996) *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism*. London; New York: Verso
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013) *Liquid surveillance*. Polity Press.
- Bowen, S. A. (2004) Expansion of Ethics as the Tenth Generic Principle of Public Relations Excellence. *Journal of Public Relations Research*, 16 (1), 65-92
- Bryant, A., Charmaz, K. (2007) Grounded Theory in Historical Perspective: An Epistemological Account. A. Bryant, K. Charmaz (toim.) *The SAGE Handbook of Grounded Theory*. (lk. 31-58) London: Sage Publications Ltd.
- Case of von Hannover v. Germany (no. 2) (07.02.2012) URL (kasutatud mai 2014) <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=900154&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>
- Christians, C. G. & Rotznoll, K. B. & Fackler, M. (1991). *Media Ethics. Cases and Moral Reasoning*. Third edition. Longman, New York and London.
- Foucault, M. (2011) *Teadmine, võim, subjekt*. Tallinn: Varrak
- Glaser, B. G. (2007) Doing Formal Theory. A. Bryant, K. Charmaz (toim.) *The SAGE Handbook of Grounded Theory*. (lk. 96-114) London: Sage Publications Ltd.
- Habermas, J. (1985) *The Theory of Communicative Action. Volume 2: Lifeworld and System. A Critique of Functionalist Reason*. Beacon Press, Boston
- Hanitzsch, T.; Plaisance, P. L.; Skewes, A. (2013) Universals and Differences in Global Journalism Ethics. S. J. A. Ward (toim.) *Global Media Ethics: Problems and Perspectives*. (lk. 30-49) Blackwell Publishing Ltd.
- Karu, L. (2013) Ajakirjanduseetika koodeksi tõlgendamine vähese töökogemusega ajakirjanike poolt. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Kasenõmm, K. (2011) Suure töökogemusega ajakirjanike professionaalsed väärtushinnangud. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Kearney, M. H. (2007) From the Sublime to the Meticulous: The Continuing Evolution of Grounded Formal Theory. A. Bryant, K. Charmaz (toim.) *The SAGE Handbook of Grounded Theory*. (lk. 127 - 151) London: Sage Publications Ltd.

- Kepplinger, H. M. & Ehmg, S. C. (2006) *Predicting news decisions. An empirical test of the two-component theory of news selection*. Communications (31). lk 25-43
- Niinepuu, J. (2012) *Eesti ajakirjanike autonoomiat mõjutavad tegurid*. Magistritöö. Tartu Ülikool
- Pevkur, A. (2011) *Professional ethics: philosophy and practice*. Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu
- Phillips, A. (2010) *Transparency and the new ethics of journalism*, Journalism Practice,, vol4, no 3 , pp.373-382
- Reichertz, J. (2007) Abduction: The Logic of Discovery of Grounded Theory. A. Bryant, K. Charmaz (toim.) *The SAGE Handbook of Grounded Theory*. (lk. 214-229) London: Sage Publications Ltd.
- Rest, J. R. (1994). Background: Theory and Research. J. Rest, D. Narvaez (toim.) *Moral Development in Professions: Psychology and Applied Ethics*, 1-27
- Singer, J. B. (2006) *The Socially responsible Existentialist. A normative emphasis for journalists in new media environment*; Journalism Studies Vol7, No 1, pp. 2-15
- Stern, P. N. (2007) On Solid Ground: Essential Properties for Growing Grounded Theory. A. Bryant, K. Charmaz (toim.) *The SAGE Handbook of Grounded Theory*. (lk. 114-127) London: Sage Publications Ltd.
- Violence and Violence Prevention.
<http://www.peerthink.eu/peerthink/content/view/76/103/lang,si/> URL (kasutatud mai 2014)
- Vedler, S. (2012) *Avaldus seoses Kranaadis ilmunud naljaga*. Eesti Ekspress.
<http://ekspress.delfi.ee/news/paevauudised/avaldus-seoses-kranaadis-ilmunud-naljaga.d?id=64944666>
- Wiley, C. (2000) *Ethical Standards for Human Resource Management Professionals: A Comparative Analysis of Five Major Codes*. Journal of Business Ethics. Kluwer Academic Publishers.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

—

(*autori nimi*)

(sünnikuupäev:

)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

_____,

(*lõputöö pealkiri*)

mille

juhendaja

on

_____,
(*juhendaja nimi*)

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, _____ (*kuupäev*)